

Variatie in participatie

Achtergronden van arbeidsdeelname van
allochtone en autochtone vrouwen

B.T.J. Hooghiemstra
J.G.F. Merens

Sociaal en Cultureel Planbureau

Variatie in participatie

De vier groepen allochtone vrouwen die in dit rapport zijn onderzocht, volgen de trend van toenemende arbeidsparticipatie. Sommigen blijven toch nog steeds (ver) achter, anderen werken inmiddels meer dan gemiddeld. Alle etnische groepen veranderen, maar behouden ook deels een eigen leefwijze. Deze heeft soms wel en soms niet invloed op deelname aan de arbeidsmarkt.

In dit rapport wordt onderzocht welke factoren vrouwen op weg naar werk helpen en welke factoren drempels opwerpen om te gaan werken. Er is aandacht voor de verschillende migratieachtergronden, de specifieke situaties bij de vrouwen thuis en de verschillen in opleidingsniveau. Bij elke groep is sprake van bijzondere patronen, die uitgebreid worden beschreven. Daarnaast zijn er vele overeenkomsten tussen de allochtone en autochtone vrouwen. Vooralsnog domineert de verscheidenheid.

Het slothoofdstuk plaatst de bevindingen in het licht van het beleid. Bezien wordt welke beleidsmaatregelen nodig zijn om te voorkomen dat sommige groepen buiten de boot van het reguliere beleid vallen.

Variatie in participatie

Exemplaren van deze uitgave zijn verkrijgbaar in de boekhandel en bij Elsevier bedrijfsinformatie onder vermelding van **ISBN 90-5749-133-8**

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Allochtone vrouwen

Variatie in participatie / Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen / B.T.J. Hooghiemstra, J.G.F. Merens - Den Haag : Sociaal en Cultureel Planbureau ; Den Haag : Elsevier bedrijfsinformatie. (Cahier / Sociaal en Cultureel Planbureau ; nr. 159)

Met lit. opg. - ill. - Met samenvatting in het Engels.

ISBN 90-5749-133-8

NUGI 661

Trefw.: arbeid : allochtone vrouwen : minderheden

© **Sociaal en Cultureel Planbureau**

Den Haag, september 1999

ISBN 90-5749-133-8

Deze publicatie is gedrukt op chloorvrij papier.

INHOUD

VOORWOORD	5	
1	INLEIDING	7
1.1	Allochtone vrouwen trendvolgers?	7
1.2	Definities	9
1.2.1	Allochtonen	9
1.2.2	Arbeidsparticipatie	10
1.3	Gebruikte databestanden	11
1.4	Opbouw van het rapport	12
2	PROFIELSCHETS VAN VIJF GROEPEN	13
2.1	Inleiding	13
2.2	Migratiegeschiedenis	13
2.3	De huishoudenssituatie	18
2.3.1	Vergelijking tussen groepen van verschillende herkomst	18
2.3.2	Verschillen tussen leeftijdsgroepen	22
2.3.3	Conclusie	28
2.4	Opleidingsachtergrond	30
2.4.1	Vergelijking tussen groepen van verschillende herkomst	30
2.4.2	Verschillen tussen etnische groepen van dezelfde leeftijd	32
2.5	Conclusie: verandering profiel, behoud van eigen gezicht	35
	Noot	36
3	WEL OF NIET AAN HET WERK	37
3.1	Inleiding	37
3.2	Kerngegevens arbeidsmarktparticipatie	37
3.3	Werken en migratiegeschiedenis	40
3.4	Werken en zorgen	43
3.5	Werken en opleidingsachtergrond	48
3.6	Kenmerken van werkenden	49
3.7	Conclusie: trendvolgers, achterblijvers en voorlopers	57
4	WAAROM DE EEN WEL WERKT EN DE ANDER NIET	61
4.1	Inleiding	61
4.2	Determinanten van arbeidsparticipatie	61
4.3	De kans op werken: verschillen binnen de groepen	63
4.4	Jonge allochtone vrouwen en autochtone vrouwen vergeleken	70
4.5	Conclusie: de ene groep is de andere niet	74
	Noten	76

5	SPECIALE AANDACHT VOOR ALLOCHTONE VROUWEN	77
5.1	Recapitulatie probleemstelling	77
5.2	Aandachtsgroepen en oplossingsrichtingen	77
5.3	Kort overzicht relevante beleidsterreinen	84
5.4	Tenslotte	89
	SUMMARY	91
	BIJLAGEN	95
	LITERATUUR	103

VOORWOORD

De laatste decennia is de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland spectaculair gestegen. Eén van de hoofddoelstellingen van het emancipatiebeleid, namelijk (het mogelijk maken van) economische zelfstandigheid van vrouwen komt daardoor dichterbij. Een belangrijke vraag is of de genoemde positieve trend evenwichtig is verdeeld over vrouwen, of dat specifieke categorieën vrouwen geen deel hieraan hebben. De Directie Coördinatie Emancipatiebeleid van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft de opdracht verleend aan het Sociaal en Cultureel Planbureau om de aandacht te richten op allochtone vrouwen. Zij vond het in het licht van de toegenomen aandacht voor de combinatie-problematiek binnen emancipatiebeleid juist nu van belang om te weten in hoeverre allochtone vrouwen meer of minder bereikt worden. Het doel van dit onderzoek is om een beter inzicht te krijgen in de omstandigheden waaronder allochtone vrouwen er in vergelijking tot autochtone vrouwen voor kiezen of moeten 'kiezen' om hun economische zelfstandigheid op te geven.

Een aantal jaren geleden heeft het SCP in de *Sociale atlas van de vrouw, deel 3* (Hooghiemstra en Niphuis-Nell 1995) een begin gemaakt met een analyse van de verschillen in arbeidsparticipatie tussen de vier grootste groepen allochtone (Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen) in vergelijking tot die van autochtone vrouwen. De cijfers dateren uit 1991 en waren gebaseerd op de survey Sociale Positie en Voorzieningsgebruik Allochtonen (SPVA). Toen al sprongen de verschillen tussen de groepen in het oog. Niet alleen wat betreft de mate van deelname aan de arbeidsmarkt, maar ook de verschillende achtergronden van de groepen. Veel werd verwacht van de toestroom van een nieuwe generatie vrouwen in de beroepsbevolking.

In 1998 is nogmaals een SPVA gehouden. De resultaten daarvan vormen de basis van dit onderzoek. De tweede en tussengeneratie vrouwen vormen nu een aanzienlijk deel van de groepen die onderzocht worden. Sinds 1991 hebben alle groepen vrouwen daardoor, maar ook door de veranderingen binnen de oudere generaties, een positieve ontwikkeling doorgemaakt. Het rapport laat zien welke verschillen er toch nog bestaan en ook op welke punten allochtone en autochtone vrouwen sterke gelijkenissen vertonen als gaat om hun arbeidsparticipatie. Bovendien wordt ruim aandacht besteed aan de factoren die bij elke onderscheiden groep van invloed zijn op het feit dat zij wel of niet werken. Het is vooral de verscheidenheid die daarbij opvalt. Het rapport geeft uiteindelijk antwoord op de vraag of allochtone vrouwen en welke allochtone vrouwen specifieke stimulansen nodig hebben. En daarmee samenhangend: in hoeverre het reguliere beleid bepaalde groepen niet of minder goed bereikt.

Het SCP dankt Eelco Wierda en Paula van Dijk van de Directie Coördinatie Emancipatiebeleid voor hun waardevolle commentaren gedurende het onderzoekstraject.

Prof.dr. P. Schnabel
directeur SCP

1 INLEIDING

1.1 Allochtone vrouwen trendvolgers?

Het emancipatiebeleid is gericht op (het mogelijk maken van) economische zelfstandigheid van vrouwen, ook of juist ook in de levensfase dat er kinderen te verzorgen zijn. De laatste decennia is de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland spectaculair gestegen. Deze stijging doet zich vooral voor bij vrouwen met minderjarige kinderen, die tot voor kort zeer weinig deelnamen aan de arbeidsmarkt. Als gevolg hiervan hebben deze vrouwen een groot deel van hun achterstand op vrouwen die nog geen kinderen hebben, en op mannen ingehaald. Het WRR-rapport *Tweedeling in perspectief* (WRR 1996) concludeert uit deze positieve trend dat de sociaal-economische positie van vrouwen als zodanig geen probleem vormt in het perspectief van een mogelijke maatschappelijke tweedeling. Factoren die wel een zelfstandige rol spelen volgens de WRR, zijn opleiding, etniciteit en leeftijd.

Een belangrijke vraag voor het emancipatiebeleid is of de genoemde positieve trend evenwichtig is verdeeld over vrouwen, of dat specifieke categorieën vrouwen geen deel hieraan hebben. Voor het beleid is het daarom van belang om een beter inzicht te hebben in de omstandigheden waaronder bepaalde groepen vrouwen ervoor kiezen of moeten 'kiezen' om hun economische zelfstandigheid op te geven. In dit onderzoek staat de arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen centraal. Het richt zich op de factoren die een rol spelen bij het al dan niet deelnemen aan de arbeidsmarkt van vrouwen van verschillende etnische achtergrond.

Het emancipatiebeleid richt zich op de positie van vrouwen in het algemeen en daarmee ook op die van allochtone vrouwen. Vanuit die verantwoordelijkheid heeft de Directie Coördinatie Emancipatiebeleid, onderdeel van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de opdracht verleend tot het verrichten van dit onderzoek. De positie van allochtone vrouwen is overigens niet alleen een zorg van het emancipatiebeleid, maar ook van het huidige integratiebeleid (van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties). In het slothoofdstuk worden daarom de resultaten bezien in het licht van beide beleidsterreinen. Dit rapport is onder meer bedoeld om na te gaan in hoeverre allochtone vrouwen zich in een ten opzichte van autochtone vrouwen specifieke situatie bevinden op of op weg naar de arbeidsmarkt. Het geeft daarmee handvatten om te bepalen of, voor wie en welk specifiek beleid eventueel nodig zou zijn.

In de *Sociale atlas van de vrouw, deel 3* (Hooghiemstra en Niphuis-Nell 1995) is destijds een begin gemaakt met een analyse van de verschillen in arbeidsparticipatie tussen de vier grootste groepen allochtone (Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse en Arubaanse) vrouwen in vergelijking tot die van autochtone vrouwen. De cijfers dateren uit 1991. Wat de analyse van destijds vooral heeft

aangetoond, zijn verschillen tussen de groepen en de enorme interne heterogeniteit van groepen. De vergelijkingen gaven aan dat de verklaringen van verschillen in een aantal richtingen gezocht konden worden. Allereerst speelde het gemiddeld lage tot zeer lage opleidingsniveau de Turkse en Marokkaanse vrouwen parten. Daaraan gelieerd bleek het feit dat het ging om recent gemigreerde groepen, die voor een aanzienlijk deel bestonden uit personen die niet in Nederland zijn opgegroeid en opgeleid, van groot belang voor hun deelname aan de arbeidsmarkt. Ook legde de *Sociale atlas van de vrouw* de nadruk op de verschillen in gemiddelde levensloop van allochtone en autochtone vrouwen. Vooral in het oog sprong dat autochtone vrouwen de komst van het eerste kind op grote schaal uitstelden, terwijl allochtone vrouwen op gemiddeld jonge leeftijd een eerste kind kregen. Veel Surinaamse en Antilliaanse vrouwen vormden bovendien een groot gedeelte van hun leven een eenoudergezin. Het verschil in levensloop zou invloed kunnen hebben op de arbeidsparticipatie. Of dit zo is, is de vraag, omdat de analyses in de *Sociale atlas van de vrouw* ook suggereren dat allochtone vrouwen minder geneigd zijn hun arbeidsparticipatie af te laten hangen van de verzorging van kleine kinderen dan autochtone vrouwen. In het licht van de toegenomen aandacht voor de problematiek van de combinatie arbeid en zorg binnen het emancipatiebeleid, is het momenteel nog belangrijker te weten in hoeverre de gerichtheid op deelname aan de arbeidsmarkt van specifieke groepen vrouwen samenhangt met hun zorgverantwoordelijkheden en in hoeverre andere factoren een rol spelen.

Een diepgaander analyse, dan die geboden in de *Sociale atlas van de vrouw, deel 3*, is noodzakelijk om licht te werpen op de belangrijkste verschillen in arbeidsparticipatie tussen de diverse te onderscheiden groepen van allochtone vrouwen en vergelijkbare autochtone vrouwen en op de kenmerken die de kans op arbeidsparticipatie van de verschillende allochtone vrouwen bepalen. Pas als deze vragen zijn beantwoord, kan een redelijke inschatting worden gemaakt van de effecten van beleid op allochtone vrouwen.

De centrale vraagstelling van het onderzoek naar de arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen kan als volgt worden geformuleerd:

In hoeverre wordt de deelname van allochtone vrouwen aan de arbeidsmarkt in vergelijking tot die van autochtone vrouwen beïnvloed door de levensfase of het type huishouden waarin zij zich bevinden, en welke rol spelen andere factoren (zoals migratiegeschiedenis en opleidingsachtergrond) hierbij?

Dit leidt tot de concrete onderzoeksvragen:

- a. In welk opzicht verschilt de arbeidsparticipatie van verschillende categorieën allochtone vrouwen van die van vergelijkbare autochtone vrouwen?
- b. Welke kenmerken zijn bij allochtone vrouwen en autochtone vrouwen bepalend voor de kans dat zij participeren op de arbeidsmarkt?

In onderzoek naar de positie van allochtone vrouwen is het altijd de vraag welke groep gekozen zal worden als referentie. Dit kunnen zowel autochtone vrouwen als mannelijke herkomstgenoten zijn. In onderzoek naar de achtergronden van arbeidsparticipatie is de vergelijking met autochtone vrouwen wenselijker. En wel omdat

de praktijk uitwijst dat de redenen om wel of niet te participeren op de arbeidsmarkt sterk uiteenlopen tussen vrouwen en mannen. De deelname van mannen is vooral gelieerd aan de mogelijkheden die de arbeidsmarkt biedt, aan leeftijdspecifieke factoren en aan factoren die te maken hebben met arbeidsongeschiktheid. De deelname van vrouwen volgt veeleer het gezinsvormingspatroon. In samenspraak met de opdrachtgever is ervoor gekozen de nadruk te leggen op de verschillen tussen vrouwen onderling waar het gaat om arbeidsparticipatie (de hoofdzaak van het rapport). In de presentatie van de kerncijfers van arbeidsparticipatie (§ 3.2) en de analyse van de situatie van werkenden (§ 3.6) is wel een vergelijking opgenomen tussen vrouwen en mannen. Dit geeft enig inzicht in tendensen van seksesegregatie op de arbeidsmarkt.

1.2 Definities

Onderzoek naar arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen vraagt om een nadere precisering van de termen allochtonen en arbeidsparticipatie.

1.2.1 Allochtonen

Wat zijn allochtonen? Deze term is sinds 1989 in zwang om personen in Nederland aan te duiden die oorspronkelijk niet uit Nederland komen. Dit is een gevarieerd gezelschap. Het integratiebeleid (vroeger genoemd: minderhedenbeleid) richt zich op die in Nederland wonende allochtonen die in een achterstandsituatie verkeren, zij worden (samen met woonwagenbewoners en zigeuners) gerekend tot de doelgroepen van het beleid. Het gaat om de volgende allochtone groepen: Turken, Marokkanen, Tunesiërs, Kaapverdianen, Grieken, personen uit de landen van voormalig Joegoslavië, Italianen, Spanjaarden, Portugezen, Surinamers, Antillianen en Arubanen, Molukkers, alsmede erkende vluchtelingen en asielgerechtigden.

In dit rapport staan vier groepen allochtonen centraal, die alle gerekend worden tot de doelgroep van het integratiebeleid: Turken, Marokkanen, Surinamers en personen afkomstig van de Nederlandse Antillen of Aruba. Zij behoren tot de meest omvangrijke minderheidsgroepen in Nederland (zie tabel 1.1). Mede om die reden is over deze groepen momenteel voldoende statistisch vergelijkbaar cijfermateriaal beschikbaar om ontwikkelingen en variëteit binnen de groepen te traceren.

De Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse groepen in Nederland bestaan op dit moment zowel uit personen die als volwassenen naar Nederland zijn gekomen, als uit hun nakomelingen. De verwachting is dat de nakomelingen weliswaar een betere kans hebben om te integreren dan hun ouders, maar nog steeds op een aantal punten verschillen van autochtonen. De generatie die in Nederland is geboren, is alleen te identificeren als het geboorteland van hun ouders bekend is. Daarom wordt in dit rapport gebruik gemaakt van een definitie die rekening houdt met het geboorteland van de persoon zelf, van de moeder en van de vader. Dit is de zogenoemde ruime definitie, die ook het uitgangspunt is van het integratiebeleid:

als de persoon zelf, dan wel een van de ouders is geboren in Turkije, Marokko, Suriname of op de Nederlandse Antillen/Aruba, dan wordt de persoon als allochtoon gezien; een autochtoon is een persoon die zelf in Nederland is geboren en wiens beide ouders ook in Nederland zijn geboren.

Uiteraard zijn er vele voorbeelden te bedenken van personen die logischerwijs in de verkeerde groep terechtkomen (denk aan personen die 'toevallig' in een ander land zijn geboren, zonder daar enige binding mee te hebben). Deze uitzonderingen zullen echter het algemene beeld niet verstoren. Tabel 1.1 geeft de omvang weer van de genoemde etnische groepen in de leeftijd van 15-64 jaar, de groep die doorgaans wordt aangeduid als de potentiële beroepsbevolking.

Tabel 1.1 Aantal 15-64-jarigen, naar geslacht en etnische herkomst, 1-1-'97 (x 1.000)

	Turkije	Marokko	Suriname	Ned. Antillen + Aruba	vier groepen	overigen	totaal Nederland
mannen	99	82	96	33	309	5.045	5.354
vrouwen	86	65	104	33	287	4.922	5.209
totaal	185	146	199	66	596	9.967	10.563

Bron: Structuurtelling, CBS

1.2.2 Arbeidsparticipatie

Er bestaan twee veelgebruikte definities voor de mate van participatie aan de arbeidsmarkt, de netto-arbeidsparticipatie en de bruto-arbeidsparticipatie.

netto-arbeidsparticipatie	=	werkzamen (A) : (A+B+C)
bruto-arbeidsparticipatie	=	werkzamen (A) + werklozen (B) : (A+B+C)
werkloosheid	=	werklozen (B) : (A+B)

(A= legaal werkzaam 12 uur of meer; B = werkzoekend 12 uur of meer; C = niet werkzaam, niet werkzoekend)

De potentiële beroepsbevolking is opgebouwd uit personen die werken (althans legaal), personen die niet werkzaam zijn maar wel werkzoekend, en personen die niet werkzaam zijn en ook niet willen of kunnen werken.

Het verschil tussen netto en bruto heeft te maken met de laatste groep. In het ene geval (netto) worden deze werkzoekenden gerekend tot de non-participanten, in het andere geval (bruto) tot de participanten. De netto-arbeidsparticipatie geeft, met andere woorden, aan welk deel van de potentiële beroepsbevolking werk heeft.

Terwijl de bruto-arbeidsparticipatie aangeeft welk deel van de potentiële beroepsbevolking beschikbaar is voor werk (dus werk heeft of werk zou willen hebben).

Hoe groter het aandeel werkzoekenden in de groep, hoe groter het verschil tussen de twee maten. Tabel 3.1 in hoofdstuk 3 laat voor elke hier onderzochte etnische groep de verschillen zien.

De keuze voor een van de twee definities is sterk afhankelijk van het doel van het onderzoek. Met de brutoparticipatiegraad kan aangegeven worden of er verschil bestaat in binding met de arbeidsmarkt tussen de ene en de andere groep. Eigenlijk geeft de maat vooral aan hoeveel personen niet willen of kunnen deelnemen aan de arbeidsmarkt. In dat verband is het belangrijk te beseffen dat het niet altijd gemakkelijk is om te weten wie van de niet-werkenden nu wel en wie niet echt beschikbaar is voor werk. Denk aan vrouwen met kinderen, die zijn gestopt met werken omdat de zorg moeilijk met hun baan te combineren was. Velen van hen zouden wel willen werken, als de baan maar te combineren is met de zorg. Er zijn vrouwen die de kans klein achten dat ze zo'n ideale baan vinden, en daarom niet actief op zoek zijn. Officieel staan zij te boek als niet-werkzoekend en dus niet-participerend aan de arbeidsmarkt. Andere vrouwen blijven actief zoeken, zonder veel resultaat. Zij worden wél gerekend tot de werkzoekenden en de participierenden. Dit voorbeeld geeft aan dat de grens tussen de twee groepen niet-werkenden vaag kan zijn. In onderzoek waarbij vergelijkingen worden getrokken tussen personen die deelnemen aan de arbeidsmarkt, is het duidelijker om gebruik te maken van de nettoparticipatie. Het gaat dan alleen om mensen die daadwerkelijk een relatie met de arbeidsmarkt hebben, zich moeten verplaatsen van huis naar een werkplek, hun werktijden moeten aanpassen aan hun thuissituatie en vice versa, zelf een inkomen verdienen, enzovoort.

In dit onderzoek staan verschillen binnen en tussen de etnische groepen centraal, alsmede de achtergronden van de verschillen. Daarom zullen de groepen vooral met elkaar vergeleken worden met behulp van hun nettoparticipatiegraad, de maat waarbij de werkenden geplaatst worden tegenover de niet-werkenden. Om een indruk te geven van de verschillen in arbeidsoriëntatie tussen de groepen vrouwen zal wel de algemene brutoparticipatiegraad van elke groep worden gepresenteerd. Ook zal kort worden weergegeven hoeveel officiële werkzoekenden elke groep kent.

Overigens zullen telkens degenen die een baan hebben of willen met een omvang van minder dan twaalf uur, worden gerekend tot de niet-participierenden. Dit sluit aan op de definitie van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), zoals die gebruikt wordt voor de berekening van de arbeidsparticipatie en de officiële werkloosheidscijfers. Personen met zulke kleine banen hebben, zo is de redenering, nauwelijks een band met de arbeidsmarkt en kunnen daarmee geen economische zelfstandigheid verwerven. Anders dan in de definitie van het CBS zullen scholieren (vanaf 15 jaar) die ook een baantje hebben, buiten beschouwing worden gelaten (zie verder hoofdstuk 3).

1.3 Gebruikte databestanden

Voor de analyses is gebruikgemaakt van de survey Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen en autochtonen 1998 (SPVA'98) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Instituut voor Sociologisch en Economisch Onderzoek (ISEO) van de Erasmus Universiteit. Hier en daar zijn de resultaten vergeleken met de SPVA uit 1994. Deze surveys zijn specifiek gericht op de in Nederland

wonende Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen. De survey wordt gehouden onder een steekproef van personen afkomstig uit een beperkt aantal gemeenten, waar ongeveer 80% van de leden van deze allochtone groepen woont. Er worden ook gegevens verzameld bij autochtonen die in dezelfde gemeenten wonen. De autochtone SPVA-groep is als gevolg van de gekozen steekproefprocedure niet zonder meer representatief voor de totale autochtone bevolking. Meer in het bijzonder zijn degenen die woonachtig zijn in de vier grootste steden, oververtegenwoordigd. In dit rapport worden de autochtonen als vergelijkingsgroep gebruikt. Het betreffen immers autochtonen die in vergelijkbare omstandigheden en arbeidsmarktgebieden wonen. Het betekent wel dat de gegevens over de autochtone vrouwen niet los van de gegevens over de allochtone vrouwen gebruikt zouden moeten worden.

Hoewel de Enquête beroepsbevolking (EBB van het CBS) momenteel het meest betrouwbare databestand is dat rapporteert over de arbeidsmarktpositie van Nederlanders, is de EBB niet geschikt bevonden voor de analyses van de etnische groepen. De belangrijkste reden daarvoor is, dat de EBB nog geen gegevens beschikbaar heeft over het geboorteland van de ouders van in Nederland wonende personen. Allochtonen zijn in gepubliceerde en voor ons beschikbare gegevens gedefinieerd op grond van hun nationaliteit en het geboorteland van de persoon zelf. In de praktijk betreft dit vooral de eerste generatie. Omdat de interesse in dit rapport juist uitgaat naar veranderingen en verschillen tussen leeftijdsgroepen zijn deze gegevens helaas dus niet bruikbaar. De verwachting is dat het CBS binnen afzienbare tijd de definitie van allochtonen herziet. In hoofdstuk 3 worden wel cijfers ten aanzien van de arbeidsparticipatie van de gehele Nederlandse bevolking uit de EBB gepresenteerd.

1.4 Opbouw van het rapport

Voordat de arbeidsparticipatie in hoofdstuk 3 aan de orde komt, zal in hoofdstuk 2 een profielschets worden gegeven van de verschillende etnische groepen met behulp van gegevens over migratieachtergronden, de huishoudenssituatie en levensfase, en tenslotte het onderwijsniveau. Dit maakt duidelijk hoe heterogeen de groepen zijn, hoeveel overeenkomsten er zijn tussen de groepen en hoe sterk ze in sommige opzichten van elkaar kunnen verschillen. In de hoofdstukken die daarop volgen, zal verschillende keren teruggegrepen worden op deze informatie. Hoofdstuk 3 biedt een beschrijving van de mate waarin verschillende deelgroepen van allochtone en autochtone vrouwen deelnemen aan de arbeidsmarkt, en gaat bovendien kort in op de werkloosheid en de positie van de werkenden op de arbeidsmarkt. Hoofdstuk 4 beziet de invloed van verschillende factoren in hun onderlinge samenhang en geeft een analyse van de kans op arbeidsparticipatie. Hoofdstuk 5 besluit met een bespreking van de belangrijkste resultaten in samenhang met het beleid.

2 PROFIELSCHETS VAN VIJF GROEPEN

2.1 Inleiding

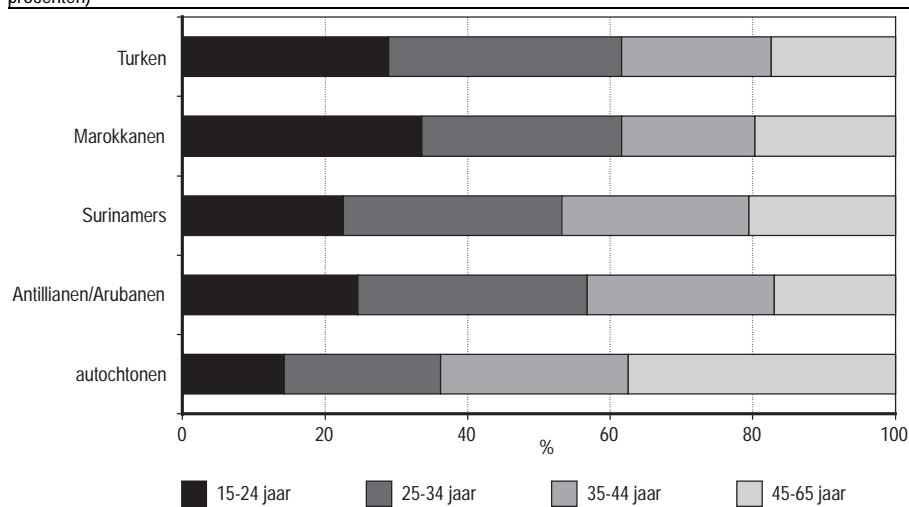
Als opmaat naar de analyse van de arbeidsparticipatie van allochtone en autochtone vrouwen volgt in dit hoofdstuk een beschrijving van achtergrondkenmerken die in dit kader een belangrijke rol spelen. Achtereenvolgens wordt er ingegaan op de migratiegeschiedenis van de vier groepen allochtone vrouwen, de gezinssituatie en de opleidingsachtergrond van allochtone en autochtone vrouwen. Gezamenlijk schetst dit het profiel van de vijf etnische groepen en geeft het zodoende inzicht in de vele verschillen en ook de overeenkomsten tussen de groepen. Hoewel de informatie steunt op gegevens anno 1998, wordt op sommige plaatsen de situatie geschetst zoals die was in 1994.¹ Dit illustreert hoezeer de groepen in beweging zijn. Het profiel van de groepen is verre van statisch.

2.2 Migratiegeschiedenis

De leeftjdsverdeling van de allochtonen van 15 tot 65 jaar in Nederland wijkt af van die van de autochtonen. In figuur 2.1 staat te lezen dat de jongsten oververtegenwoordigd zijn en de oudsten ondervertegenwoordigd. Ruwweg een kwart tot eenderde van de allochtone vrouwen is jonger dan 25 jaar, terwijl dat geldt voor 14% van de autochtone vrouwen. De verschillen zijn het grootst tussen de Turken en Marokkanen enerzijds en autochtonen anderzijds. Bij elke groep neemt de oververtegenwoordiging van de jongeren af. Zo was in 1994 respectievelijk 33%, 40%, 28% en 31% van de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse groep vrouwen tussen de 15 en 24 jaar (SPVA'94). Bovendien is de leeftijdsopbouw van vrouwen en mannen meer op elkaar gaan lijken. Zo langzamerhand neemt de migrantenpopulatie steeds meer de vorm aan van een autochtone populatie. Dit heeft alles te maken met de migratiegeschiedenis.

Hoewel de wortels van allochtone vrouwen in het buitenland liggen, hebben zij niet alle zelf (bewust) een migratie meegemaakt. In tabel 2.1 is te zien dat anno 1998 tussen 17% en 24% van de genoemde groepen vrouwen (van 15-64 jaar) in Nederland is geboren of hier voor hun zesde jaar is gekomen. Zij kunnen gerekend worden tot de tweede generatie. In totaal is 44% van de vrouwelijke allochtone bevolking van 15 tot 65 jaar in Nederland geboren of voor hun achttiende naar Nederland gekomen. Zij kunnen de nakomelingen worden genoemd. Degenen die op of na hun achttiende jaar zijn gekomen, zijn deels voor 1980 (de oudere eerste generatie) en deels vanaf 1980 gekomen (de nieuwe eerste generatie). De laatsten zijn vaak als partner van iemand die al in Nederland verbleef, gemigreerd.

Figuur 2.1 Verdeling over leeftijdscategorieën van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Dat de bevolking van 15 tot 65 jaar van Turkse en Marokkaanse vrouwen steeds meer bepaald wordt door de tweede generatie, blijkt uit een vergelijking met de situatie in 1994. Toen was respectievelijk 18% en 15% van de groep in Nederland geboren of voor het zesde levensjaar naar Nederland gekomen, tegenover 21% en 24% in 1998. De situatie bij Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is, wat dit aangaat, ongewijzigd in de gegeven periode (SPVA'94).

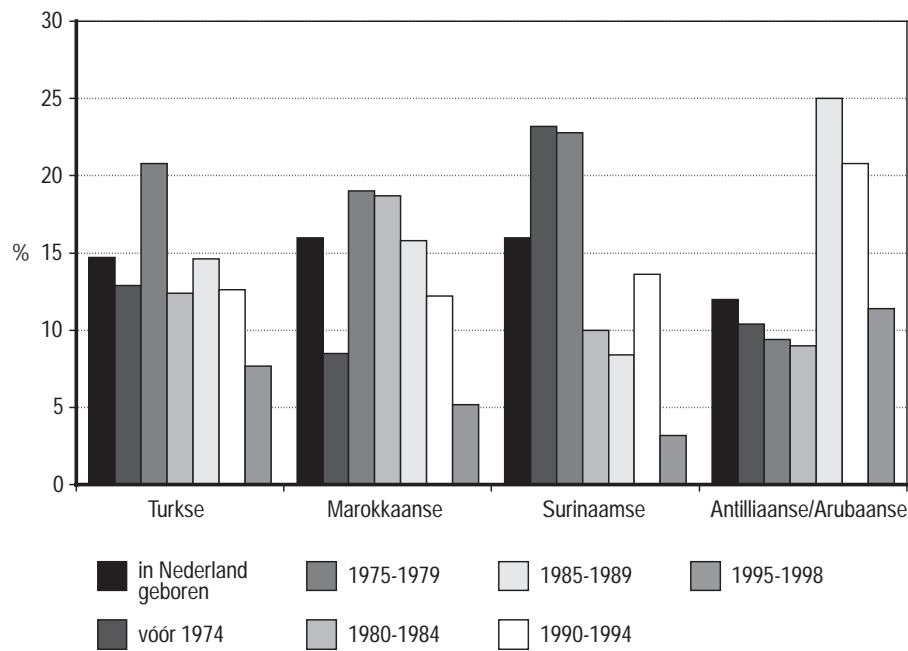
Tabel 2.1 Leeftijd bij migratie en migratieperiode van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen
in Nederland geboren / < 6 jaar	21	24	24	17
6-11 jaar	7	9	14	7
12-17 jaar	14	14	12	11
18+ jaar/na '80 gemigreerd	33	31	22	51
18+ jaar/voor '81 gemigreerd	21	18	25	12
onbekend	5	5	3	2
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

De allochtone vrouwen die nu 15 tot 65 jaar zijn, zijn in verschillende perioden naar Nederland gekomen (zie figuur 2.2).

Figuur 2.2 Periode van migratie van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Bij *Turken en Marokkanen* is de migratie in de jaren zestig op gang gekomen. Vanuit Nederland is toen actief in een aantal landen gezocht naar arbeidskrachten om aan de tekorten in de industrie te voldoen. Zo ook in Turkije en Marokko. Al snel kwamen ook velen uit beide landen op eigen gelegenheid naar Nederland om hun geluk te beproeven. En met succes. De meesten konden al snel aan werk komen. In Nederland ging het in deze fase vooral om mannelijke migranten uit Turkije en Marokko. Sommigen waren gehuwd toen ze vertrokken, maar velen waren ook ongehuwd. Naarmate het verblijf langer duurde, de verdiensten minder waren dan men had gedacht en de economische situatie in het thuisland niet verbeterde, besloten steeds meer mannen hun vrouw en eventuele kinderen naar Nederland te laten komen. Rond 1973 werd de mogelijkheid om naar Nederland te migreren, sterk ingeperkt. In principe was het daarna alleen nog mogelijk via gezinshereniging of -vorming naar Nederland te komen.

In tabel 2.2 is te zien dat 42% van de Turkse en Marokkaanse vrouwen van 15 tot 65 jaar al vijftien jaar of langer in Nederland verblijft. Onder de Marokkaanse vrouwen is het aandeel langverblijvers de laatste jaren sterk toegenomen: in 1994 was dit percentage maar 26% (SPVA'94). Per saldo neemt het aantal migrantenvrouwen dat lang in Nederland is, dus toe. Een klein deel van hen kwam als arbeidsmigrante. De meesten migreerden om zich te voegen bij hun echtgenoot of bij hun vader. Inmiddels zijn de meeste gezinnen van de primaire migranten wel herenigd. Met de overkomst van deze echtgenotes en kinderen is er echter geen

einde gekomen aan de migratie uit Turkije en Marokko naar Nederland. Sinds ongeveer halverwege de jaren tachtig komen jaarlijks vele Turkse en Marokkaanse jongvolwassenen naar Nederland om hier in het huwelijk te treden met een nakomeling van een primaire migrant (Hooghiemstra en Manting 1997). In figuur 2.2 is te zien dat ongeveer een kwart van de Turkse en Marokkaanse vrouwen van 15 tot 65 jaar in de laatste tien jaar naar Nederland kwam. In de meerderheid van de gevallen migreerden deze vrouwen op volwassen leeftijd. Het is zeer waarschijnlijk dat deze op volwassen leeftijd migrerende vrouwen in het kader van een huwelijk met een nakomeling zijn gekomen.

Geconcludeerd kan worden dat de fasegewijze migratie van Turken en Marokkanen een variëteit binnen de bevolking van 15 tot 65 jaar heeft opgeleverd. De groep bestaat uit zowel (echtgenotes van) primaire migranten die al langere tijd in Nederland zijn, als in Nederland geboren en/of getogen nakomelingen van deze pioniers, als gemigreerde echtgenotes van deze nakomelingen die nog maar kort in Nederland zijn. De bevolking van 15 tot 65 jaar is gaandeweg opgebouwd uit een steeds groter deel tweede generatie en vrouwen die al lang in Nederland zijn.

De migratie vanuit *Suriname* heeft haar wortels vooral in de koloniale geschiedenis. Voordat het land onafhankelijk werd, konden inwoners van Suriname vanwege hun Nederlandse nationaliteit vrijelijk migreren naar Nederland. In de jaren tot 1975, toen gestart werd met het onafhankelijkheidsproces, zijn vooral veel studenten naar Nederland gekomen, aangezien de studiemogelijkheden hier veel groter waren. Dit waren veel vaker Creoolse dan andere Surinamers (Hindostanen, Javanen, Chinezen of Boslandcreolen). In die tijd is overigens ook in Suriname een groep verpleegkundigen (meest vrouwen) geworven. Zoals in elke periode betrof ook in deze beginfase de migratie vanuit Suriname zowel vrouwen als mannen. Toen duidelijk werd dat na de onafhankelijkheid de mogelijkheden om naar Nederland te komen zeer beperkt zouden worden, hebben vele Surinamers besloten te migreren. De migratie nam van '74 tot en met '79 massale vormen aan en strekte zich uit tot alle delen van de bevolking. Na 1980 konden Surinamers met de Surinaamse nationaliteit, net als Turken en Marokkanen, alleen nog in het kader van gezinshereniging of- vorming naar Nederland komen.

In figuur 2.2 valt te lezen dat iets minder dan de helft van de Surinaamse vrouwen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar voor 1980 naar Nederland migreerde. Deze langverbljvers zijn een diverse groep. Onder hen bevinden zich vrouwen die destijds als student zijn gekomen, die nog net voor 1980 de kans hebben genomen om te migreren, en die als kind met hun ouders meekwamen (de groep die als kind gekomen is, beslaat ongeveer de helft van de hele groep langverbljvers). Degenen die voor 1980 kwamen, migreerden vaak met het hele gezin tegelijkertijd. Van gezinshereniging na 1980 is dan ook in mindere mate sprake geweest dan bij Turken en Marokkanen. Uit het feit dat de laatste tien jaar jaarlijks nog vele volwassenen naar Nederland zijn gekomen uit Suriname (in totaal zo'n 20% van de groep Surinaamse vrouwen, tabel 2.2), kan afgeleid worden dat ook bij Surinamers huwelijksmigratie een zekere rol speelt. Onder deze volwassen Surinaamse vrouwen die recentelijk migreerden, bevinden zich ook moeders die bij hun kinderen in Nederland gaan

wonen.

Momenteel bestaat de Surinaamse populatie in Nederland uit ongeveer evenveel Creolen als Hindostanen en een kleine groep andere Surinamers. Creolen en Hindostanen zijn bevolkingsgroepen die zich in velerlei opzichten, maar met name in hun gezinsvormingsprocessen van elkaar onderscheiden. In paragraaf 2.3 wordt hier kort iets over gezegd.

De band tussen de Nederlandse Antillen en Nederland heeft eveneens wortels in de koloniale geschiedenis. Sinds 1954 functioneren de eilanden autonoom binnen het Koninkrijk. De migratie van *Antilliaanse/Arubaanse* studenten naar Nederland dateert al minstens vanaf het begin van deze eeuw en gaat tot op de dag van vandaag door. Voor 1960 bestond vrijwel de hele groep migranten van deze eilanden uit hoogopgeleiden die kwamen om te studeren. Midden jaren vijftig, echter, nam de werkloosheid er enorm toe. Dit was het gevolg van de hoge mate van rationalisering van de belangrijkste bedrijfstak, de olie-industrie. De Antilliaanse overheid trachtte de groei van de werkloosheid af te remmen door emigratie naar Nederland actief te stimuleren. Als resultaat daarvan migreerden sinds het einde van de jaren vijftig Antillianen die afkomstig waren uit allerlei sociale klassen. Onder hen bevonden zich kleine groepen die voor specialistisch werk door bedrijven of de overheid in Nederland werden gerekruteerd, bijvoorbeeld verpleegkundigen. De meesten echter kwamen spontaan hun geluk beproeven in Nederland. Sinds 1985 verkeert de Antilliaanse economie in grote problemen. De onzekerheid werd vergroot door het uiteenvallen van de eilandengroep doordat in 1986 Aruba een status aparte kreeg. Dit alles heeft tot een grote toename van de migratie naar Nederland geleid, in de laatste vijftien jaar van vooral vrouwen en mannen uit de laagste sociaal-economische klassen, met weinig kennis van de Nederlandse taal. Onder hen bevinden zich veel jonge vrouwen die "binnen een afbrokkelend familieverband alleen staan voor de opvoeding van de kinderen" (Van Hulst 1997).

Anders dan de migratie uit de andere genoemde landen, is die vanuit de Nederlandse Antillen en Aruba niet gebonden aan beperkingen. Als Nederlandse staatsburgers vallen Antillianen en Arubanen buiten het migratiebeleid. Dit heeft onder meer tot gevolg dat de retournigratie jaarlijks hoog is. Vele migranten uit de Nederlandse Antillen zijn een of meerdere keren teruggekeerd naar hun eiland van herkomst.

Een vergelijking tussen de verblijfsduur van de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in 1998 (zie tabel 2.2) met die in 1994 geeft duidelijk weer hoe sterk de groep in beweging is de laatste jaren. Was in 1994 nog 23% van de vrouwelijke beroepsbevolking vijftien jaar of langer in Nederland (SPVA'94), amper vier jaar later is dit gedaald tot 12%. Binnen de 15 tot 65 jaar zijn de laatste jaren degenen die nog maar kort in Nederland zijn, steeds sterker vertegenwoordigd. Hun aandeel is in de periode 1994-1998 van 16% uitgegroeid tot 37% en zij zijn daarmee in 1998 de grootste groep geworden.

Tabel 2.2 Verblijfsduur van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen
in Nederland geboren	15	16	16	12
max. 2 jaar	5	4	3	10
2-4 jaar	6	5	5	27
5-9 jaar	15	15	13	16
10-14 jaar	11	14	6	25
15 jaar of langer	43	41	54	12
onbekend	5	5	3	2
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

De belangrijkste conclusies die uit het voorgaande getrokken kunnen worden zijn de volgende. Lange tijd bestonden de migrantenpopulaties uit zeer weinig ouderen. Het leeftijdsprofiel onderscheidde zich daardoor sterk van dat van autochtonen. Dit beeld is aan het veranderen. Zo langzamerhand groeit het aandeel wat ouderen in de beroepsbevolking en vermindert de nadruk op jongvolwassenen. Echter, nog steeds zijn de verschillen in leeftijdsverdeling tussen allochtonen en autochtonen groot. Vergeleken bij de eerste periode na migratie is de beroepsbevolking voor een steeds groter deel uit de tweede generatie opgebouwd. Ze maakt echter nog een minderheid van de verschillende groepen uit. Anderzijds is er binnen de Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse/Arubaanse beroepsbevolking sprake van voortdurende aanvulling van vrouwen die op volwassen leeftijd naar Nederland migreren. In het geval van Turkse en Marokkaanse vrouwen gaat het dan meestal om huwelijksmigrantes. Binnen de Marokkaanse vrouwelijke beroepsbevolking zijn desondanks de zogenoemde langverblijfsters de sterkst groeiende groep. Bij de Turkse vrouwen verandert de gemiddelde verblijfsduur niet sterk: de nieuwkomers en oudkomers houden elkaar in evenwicht. Datzelfde geldt voor de Surinaamse vrouwen. Bij de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar neemt het aandeel dat nog maar kort in Nederland is, zo sterk toe dat het bijna gezichtsbepalend voor de groep aan het worden is, zeker gezien de problemen die deze vaak jonge migranten met zich meebrengen. Binnen de groepen Surinaamse en Antilliaanse/-Arubaanse vrouwen tekent zich een tweedeling af tussen vrouwen die lang geleden zijn gekomen, vaak om te studeren, en degenen die later zijn gekomen. De laatsten zijn vaak uit economische motieven gemigreerd.

2.3 De huishoudenssituatie

2.3.1 Vergelijking tussen groepen van verschillende herkomst

Figuur 2.3 en tabel 2.3 laten zien dat Turkse, Marokkaanse, en tot op zekere hoogte ook Surinaamse, vrouwen relatief weinig als alleenstaande een huishouden voeren. Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen lijken in hun huishoudensvorm op elkaar door het veelvuldig voorkomen van het alleenstaand moederschap. Overigens geldt dit bij de Surinaamse vrouwen vooral voor de Creoolse onder hen.

Hoewel alleenstaand moederschap relatief weinig voorkomt binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap, leert vergelijking met de situatie in 1994 dat het aandeel alleenstaande moeders bij Marokkaanse vrouwen toeneemt (hun aandeel bedroeg toen 3% tegenover 6% in 1998, SPVA). Bij Surinamers neemt het aandeel eenoudergezinnen daarentegen enigszins af (24% in 1994, 21% in 1998).

Er zijn meer verschillen tussen de groepen. De groep vrouwen die samen met de partner een huishouden voert, is in de autochtone vrouwelijke beroepsbevolking ongeveer driemaal zo groot als bij allochtone vrouwen. Daarentegen bevinden zich onder de Turkse en Marokkaanse vrouwen juist veel meer die een tweoudergezin vormen. Een ander groot verschil tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen enerzijds en de andere vrouwen anderzijds, is dat de eerste slechts voor een heel klein deel gehuwd samenwonen.

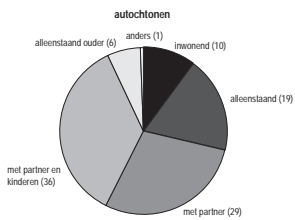
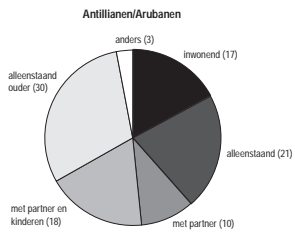
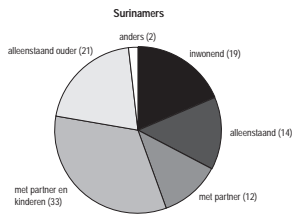
Tabel 2.3 Wel of niet gehuwd zijn van met partner samenwonende vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten van met partner samenwonende vrouwen)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
gehuwd	99	98	57	51	77
samenwonend	1	2	43	50	23
(N = 100%)	1.443	1.012	913	286	725

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Figuur 2.3 Samenstelling van het huishouden van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Tabel 2.4 laat zien dat van de Turkse en Marokkaanse vrouwen die zelfstandig wonen, een relatief klein deel zonder kinderen woont. Van de autochtonen woont bijna de helft van alle vrouwen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar in een huishouden waar geen kinderen deel van uitmaken. Later zal blijken dat dit een belangrijk gegeven is voor de arbeidsparticipatie.

De tabel laat ook zien dat de vruchtbaarheid van de allochtone vrouwen hoger is dan die van autochtone vrouwen. Dit geldt vooral voor Marokkaanse vrouwen: 29% van hen heeft minstens drie kinderen thuiswonen. Overigens daalt de vruchtbaarheid van alle allochtone vrouwen in Nederland de laatste jaren sterk (Sprangers 1998).

Van Turkse vrouwen is bekend dat zij vergeleken bij andere vrouwen relatief jong hun eerste kind krijgen. Ook dit is aan het veranderen. Sprangers (1998) laat zien dat in Turkije geboren vrouwen in 1996 gemiddeld op 24-jarige leeftijd hun eerste kind krijgen, in 1990 was dat op 21,8-jarige leeftijd. De gemiddelde leeftijd is nog hoger als ook de Turkse vrouwen meegerekend worden die in Nederland zijn geboren. Nederlandse vrouwen krijgen op gemiddeld 29,1-jarige leeftijd hun eerste kind.

Tabel 2.4 Aantal thuiswonende kinderen van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
geen	13	16	29	35	48
1 kind	19	15	20	19	15
2 kinderen	25	15	21	17	20
3 of meer	22	29	11	12	7
inwonend	21	24	19	17	10
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859	1.004

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

In tabel 2.5 is een overzicht gegeven van de verdeling van vrouwen over diverse levensfasen. In de tabel valt te lezen dat de groep 15-64-jarige allochtone vrouwen voor een veel groter deel bestaat uit vrouwen die zorgdragen voor jonge kinderen, dan dezelfde groep autochtone vrouwen. De Turkse en Marokkaanse vrouwelijke potentiële beroepsbevolking bestaat momenteel voor de helft uit vrouwen die jonge kinderen thuis hebben wonen. Bij autochtone vrouwen gaat het slechts om een kwart. Daartegenover staat wel dat zich onder de autochtonen veel meer vrouwen bevinden die ouder zijn dan 45 jaar. Dit is een generatie vrouwen die voor een groot deel nooit heeft gewerkt.

Tabel 2.5 Levensfase van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
geen kind, vrouw <45 jaar	9	14	19	27	24
jongste kind < 4 jaar	23	26	14	15	11
jongste kind 4-11 jaar	26	23	23	21	16
jongste kind 12-17 jaar	10	7	10	8	8
jongste kind 18+ jaar	5	3	6	4	7
geen kind, vrouw 45-64 jaar	5	3	10	8	25
inwonend	21	24	18	17	10
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859	1.004

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

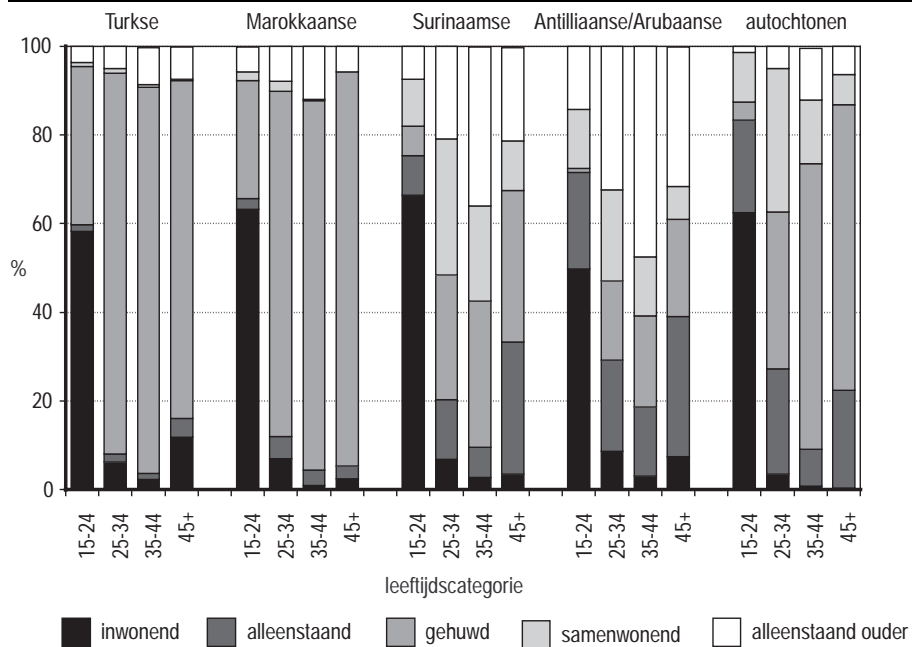
Hiervoor is een aantal kenmerken beschreven van de huishoudens waarvan de verschillende etnische groepen op dit moment (d.w.z. anno 1998) deel uitmaken. De groep allochtone vrouwen is echter sterk in verandering. De gezinsvorming van de primaire migranten wijkt in vele opzichten af van die van hun nakomelingen. Deze nakomelingen gaan steeds meer het beeld bepalen. De volgende paragraaf geeft inzicht in de verschillen tussen leeftijdsgroepen binnen een en dezelfde etnische groep met betrekking tot hun huishoudenssituatie.

2.3.2 Verschillen tussen leeftijdsgroepen

In figuren 2.4 tot en met 2.6 worden aspecten van de gezinssituatie op dit moment per leeftijdscategorie en etnische herkomst gepresenteerd. Strikt genomen kunnen hieruit geen conclusies worden getrokken ten aanzien van de levensloop van de verschillende etnische groepen. Het betreft tenslotte een momentopname en het is niet gezegd dat de jongeren, als zij opgroeien, hetzelfde patroon als hun oudere zusters of moeders gaan volgen. De figuren zijn primair bedoeld om zicht te krijgen op verschillen tussen leeftijdsgroepen binnen een etnische groep en verder om enkele vergelijkingen te kunnen trekken tussen vrouwen van verschillende etnische herkomst met een vergelijkbare leeftijd.

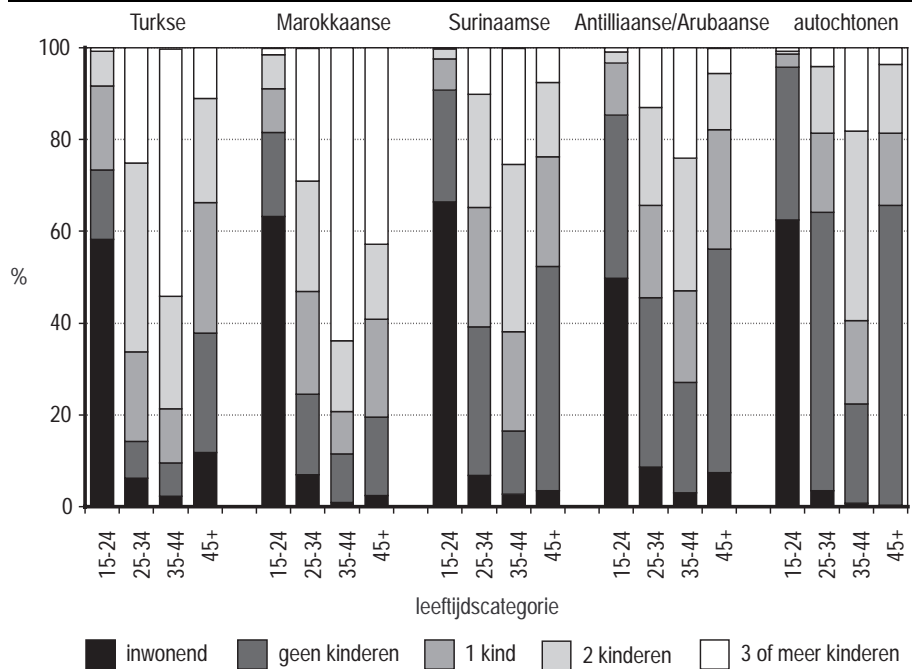
De figuren 2.4 tot en met 2.6 geven in ieder geval weer hoe verschillend de positie van vrouwen van verschillende leeftijden kan zijn. Voorts suggereren zij dat de etnische groepen nogal wat verschillen vertonen in de timing van een aantal belangrijke momenten in de levensloop. Waar de ene groep nog maar zelden tot gezinsvorming is overgegaan op een bepaalde leeftijd, heeft de meerderheid van een andere groep al eventuele kinderen onder de hoede. In de nu volgende puntsgewijze beschrijving zullen de belangrijkste karakteristieken van een bepaalde leeftijdscategorie binnen een etnische groep worden besproken. Hier en daar zal ook worden ingegaan op de belangrijkste verschillen met andere vrouwen van dezelfde leeftijd.

Figuur 2.4 Leefvorm van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

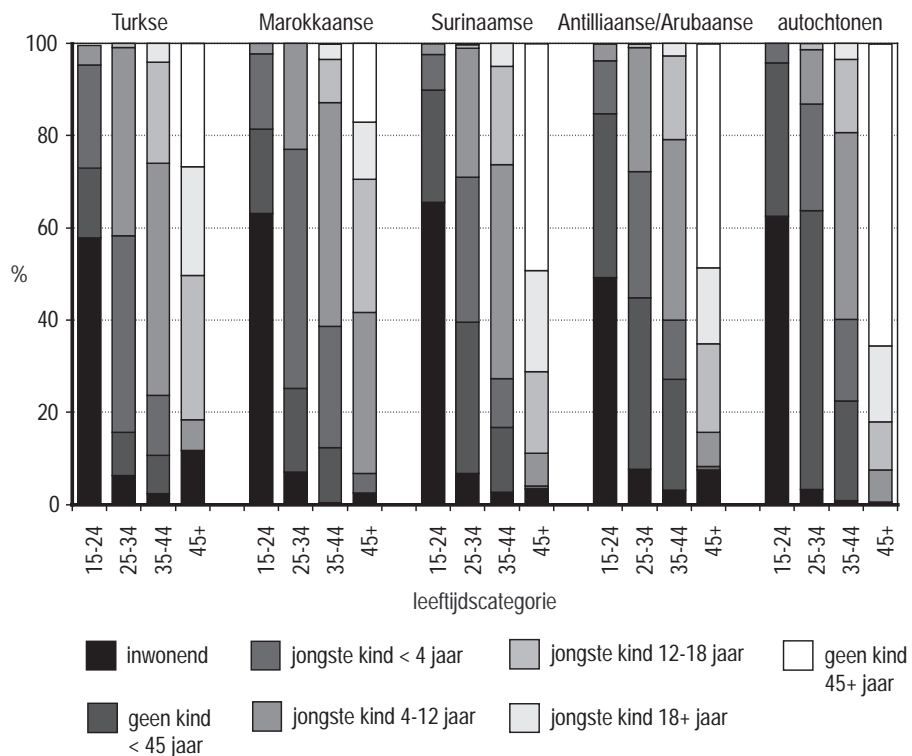
Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Figuur 2.5 Kindertal van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Figuur 2.6 Levensfase van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Turkse vrouwen

- leeftijd 15-24 jaar
 - Hoewel de meerderheid van de jonge vrouwen (tot 25 jaar) thuiswoont bij de ouders, valt vooral op dat ruim eenderde getrouwd is. Dat is meer dan in welke andere groep leeftijdgenoten ook.
 - Van de jonge vrouwen heeft 27% een of meerdere kinderen.
- leeftijd 25-34 jaar
 - Opvallend is dat in de groep 25-35 jaar een miniem aandeel alleen woont of ongehuwd samenwoont. Bijna negen van de tien vrouwen in deze leeftijdsgroep is getrouwd.
 - Van alle vrouwen tussen 25 en 35 jaar hebben verreweg de meeste kinderen gekregen (86%). Van hen heeft de meerderheid meer dan een kind. In de helft van de gezinnen is minstens een van de kinderen jonger dan vier jaar.
- leeftijd 35-44 jaar
 - In deze leeftijdsgroep is de huwelijkse staat nog steeds de meest voorkomende huishoudensvorm. Het alleenstaand moederschap komt in beperkte mate

(8%) voor.

- De groep vrouwen in de leeftijd van 35 tot 45 jaar heeft vooral de zorg voor schoolgaande kinderen. In de meeste gevallen zijn dit er drie of meer.
- leeftijd 45-64 jaar
 - Een relatief groot deel (12%) van de wat oudere Turkse vrouwen woont in bij hun kinderen.
 - Vrouwen die de 45 jaar gepasseerd zijn, hebben in meerderheid (62%) nog kinderen thuiswonen. Dat zijn er meestal niet meer dan twee. Bij eenderde van de vrouwen gaat nog minstens een kind naar de middelbare school.

Marokkaanse vrouwen

- leeftijd 15-24 jaar
 - Ook voor Marokkaanse jonge vrouwen geldt dat zij merendeels thuiswonen. Van de anderen is het grootste deel getrouwd. Een kleine groep (8%) woont alleen, al dan niet met kinderen; dit komt bij Marokkaanse jonge vrouwen vaker voor dan bij Turkse.
 - Net als bij Turkse leeftijdgenoten bevindt zich onder jonge Marokkaanse vrouwen een groep die een kind heeft gekregen (18%).
- leeftijd 25-34 jaar
 - De Marokkaanse vrouwen van 25 jaar en ouder zijn in hoofdzaak getrouwd. Ook in de leeftijdscategorieën vanaf 25 jaar komt alleen staan en alleenstaand ouderschap wat vaker voor dan bij Turkse vrouwen. Samenwonen is een zeldzaam verschijnsel.
 - In de leeftijdsgroep 25 tot 35 jaar is de meerderheid moeder. Sommigen hebben een kind, anderen twee, anderen drie. De meeste moeders in deze leeftijdsgroep hebben nog een kind dat jonger is dan vier jaar. Wat dat betreft lopen ze iets 'achter' bij hun Turkse leeftijdgenoten wier kinderen al wat ouder zijn.
- leeftijd 35-44 jaar
 - De groep alleenstaande moeders is in de leeftijdscategorie 35 tot 45 jaar redelijk groot (12%).
 - Marokkaanse vrouwen van 35 tot 45 jaar zijn merendeels uit de kleine kinderen, deze gaan meestal allemaal al naar school. Daarnaast zijn ervrouwen met kleine kinderen (26%) en vrouwen die nog geen kinderen hebben (12%).
- leeftijd 45-64 jaar
 - Inwoning komt niet zoveel voor bij de oudste categorie.
 - Nog 43% van de vrouwen van 45 jaar en ouder heeft drie of meer kinderen thuiswonen. Zij zijn meestal ouder dan twaalf jaar. Sommigen hebben alleen nog kinderen thuiswonen die ouder zijn dan achttien jaar (13%). Een vijfde van de vrouwen heeft alle kinderen al uit zien vliegen en woont nu alleen, met de partner of bij hun getrouwde kinderen in huis (dat laatste: 3%).

Surinaamse vrouwen

- leeftijd 15-24 jaar
 - De meesten wonen voor hun vijftiengste thuis. Overigens woont bijna de helft van deze nog thuiswonende vrouwen bij hun alleenstaande moeder, de andere wonen in een tweeoudergezin. Degenen die niet meer thuiswonen, zijn evenredig verdeeld over de alleenstaanden (9%), de gehuwden (7%), de samenwoners (11%) en de alleenstaande moeders (7%). De gehuwden zijn voor het merendeel Hindostaans.
 - 90% van de jonge Surinaamse vrouwen heeft nog geen kinderen.
- leeftijd 25-34 jaar
 - Tussen hun vijftiengste en vijfendertigste woont het grootste deel met een partner samen, ongeveer even vaak gehuwd als niet gehuwd. Een vijfde is alleenstaand moeder. Een kleine groep woont alleen (14%).
 - De vrouwen in deze leeftijd zijn voor twee derde aan gezinsvorming begonnen. De meeste van deze moeders hebben een of twee kinderen gekregen, een kleine groep heeft drie kinderen. Toch woont ook nog 7% van de Surinaamse vrouwen in deze leeftijdscategorie thuis.
- leeftijd 35-44 jaar
 - Het alleenstaand moederschap komt nog meer voor onder de 35-45-jarigen (36%).
 - Vrouwen die de 35 gepasseerd zijn en nog geen 45 jaar zijn, vormen voor het merendeel een gezin met twee of meer kinderen. Deze kinderen hebben over het algemeen de schoolgaande leeftijd.
- leeftijd 45-64 jaar
 - De groep 45-64-jarigen kent een hoog aandeel alleenstaanden (30%). De groep gehuwden is ongeveer net zo groot. Samenwonen komt bij deze groep minder voor dan in de jongere leeftijdscategorieën. Een klein deel woont in.
 - Vrouwen van 45 jaar en ouder wonen voor een relatief groot deel zonder kinderen (49%). Als ze nog kinderen thuis hebben wonen, dan zijn dit er meestal niet meer dan twee die ofwel naar de middelbare school gaan of al achttien jaar zijn geweest.

Antilliaanse/Arubaanse vrouwen

- leeftijd 15-24 jaar
 - Veel minder vaak dan de andere wonen Antilliaanse/Arubaanse jonge vrouwen nog thuis (slechts de helft). Van deze kinderen woont meer dan de helft bij hun alleenstaande moeder. Velen wonen alleen (22%).
 - Hoewel de meeste Antilliaanse/Arubaanse jonge vrouwen geen kinderen hebben, valt op dat maar liefst 14% al voor het vijftiengste levensjaar alleenstaand moeder is.
- leeftijd 25-34 jaar
 - Ook in de leeftijdscategorieën boven 25 jaar vormen de gehuwden een minderheid. Telkens is de groep die alleen woont (al dan niet met kinderen), groter dan de groep die met een partner woont.

- Van deze categorie is de grootste groep (32%) alleenstaand moeder. Opvallend is ook dat nog 9% bij de ouders (of een ander gezin) woont.
 - De groep van Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in de leeftijd van 25 tot 35 jaar is zeer gevarieerd samengesteld. Degenen zonder kinderen, degenen die net begonnen zijn met gezinsvorming, en degenen die al meerdere kinderen hebben of wier jongste kind op de basisschool zit, houden elkaar ongeveer in evenwicht. In dit opzicht lijken ze erg op hun Surinaamse leeftijdgenoten.
- leeftijd 35-44 jaar
 - Bij de 35-45-jarige vrouwen is bijna de helft alleenstaand moeder (48%).
 - Net als de drie groepen allochtone leeftijdgenoten, bestaat deze groep 35-45-jarigen vooral uit vrouwen met kinderen, die voor een groot deel schoolgaand zijn. De meeste moeders hebben twee of meer kinderen. Daarnaast echter is er ook in deze leeftijdsgroep een groot deel (24%) dat geen kinderen heeft. Wederom is het de variatie die opvalt.
 - leeftijd 45-64 jaar
 - In de leeftijdsgroep 45 jaar en ouder zijn weer erg veel alleenstaanden te vinden. Deze groep kent meer gehuwden dan samenwonenden. De meeste vrouwen van deze leeftijd, echter, wonen zonder een partner. Sommigen wonen in.
 - De oudere groep lijkt weer erg op haar Surinaamse evenknie: ongeveer de helft heeft geen kinderen thuiswonen. Als zij wel kinderen thuis hebben wonen, dan is dit er meestal een.

Autochtone vrouwen

- leeftijd 15-24 jaar
 - Autochtone vrouwen tussen de 15 en 25 jaar wonen over het algemeen of alleen of nog thuis.
 - Onder autochtone vrouwen jonger dan 25 jaar is het hoogst uitzonderlijk als zij al een kind hebben gekregen. Ongeveer twee derde woont thuis en ongeveer eenderde woont zelfstandig. Alleen de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen van deze leeftijd evenaren het aandeel zelfstandig wonenden. Met name bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen komt dit weinig voor.
- leeftijd 25-34 jaar
 - Tussen hun vijfentwintigste en vijfendertigste wonen de meesten samen (gehuwd dan wel ongehuwd) terwijl ook een grote groep alleen woont.
 - De autochtone vrouwen in de leeftijd van 25 tot 35 jaar onderscheiden zich sterk van de andere besproken vrouwen, doordat de meerderheid geen kinderen (61%) heeft gekregen. De anderen zijn kort geleden begonnen met gezinsvorming: hun jongste kind is in de meeste gevallen nog geen vier jaar. Al met al lopen autochtone vrouwen achter bij de genoemde allochtone vrouwen in hun tempo van gezinsvorming.
- leeftijd 35-44 jaar
 - Vergeleken bij de jongere groep is het aandeel alleenstaanden kleiner, evenals het deel dat samenwoont. De nadruk ligt op gehuwden. Het aantal een-

- oudergezinnen onder de 35-44-jarigen ligt op 12%.
- De samenstelling van de groep 35-44-jarigen lijkt, anders dan van de jongere, erg op de andere groepen: de meesten hebben twee of meer kinderen thuiswonen en het grootste deel van de moeders heeft alleen maar schoolgaande kinderen. Net als onder Antilliaanse/Arubaanse vrouwen, bevindt zich ook een grote groep (22%) kinderlozen onder de autochtone vrouwen van deze leeftijd. Hierin onderscheiden zij zich sterk van de overige groepen.
 - leeftijd 45-64 jaar
 - Autochtone vrouwen ouder dan 45 jaar staan relatief vaak alleen (22%). Deze leeftijdsgroep kent weinig ongehuwde samenwoners, vergeleken bij de jongere generaties.
 - Net als de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse oudere vrouwen, hebben de meeste autochtone vrouwen van boven de 45 jaar geen kinderen (meer) thuiswonen. Als de kinderen nog thuis zijn, dan zijn zij in de tienerleeftijd of nog ouder.

2.3.3 Conclusie

Bij vrouwen speelt de gezinssituatie over het algemeen een rol in de beslissingen die te maken hebben met werken. Welke rol, moet blijken uit de analyses in hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4. Uit vorenstaande informatie wordt in ieder geval duidelijk dat de gezinssituatie van vrouwen die 15 tot 65 jaar zijn, verschilt van etnische groep tot etnische groep. De groep autochtone vrouwen onderscheidt zich door enerzijds het grote aandeel dat nog geen kinderen heeft en alleen of samen met een partner woont, en anderzijds het relatief grote aantal vrouwen in de oudere leeftijdsgroepen. Relatief weinig autochtone vrouwen hebben jonge kinderen onder de hoede. Van de Turkse, Marokkaanse en ook Surinaamse vrouwen binnen de potentiële beroepsbevolking wonen slechts weinige zonder kinderen. Vele Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben bovendien een groot gezin. Bij Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen valt op dat een groot deel van de 15-64-jarigen alleen woont of als alleenstaand moeder een gezin vormt.

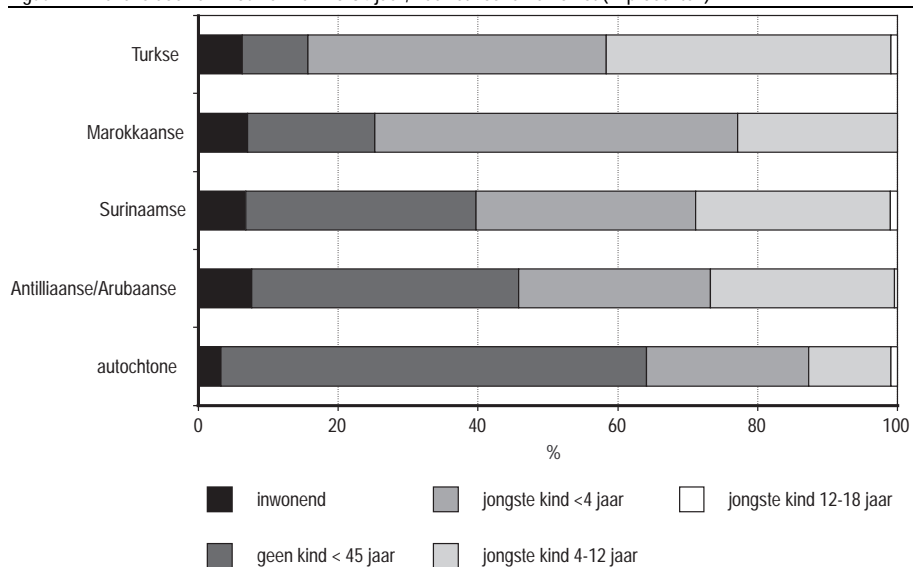
De vier allochtone groepen hebben met elkaar gemeen dat ze zich onderscheiden van de autochtone leeftijdgenoten. Door het grote aantal alleenstaanden, de sterke neiging om het krijgen van kinderen uit te stellen, maar wel met een partner samen te gaan wonen, vertonen de autochtone vrouwen een sterk afwijkende levensloop. Bekend is dat het vruchtbaarheidscijfer van de Turkse en Marokkaanse groepen aan het dalen is en dat de leeftijd waarop zij hun eerste kind krijgen, stijgt. In de toekomst zal dit ertoe leiden dat het aandeel vrouwen dat de zorg draagt voor kinderen afneemt, en dat de allochtone groepen in dit opzicht meer gaan lijken op autochtone vrouwen. Overigens hoeft dit niet van een aanpassing aan autochtoon gedrag te getuigen. Dezelfde ontwikkelingen vinden namelijk ook plaats in stedelijke gebieden in de landen van herkomst.

De indruk bestaat dat een aantal karakteristieken van de levensloop van allochtone vrouwen nauwelijks of slechts zeer beperkt verandert. Zo blijft alleen wonen en

ongehuwd samenwonen onder Turkse en Marokkaanse vrouwen, bijvoorbeeld, een marginaal verschijnsel en zijn er weinig tekenen dat het alleenstaand moederschap onder Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen sterk aan belang inboet. Bij geen van de allochtone groepen is te verwachten dat zo'n groot aandeel als van de autochtone vrouwen de geboorte van het eerste kind uit gaat stellen tot na het dertigste levensjaar of zal kiezen kinderloos te blijven. Verschillen zullen er voorlopig blijven. Wel zullen sommige deelgroepen (bv. de hoger opgeleiden) steeds meer op elkaar gaan lijken.

Dat de groepen sterk in beweging zijn, tonen de vergelijkingen tussen de leeftijds-categorieën binnen een en dezelfde etnische groep. Het is duidelijk dat Turkse en Marokkaanse vrouwen tussen hun vijftiende en vijfentwintigste veel beslissingen nemen ten aanzien van hun toekomstige gezin. In deze fase is er sprake van een grote differentiatie. De een woont thuis, de ander woont met een partner, de volgende heeft al een gezin gevormd. De groep Turkse en Marokkaanse vrouwen in de leeftijd 25 tot 35 jaar is daarentegen erg homogeen samengesteld. Deze vrouwen zijn bijna allemaal getrouwd en hebben kinderen van verschillende leeftijden. De Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse groep vertoont feitelijk in alle leeftijdscategorieën een grote interne variatie. De een is alleenstaand moeder, de ander woont alleen of met een partner.

Figuur 2.7 Levensfase van vrouwen van 25-34 jaar, naar etnische herkomst (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Belangwekkend is de vergelijking tussen de 25-35-jarigen, omdat dit een van de meest cruciale perioden is bij vrouwen in het kader van werken en het krijgen van kinderen. Het is tenslotte vaak de fase die volgt op het afronden van een opleiding.

Als vrouwen in deze periode niet werken, dan benutten ze hun opleiding niet of maar ten dele. Turkse en Marokkaanse vrouwen van deze leeftijd hebben over het algemeen kinderen en zijn gehuwd, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen hebben veelal kinderen en in veel gevallen geen partner (figuur 2.7). Autochtone vrouwen, daarentegen, bevinden zich in deze leeftijdsgroep vaak in een relatie met een partner en hebben (nog) geen kinderen.

2.4 Opleidingsachtergrond

2.4.1 *Vergelijking tussen groepen van verschillende herkomst*

Het is bekend dat de opleiding sterk bepalend is voor de kansen op het krijgen van werk. Voor vrouwen geldt bovendien dat er een samenhang bestaat tussen het opleidingsniveau en de beslissing om al dan niet werken naast het verzorgen van jonge kinderen. In hoofdstuk 3 zal de relatie tussen opleiding en arbeidsparticipatie van vrouwen uit de verschillende etnische groepen worden geanalyseerd. Op deze plaats volgt een schets van het opleidingsprofiel van de vijf etnische groepen binnen de vrouwelijke bevolking van 15 tot 65 jaar, eerst voor de groepen in hun geheel en vervolgens leeftijdspecifiek (§ 2.4.2).

Het gemiddeld opleidingsniveau van de meeste allochtone groepen is al jarenlang vele malen lager dan dat van autochtonen (Tesser et al. 1996). Tesser heeft in de *Rapportage minderheden 1997* de verschillen in opleidingsniveaus tussen allochtonen en autochtonen bestudeerd. Zijn conclusie is dat allochtone jongeren weliswaar enige vooruitgang boeken, maar dat de achterstand op autochtonen nog steeds erg groot is. Vooral zorgwekkend is het grote aantal Turkse en Marokkaanse jongeren dat zonder diploma het onderwijs verlaat. Opvallend is dat meisjes in de meeste etnische groepen beter presteren in het Nederlandse onderwijs dan jongens (Tesser en Veenman 1997: 63 e.v.).

Tabel 2.6 laat zien dat een minderheid van de Turkse en Marokkaanse vrouwen die nu in de leeftijd zijn van 15 tot 65 jaar, (in elk geval deels) een opleiding in Nederland heeft gevolgd of nog op school zit (resp. 34% en 42%). Een groot deel van hen kwam als zij-instromer in het Nederlandse onderwijs terecht: zij hadden al enige tijd onderwijs in het land van herkomst genoten. In de Turkse en Marokkaanse bevolking van 15 tot 65 jaar bevinden zich vele vrouwen die nooit een opleiding hebben gevolgd. Zij komen over het algemeen uit rurale delen van Turkije en Marokko, waar onderwijs aan vrouwen nog geen gemeengoed was toen zij jong waren. Binnen de vrouwelijke bevolking van 15 tot 65 jaar van Surinamers en Antillianen en Arubanen bevinden zich maar weinigen die nooit naar school zijn geweest. De meerderheid heeft tenminste een deel van de opleiding in Nederland gevolgd. Van de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen is bijna de helft deels in Nederland en deels in het land van herkomst naar school geweest. Dit is onder meer het gevolg van het frequente heen en weer migreren bij deze groep. Het is overigens opvallend dat het aandeel vrouwen dat in Nederland naar school is geweest in geen van de groepen sterk is gegroeid in de periode 1994-1998. Dit stemt overeen met eerdere consta-

teringen in paragraaf 2.2 dat in deze periode zowel de tweede generatie is gegroeid, als de migratie van volwassenen is toegenomen.

Uit tabel 2.7 wordt duidelijk dat het verschil in opleidingsniveau tussen enerzijds de Turkse en Marokkaanse vrouwen en anderzijds de autochtone vrouwen nog steeds erg groot is. Vooral de groep die geen opleiding heeft afgerond en die alleen basisonderwijs heeft genoten, is onder de Turkse en Marokkaanse vrouwen omvangrijk: respectievelijk 57% en 60%.

Tabel 2.6 Landen waar opleiding is gevolgd van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen en Arubanen
geen opleiding	24	37	5	4
alleen in land van herkomst	36	13	32	27
in land van herkomst en in Nederland				
alleen in Nederland	21	15	13	30
onbekend	5	4	1	3
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Ondanks het feit dat deze groep sterk slinkt (in 1994 was het nog 74% en 81%), bepalen de zeer laagopgeleiden nog steeds het gezicht van de vrouwelijke Turkse en Marokkaanse bevolking van 15 tot 65 jaar. Dit is ook het gevolg van het voortduren van de migratie door middel van een huwelijk. Het groeiend aantal Turkse en Marokkaanse meisjes, dat hogere opleidingen heeft gevolgd, ten spijt.

Vooralsnog maken zij maar een heel kleine minderheid van de bevolking uit: slechts 7% van de Turkse vrouwen en 5% van de Marokkaanse vrouwen van 15-64 jaar heeft een havo- of hoger diploma op zak. Het opleidingsprofiel van de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse bevolking lijkt meer op die van de autochtone. Het aandeel met een hogere, afgeronde opleiding is echter nog steeds lager bij Surinaamse (16%) en bij Antilliaanse/Arubaanse (14%) dan bij autochtone vrouwen (31%). Overigens is in tabel 2.7 de groep schoolgaanden apart gezet. Omdat zij nog een opleiding volgen, zal pas op termijn duidelijk worden met welk niveau zij op de arbeidsmarkt terechtkomen en kunnen zij bovendien nog niet (volledig) aan de arbeidsmarkt deelnemen.

Tabel 2.7 Hoogste afgeronde opleiding en aandeel schoolgaanden van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
schoolgaand	14	19	22	26	14
geen opleiding afgerond	28	41	8	8	0
basisonderwijs	29	19	16	16	15
vbo	4	3	6	11	13
mavo	6	3	16	10	12
mbo	6	5	14	13	13
havo	2	1	4	4	6
vwo	3	2	1	1	2
hbo	1	1	9	6	17
wo	1	1	2	3	6
onbekend	6	6	3	4	4
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859	1.004

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Tabel 2.8 biedt een nader kijkje op de groep schoolgaanden die ouder zijn dan vijftien jaar. De meesten van hen zijn jonger dan dertig jaar. Beseft moet worden dat het niveau van de huidige opleiding niet het eindniveau van de schoolgaanden hoeft te worden. Sommigen zullen na het afronden van de huidige school naar een vervolgopleiding gaan en anderen zullen zonder diploma de school verlaten. Dit laatste gebeurt veel vaker bij de allochtonen dan bij de autochtonen (Tesser en Veenman 1997: 201). De hier gepresenteerde cijfers duiden erop dat ook sprake is van niveauverschil bij deze nieuwe lichter. Turkse en Marokkaanse schoolgaande meisjes van vijftien jaar en ouder volgen vaker dan de andere een vbo/mavo-opleiding. Surinaamse meisjes gaan relatief vaak naar het mbo, havo of vwo. Antilliaanse en Arubaanse schoolgaande meisjes volgen ongeveer net zo vaak als autochtone meisjes een hbo- of wo-opleiding, de groep die een vbo/mavo-opleiding volgt, is echter vergeleken bij autochtone meisjes relatief groot.

Tabel 2.8 Huidige opleiding van schoolgaande vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten van schoolgaanden)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
basisonderwijs	2	2	1	1	1
vbo/mavo	30	31	19	21	12
mbo/havo/vwo	40	40	42	30	29
hbo/wo	17	10	28	42	44
onbekend	12	17	11	6	15
(N = 100%)	234	236	365	225	138

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Het opleidingsniveau is een van de sterkst veranderende kenmerken van een ar-

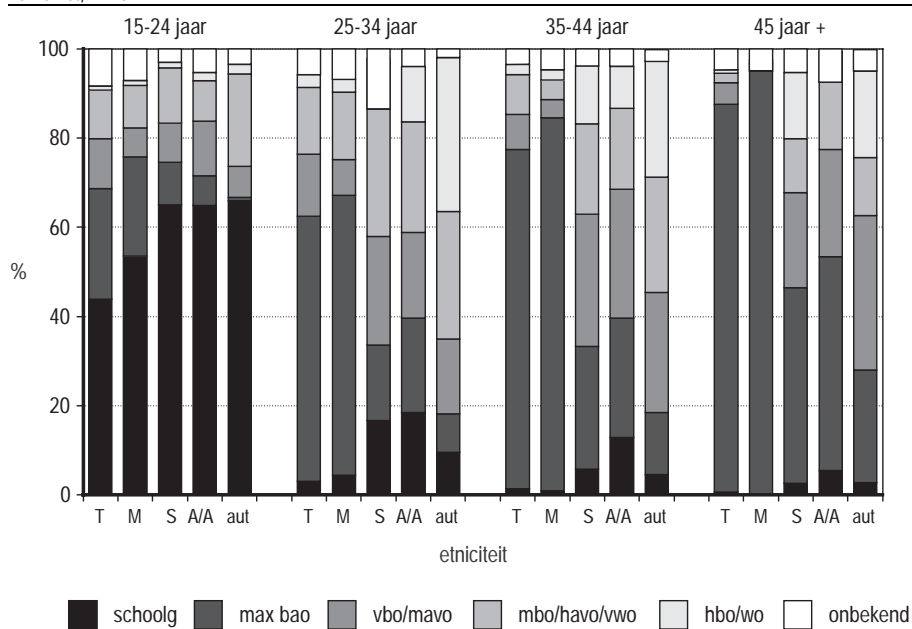
beidsmigrantenpopulatie. Terwijl de eerste generatie doorgaans als volwassene uit een economisch gedepriveerd gebied is gekomen, groeien hun kinderen op in een situatie waarin goed onderwijs voor iedereen voor handen is. Bij Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse migranten is eerder sprake van een tegengesteld patroon. De eerste migranten behoorden vaak tot een selecte groep goed opgeleiden en zij zijn later gevolgd door een grote groep minder goed opgeleiden. De kinderen die in Nederland zijn opgegroeid, hebben een kans om goed onderwijs te volgen. Veel Antilliaanse/Arubaanse kinderen, echter, komen pas naar Nederland op schoolgaande leeftijd.

2.4.2 Verschillen tussen etnische groepen van dezelfde leeftijd

De 15-24-jarigen

Figuur 2.8 laat zien dat de relatief weinig onderwijsparticipatie (vol- én deeltijd) Turkse en Marokkaanse jonge vrouwen nog schoolgaand zijn. Dit is duidelijk een gevolg van het gemiddeld lagere niveau en, daarmee gepaard gaand, de kortere duur van de opleidingen die deze vrouwen volgen. Relatief veel Turkse en Marokkaanse vrouwen van deze leeftijd hebben niet meer dan een basisschoolopleiding weten af te ronden. Onder deze zeer laaggeschoolden bevinden zich vrouwen die voortijdig een opleiding in Nederland hebben verlaten, en vrouwen die via huwelijksmigratie naar Nederland zijn gekomen en in het land van herkomst nauwelijks naar school zijn geweest. Bij Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse jonge vrouwen komt dit laagste opleidingsniveau ook voor, maar veel minder frequent. Vergeleken bij hun autochtone leeftijdgenoten, is het gemiddeld niveau van de opleidingen die Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse jonge vrouwen hebben gevolgd lager. Vergeleken bij de Turkse en Marokkaanse meisjes hebben ze een hoger niveau.

Figuur 2.8 Maximaal bereikt onderwijsniveau van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

De 25-34-jarigen

Bij deze leeftijdsgroep springt wederom het hoge aandeel zeer laaggeschoolden binnen de Turkse en Marokkaanse vrouwen in het oog. Toch moet niet over het hoofd worden gezien dat sommigen (3%) wel degelijk zijn afgestudeerd aan het hoger onderwijs en dat het opleidingsniveau sterk in beweging is. Al eerder is aangetoond dat momenteel respectievelijk 17% en 10% van de schoolgaande Turkse en Marokkaanse meisjes in de leeftijd vanaf vijftien jaar een hbo- of wo-opleiding volgt.

Ook uit ander onderzoek is bekend dat de voorheen sterke gerichtheid van Turkse en Marokkaanse leerlingen op het (i)vbo-onderwijs afneemt, en dat een verschuiving plaatsvindt in de richting van vbo/mavo (Turken) en mavo/havo/vwo (Marokkanen)(Tesser et al. 1996: 173).

Opvallend is voorts dat een relatief groot deel van de Surinaamse en Antilliaanse/-Arubaanse vrouwen op deze leeftijd nog naar school gaat (resp. 17% en 18%). De langere onderwijsloopbaan kan het gevolg zijn van een gerichtheid op hogere opleidingen, maar ook van een leeftijdachterstand als gevolg van migratie op schoolgaande leeftijd. Dit laatste is vooral onder Antilliaanse en Arubaanse meisjes te verwachten. Onder de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse jonge vrouwen bevindt zich ook een groep die nooit een diploma van het voortgezet onderwijs heeft behaald (resp. 17% en 21%). Tenslotte is het aandeel van de Surinaamse en An-

tilliaanse/Arubaanse vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs op zak niet onaanzienlijk. Het gaat respectievelijk om 11% en 12%. Toch staat dit nog in schril contrast met het niveau van de autochtone vrouwen in de steekproef: van hen is meer dan eenderde afgestudeerd aan hbo of universiteit.

De 35-44-jarigen

Het opleidingsprofiel van vrouwen in deze leeftijdsgroep wijkt niet veel af van dat van de 25-34-jarigen van gelijke herkomst, zij het dat het niveau telkens gemiddeld iets lager ligt. Voor Turkse en Marokkaanse vrouwen betekent dit dat de overgrote meerderheid nooit een diploma van het middelbaar onderwijs heeft behaald en meestal slechts enkele jaren of helemaal geen onderwijs heeft genoten.

De 45-64-jarigen

De oudste leeftijdscategorie Turkse en Marokkaanse vrouwen is voor het merendeel ooit naar Nederland gekomen om zich bij hun man te voegen die al in Nederland verbleef. Deze echtparen hebben hun moederland destijds verlaten omdat de mogelijkheden om te werken in eigen land gering waren en in Nederland expliciet behoefte was aan laaggeschoolden. Geen wonder dat deze vrouwen weinig opleiding hebben genoten over het algemeen. Bij Surinamers en Antillianen/Arubanen is een splitsing in twee groepen te ontwaren. Naast een groep laaggeschoolden (de meest omvangrijke) is er een groep die een redelijke tot goede opleiding achter de rug heeft. De gelijkenissen tussen enerzijds Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen en anderzijds autochtone vrouwen zijn groter in de leeftijdsgroep 45 tot 65 jaar dan bij de andere leeftijden.

Conclusie

Voor elke etnische groep geldt: hoe jonger de leeftijdsgroep, hoe vaker een diploma van het voorgezet onderwijs. Over het algemeen zijn de kinderen vergeleken bij hun ouders sterk gestegen op de onderwijs ladder. Desondanks bestaan er grote verschillen in onderwijsniveau tussen vrouwen van dezelfde leeftijd, maar uit verschillende etnische groepen. De 'rangorde' die bestaat bij het oudste hier onderscheiden cohort, is ook in de jongste leeftijdsgroep waar te nemen, evenals bij de tussenliggende categorieën. Autochtonen hebben het hoogste gemiddelde opleidingsniveau, Turken en Marokkanen het laagste en Surinamers en Antillianen bevinden zich daartussenin.

2.5 Conclusie: verandering profiel, behoud van eigen gezicht

Een onderzoek dat zich tot doel stelt de achtergronden van de arbeidsparticipatie van allochtone en autochtone vrouwen te analyseren, stuit onafwendbaar op verschillen tussen groepen in migratieachtergrond, gezinsvormingsprocessen en opleidingsgeschiedenis. In dit hoofdstuk is aandacht besteed aan deze verschillen, als opmaat naar de volgende hoofdstukken waarin deze achtergronden in verband wor-

den gebracht met de mate van en kans op participatie op de arbeidsmarkt. Hoewel elke paragraaf al is afgesloten met een conclusie, zal op deze plaats nogmaals kort worden ingegaan op de belangrijkste gevolgtrekkingen.

Het is evident dat de tweede generatie en zeker de tussengeneratie (degenen die tussen hun zesde en achttiende zijn gekomen) op de leeftijd zijn gekomen dat ze behoren tot de beroepsbevolking. Voor alle vier allochtone groepen geldt dat ze voor een groter deel uit nakomelingen bestaan dan in het verleden. De migratiegeschiedenis van de vier allochtone groepen onderscheidt zich ook op een aantal punten van elkaar. Logischerwijs springen vooral de verschillen tussen enerzijds Turkse en Marokkaanse vrouwen en anderzijds Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in het oog. Maar ook binnen deze twee hoofdgroepen zijn verschillende ontwikkelingen gaande.

Opvallend is dat de Marokkaanse vrouwelijke beroepsbevolking wel een stijging van de gemiddelde verblijfsduur laat zien en de Turkse niet. Binnen de Turkse beroepsbevolking houden kennelijk het toenemend aantal nakomelingen en de stijgende verblijfsduur van de primaire migranten (beiden met een lange verblijfsduur) enerzijds en de aanvulling door gezinsherenigsters en huwelijksmigranten anderzijds (kortverblijfsters) elkaar in evenwicht. Het grote verschil tussen de Surinaamse en de Antilliaanse/Arubaanse beroepsbevolking is dat de laatste voor een steeds groter deel bestaat uit jonge vrouwen die nog maar kort in Nederland zijn. Zo langzamerhand loopt het profiel van deze twee groepen, die in het verleden veel op elkaar leken, steeds meer uiteen.

Hoewel de leeftijdsopbouw van de vier allochtone groepen steeds meer gelijknissen vertoont met die van een autochtone bevolkingsgroep, blijven er nog grote verschillen bestaan. In de karakteristieken van de gezinssituatie van de vijf groepen, is onder meer een saillant verschil te ontwaren tussen autochtonen en de vier allochtone groepen. In het licht van arbeidsparticipatie is het van belang te constateren dat de allochtone groepen voor een erg groot deel bestaan uit vrouwen die de zorg voor kinderen dragen, en dat het relatief vaak gaat om kleine kinderen en veel kinderen. De paragraaf over de gezinsvormingsprocessen heeft ook laten zien dat er tussen de leeftijdsgroepen binnen een etnische groep veel verschillen zijn. Tevens blijkt dat in de leeftijdscategorie die voor autochtone vrouwen de meest productieve is in de arbeidsloopbaan, namelijk die van 25 tot 35 jaar, de gezinssituatie van de etnische groepen sterk uiteenloopt. In deze periode hebben de meeste allochtone vrouwenkinderen, terwijl de meeste autochtonen alleen of ongehuwd samenwonen en nog geen kinderen hebben. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen onderscheiden zich omdat zij in relatief veel gevallen geen partner en wel kinderen hebben.

Tenslotte is in dit hoofdstuk aandacht besteed aan verschillen tussen de groepen in hun opleidingsachtergrond. Op dit punt onderscheidt de Turkse en Marokkaanse beroepsbevolking zich wezenlijk van de autochtone. Het opleidingsniveau van de jongere Turkse en Marokkaanse vrouwen stijgt weliswaar, maar het verschil met autochtone vrouwen blijft grotendeels in stand. Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen bevinden zich in een tussenpositie, waarbij van belang is dat vooral het gemiddelde niveau van de Antilliaanse/Arubaanse groep te lijden heeft van

een forse instroom van jonge vrouwen met weinig opleiding. Beide groepen bestaan feitelijk uit zowel vrouwen met een zeer laag niveau, als vrouwen die erin geslaagd zijn een hoog niveau te bereiken.

Met deze kennis van de achtergronden van de vijf groepen vrouwen in het achterhoofd, kunnen de resultaten van de analyse van de arbeidsparticipatie in de volgende hoofdstukken in een kader worden gezet. In het hoofdstuk dat daarop volgt, zal via een multivariate analyse aan het licht komen, in hoeverre de verscheidenheid die bestaat op vorenstaande vlakken, tot uitdrukking komt in de mate van en kans op participatie aan de arbeidsmarkt.

Noot

¹ De genoemde resultaten uit SPVA'94 zijn verkregen uit eigen berekeningen op dit bestand. Om de tabellen overzichtelijk te houden zijn ze echter niet in de tabellen opgenomen.

3 WEL OF NIET AAN HET WERK

3.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 is uiteengezet dat Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen van elkaar verschillen op een aantal voor de arbeidsmarkt relevante kenmerken: de migratiegeschiedenis, de gezinssituatie en de opleidingsachtergrond. In dit hoofdstuk wordt nagegaan of de arbeidsparticipatie van de verschillende groeperingen samenhang vertoont met deze drie factoren afzonderlijk. Allereerst wordt in paragraaf 3.2 een algemeen beeld geschetst van de beroepsbevolking en worden enkele kerngegevens van de arbeidsparticipatie besproken. Vervolgens zal in de paragrafen 3.3, 3.4 en 3.5 de relatie tussen de arbeidsparticipatie en de migratiegeschiedenis, de gezinssituatie en de opleidingsachtergrond aan bod komen. Om de gegevens over de arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen meer reliëf te geven, wordt in paragraaf 3.6 ingegaan op verschillen in de positie van de werkenden onder hen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal conclusies, die tevens een vooruitblik op hoofdstuk 4 vormen.

3.2 Kerngegevens arbeidsparticipatie

Tabel 3.1 biedt een overzicht van de manier waarop de 15-64-jarige vrouwen zullen worden ingedeeld in de hiernavolgende analyses. Ter vergelijking zijn tevens gegevens over de samenstelling van de mannelijke beroepsbevolking opgenomen. De tabel laat zien dat de werkzame vrouwen (met een baan van twaalf uur of meer, zoals toegelicht in hoofdstuk 1), de officieel werkzoekende vrouwen en de werkloze niet-werkzoekende en niet-schoolgaande vrouwen worden gerekend tot de potentiële beroepsbevolking. Zij maken 79% uit van het totale aantal vrouwen die zijn ondervraagd in het gebruikte databestand (SPVA'98) in de leeftijd van 15 tot 65 jaar; voor de mannen is dit aandeel 80%. Vrouwen die schoolgaand zijn en vrouwen van wie deze gegevens niet bekend zijn, zijn in het onderhavige onderzoek uitgesloten. Hoewel veel schoolgaanden tegenwoordig werken (in totaal heeft maar liefst 28% van de schoolgaanden van vijftien jaar en ouder een baan van minimaal twaalf uur per week, SPVA'98), is het uitgangspunt in dit rapport dat dit in de regel een andersoortig arbeidspatroon oplevert dan van niet-schoolgaanden. Scholieren en studenten zijn gericht op een baan die te combineren valt met de lesuren, en die voldoende geld oplevert om de studie te bekostigen. De beslissing om al dan niet te werken of werk te zoeken en de kans op het krijgen van een baan, hangt eerder samen met studiebelasting en de hoogte van andere inkomsten (zoals een studiebeurs of een bijdrage van de ouders), dan met het opleidingsniveau en de gezinssituatie.

Tabel 3.1 Hoofdactiviteit van 15-64-jarige vrouwen en mannen, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken		Marokkanen		Surinamers		Antilliaanen en Arubanen		autochtonen		totaal	
	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m
wel in potentiële beroepsbevolking												
A werkzaam	18	48	13	43	45	57	35	53	46	68	31	52
B werkloos, werkzoekend	5	10	4	10	5	6	8	5	2	2	5	8
C werkloos, niet-werk-zoekend	59	26	60	29	28	14	29	11	37	12	43	20
niet in potentiële beroepsbevolking												
D schoolgaand	14	13	19	17	22	22	26	29	14	16	19	18
E onbekend	5	3	4	2	1	1	2	2	2	1	3	2
(N = 100%)	1.655	1.776	1.217	1.566	1.671	1.329	859	666	1.004	964	6.406	6.301

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Na deze plaatsbepaling richten we de aandacht verder op de potentiële beroepsbevolking zonder de schoolgaanden. Zoals in hoofdstuk 1 uiteengezet, kan de arbeidsparticipatie op twee manieren worden gemeten. Met nettoparticipatie wordt bedoeld het aantal werkzamen als aandeel van de bevolking van 15 tot 65 jaar. De brutoparticipatie geeft aan welk deel van deze bevolkingsgroep werk verricht of naar werk zoekt. Deze twee maten zijn voor de afzonderlijke etnische groeperingen en voor vrouwen en mannen weergegeven in tabel 3.2, waarbij de schoolgaanden buiten beschouwing zijn gebleven. De gegevens zijn afkomstig uit de SPVA. Ter vergelijking zijn in de laatste kolom tevens de netto- en brutoparticipatie van de totale Nederlandse bevolking weergegeven op basis van de EBB. In deze cijfers zijn de schoolgaanden echter wel opgenomen.

In 1992 is de definitie van werkloosheid en van de beroepsbevolking ingrijpend gewijzigd. Om die reden is het niet goed mogelijk om verder terug te gaan in de tijd dan 1994.

Tabel 3.2 laat zien dat de arbeidsparticipatie van een aantal groepen vrouwen flink is toegenomen in de periode 1994-1998. Dit geldt zowel voor de bruto- als voor de netto arbeidsparticipatie. Deze ontwikkeling is bij de Marokkaanse vrouwen het meest opvallend: de bruto-arbeidsparticipatie nam met 33% toe (van 18 naar 24%), de netto-arbeidsparticipatie zelfs met 42% (van 12 naar 17%). Ook de Turkse en Surinaamse vrouwen gingen in duidelijk groteren getale deelnemen aan de arbeidsmarkt, zowel bruto als netto bezien.

Opvallend is vooral de sterke stijging van de netto-participatie van de Surinaamse vrouwen, waardoor zij de autochtone vrouwen voorbij zijn gestreefd. Bij de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen steeg de arbeidsparticipatie licht, terwijl die van de autochtone vrouwen in de steekproef min of meer stabiel bleef. De stijging van de netto-arbeidsparticipatie was bij alle groepen vrouwen sterker dan die van de brutoparticipatie. Dat betekent dat het aandeel werkenden binnen de

beroepsbevolking is toegenomen; het aandeel werklozen is dus afgenomen. Op deze gunstige ontwikkeling wordt later nog ingegaan.

Tabel 3.2 Bruto- en netto-arbeidsparticipatiegraad van de bevolking van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar sekse en etnische herkomst, 1994 en 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/ Arubanen	autochtonen	totale Nederlandse bevolking ^a
bruto-arbeidsparticipatiegraad						
vrouwen 1994	26	18	58	59	59	48
1998	29	24	66	61	58	53
mannen 1994	71	60	80	85	83	75
1998	70	65	83	84	86	78
netto-arbeidsparticipatiegraad						
vrouwen 1994	18	12	45	46	53	42
1998	22	17	58	49	54	49
mannen 1994	49	41	60	63	78	70
1998	57	52	74	76	82	75

^a Op basis van de EBB, incl. schoolgaanden.

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98); CBS (EBB'94 en '98)

Ondanks de gestegen arbeidsparticipatie is het aandeel Turkse en vooral Marokkaanse vrouwen dat actief is op de arbeidsmarkt, nog steeds relatief laag. Rond een kwart van hen behoort tot de beroepsbevolking en ongeveer een vijfde van hen heeft feitelijk werk. Daarentegen is ruim de helft van de Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen actief op de arbeidsmarkt en heeft iets meer dan de helft van hen een baan. Opvallend is dat bij de Surinaamse vrouwen het aandeel werkenden het hoogste is van alle vrouwen. Tot voor kort kenden autochtone vrouwen het hoogste percentage werkenden.

Ook bij de mannen is in de periode 1994-1998 sprake van een groei van de netto-arbeidsparticipatie. Vooral bij de Marokkaanse mannen en, in iets mindere mate, bij de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse mannen is het aandeel werkenden flink toegenomen. De bruto-arbeidsparticipatie van de mannen laat in deze periode een heel andere ontwikkeling zien: deze is veel minder sterk gestegen of zelfs licht gedaald. Gezien het grote verschil in ontwikkeling van de netto- en bruto-arbeidsparticipatie bij de mannen is bij hen een afname van de werkloosheid te constateren.

In tabel 3.3 is de ontwikkeling van de werkloosheid afzonderlijk gepresenteerd. Zoals gebruikelijk, is het aantal werkzoekenden uitgedrukt als een percentage van de beroepsbevolking. De tabel laat voor de meeste categorieën een flinke afname van de werkloosheid zien. Het sterkst is de afname bij Surinaamse vrouwen (41%), gevolgd door de autochtone vrouwen (36%). Bij Turkse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is de daling ook nog aanzienlijk (24% respectievelijk 20%). Veel lager is

de afname van het aandeel werkloze Marokkaanse vrouwen (9%). Bij de allochtone mannen is de daling nog sterker dan bij de allochtone vrouwen, van 37% (Turken) tot 60% (Antillianen/ Arubanen). De werkloosheidsdaling bij de autochtone mannen (29%) is daarentegen geringer dan bij de autochtone vrouwen. Een gevolg van deze ontwikkelingen is dat de verschillende groepen allochtone vrouwen nu vaker dan of even vaak werkloos zijn als hun mannelijke herkomstgenoten, terwijl zij in 1994 minder vaak of even vaak werkloos waren. Bij de autochtonen daarentegen is het verschil in werkloosheid tussen vrouwen en mannen kleiner geworden ten gunste van vrouwen.

Bezien we het niveau van de werkloosheid, dan moeten we constateren dat de werkloosheid bij Turken en Marokkanen toch nog ongeveer vier keer zo hoog is als die van autochtonen, en die van Surinamers en Antillianen/Arubanen twee à drie keer zo hoog. In de *Rapportage minderheden 1999* (Tesser et al. 1999) wordt dieper ingegaan op de achtergronden van verschillen in werkloosheid tussen minderheden en autochtonen.

Tabel 3.3 Werkloosheid, naar geslacht en etnische herkomst, 1994 en 1998 (in procenten van de beroepsbevolking)

		Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/ Arubanen	autochtonen	totale Neder- landse beroeps- bevolking ^a
vrouwen	1994	33	33	22	25	11	11
	1998	25	30	13	20	7	7
mannen	1994	30	35	23	25	7	7
	1998	19	21	12	10	5	4

^a Op basis van de EBB.

Bron: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98); CBS (EBB'94 en '98)

3.3 Werken en migratiegeschiedenis

In hoofdstuk 2 is ingegaan op de migratiegeschiedenis van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen. Nu zal worden ingegaan op de relatie tussen de arbeidsparticipatie en enkele kenmerken van deze migratie. Om verschillende redenen zijn migratieachtergronden van belang voor de arbeidsparticipatie. Terwijl dertig jaar geleden migranten specifiek werden geworven met het oog op het verrichten van (ongeschoold) werk, moeten de tegenwoordige migranten op eigen kracht werk zien te vinden. Na aankomst moeten ze aan de nieuwe samenleving wennen, ze moeten de taal nog leren, eventueel opleidingen volgen, en ze moeten leren hoe ze aan werk kunnen komen. Naarmate de verblijfsduur langer is, zullen dit soort zaken makkelijker gaan. Verwacht kan dus worden dat de arbeidsparticipatie van pas-aangekomen migranten niet hoog is.

Ook is van belang op welke leeftijd migranten zijn gekomen. Hoe jonger men is op het moment van migratie, hoe gemakkelijker het leren van de taal gaat, hoe groter

de kans om een diploma te behalen en hoe meer men gewend is aan de nieuwe samenleving; kortom, factoren die de kansen op arbeidsdeelname gunstig beïnvloeden. Voor de vrouwen die als volwassenen zijn gemigreerd, geldt bovendien dat vele van hen net in de fase van gezinsvorming of gezinsuitbreiding zitten. Het hebben van de zorg voor (kleine) kinderen is op zich al een factor die arbeidsdeelname kan belemmeren.

Naast verblijfsduur en migratieleeftijd is van belang welk motief ten grondslag lag aan de migratie. Vrouwen die naar Nederland kwamen om hier te studeren of naar werk te zoeken, hebben vermoedelijk een sterkere oriëntatie op arbeid en betere kansen op de arbeidsmarkt dan vrouwen die als huwelijksmigranten of gezinsherenigers kwamen. Zoals in hoofdstuk 2 is gebleken, zijn de meeste Turkse en Marokkaanse vrouwen voor een huwelijk of in het kader van gezinshereniging naar Nederland gekomen. Voor de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen geldt dit slechts voor een kleine groep. Werk en studie nemen bij hen als migratiemotieven een even belangrijke zo niet belangrijkere plaats in.

In tabel 3.4 zijn cijfers over de arbeidsdeelname van vrouwen opgenomen naar de leeftijd waarop zij naar Nederland zijn gekomen.

Tabel 3.4 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar leeftijd bij migratie en migratieperiode, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen
In NL geboren, < 6 jaar	37	42	62	63
6-11 jaar	33	25	67	42
12-17 jaar	27	28	62	52
18+jr/na '80 gemigreerd	21	10	57	39
18+jr/voor '81 gemigreerd	9	6	51	64
allen	22	17	58	48
(N = 100%)	1.351	925	1.262	616

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Voor Turkse en Marokkaanse vrouwen geldt dat de arbeidsdeelname het hoogst is bij hen die als jong kind (tot 6 jaar) naar Nederland kwamen of hier zijn geboren. Dit stemt overeen met de verwachting. Zij hebben immers een gunstiger uitgangspositie om, onder andere, de Nederlandse taal te leren. Overigens zij hier nog eens benadrukt dat zich onder de tweede generatie van dit moment nog veel schoolgaanden bevinden, die hier niet meegerekend worden (zie § 3.2). De arbeidsdeelname van Turkse en Marokkaanse vrouwen die op volwassen leeftijd zijn gekomen en voor 1981 zijn gemigreerd, is duidelijk het laagst. De veel hogere arbeidsparticipatie van later gemigreerde Turkse vrouwen van de eerste generatie springt in het oog. De voortgaande migratie in het kader van een huwelijk heeft voor de arbeidsparticipatie van Turkse vrouwen blijkbaar niet onmiddellijk negatieve gevolgen. Bij de Marokkaanse vrouwen ligt dat anders. Voor hen geldt

dat de verschillen in arbeidsdeelname tussen de tweede generatie en de anderen groot is. Doordat de tweede generatie echter nog gering in omvang is, legt deze categorie weinig gewicht in de schaal als het gaat om de totale participatie. Bij de Surinaamse vrouwen zijn de verschillen in arbeidsdeelname naar migratieleeftijd duidelijk geringer. De participatie van vrouwen die voor 1981 zijn gekomen als volwassene, is wel wat lager dan van de andere vrouwen. Zoals te lezen was in hoofdstuk 2, is de uitgangspositie van de Antilliaanse en Arubaanse migranten in de loop van de tijd eerder verslechterd dan verbeterd, doordat vroegere migranten hoger opgeleid waren dan de latere migranten onder hen. Het is dan ook niet verrassend dat de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen die voor 1981 migreerden, vaker een baan hebben dan degenen die later kwamen. Ook binnen de groep Antilliaanse en Arubaanse vrouwen blijkt de tweede generatie relatief vaak een baan te hebben gevonden. Wederom blijkt dat het in het algemeen niet gunstig is voor de latere kansen op werk, om na het zesde jaar te migreren, hetgeen veel voorkomt onder Antillianen en Arubanen (zie hoofdstuk 2).

Tabel 3.5 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar verblijfsduur en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen
in NL geboren	35	40	55	61
< 5 jaar	14	9	45	21
5-9 jaar	24	19	65	43
10-14 jaar	26	14	49	46
15 jaar of langer	19	16	59	62
allen	22	17	58	48
(N = 100%)	1.351	925	1.262	616

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Zoals voor de hand ligt, is de arbeidsdeelname het laagst in de categorie die nog maar kort (korter dan 5 jaar) in Nederland verblijft (tabel 3.5). Deze pas-gemigreerden moeten nog wennen aan de Nederlandse samenleving, de taal leren, eventueel extra scholing volgen, en vele hebben jonge kinderen. Het is echter niet zo dat de arbeidsdeelname bij een langere verblijfsduur steeds hoger ligt. Alleen bij de Antillianen/Arubanen is een dergelijk verband te constateren. De steeds hogere arbeidsdeelname in elke volgende categorie verblijfsduur is vermoedelijk een weerspiegeling van de in de loop der tijd veranderde samenstelling van de groep Antilliaanse/Arubaanse migranten; de eerste migranten in de jaren vijftig en zestig kwamen vooral hier om te studeren, de groep recent gemigreerden daarentegen is laagopgeleid (zie hoofdstuk 2).

De arbeidsdeelname van de Surinaamse vrouwen varieert betrekkelijk weinig naar verblijfsduur. Toch is ook net als bij de Antilliaanse vrouwen te zien dat de groep die nog maar kort in Nederland verblijft, relatief het minst vaak werk heeft.

Samenvattend kan worden gesteld dat de arbeidsparticipatie van de tweede generatie gunstig afsteekt bij die van de vrouwen die op schoolgaande of op volwassen leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Het varieert per groep of de kansen op het hebben van een baan hoger zijn naarmate de vrouwen langer in Nederland verblijven, of juist niet. Ook is de samenhang tussen migratieleeftijd en netto-arbeidsparticipatie per etnische groep verschillend. Het is moeilijk om de achtergrond van een gesignaleerd verband te beschrijven. Het is duidelijk dat de gekozen kenmerken van de migratieachtergrond van de vrouwen met elkaar en met andere kenmerken samenhangen. Een verblijfsduur langer dan vijftien jaar gaat bijvoorbeeld vaak samen met een migratie op volwassen leeftijd. De Turkse en Marokkaanse vrouwen die al erg lang in Nederland zijn, hebben vrijwel altijd een laag opleidingsniveau. In hoofdstuk 4 zullen de kenmerken in hun onderlinge samenhang bekeken worden. Pas dan kan de vraag beantwoord worden, wat de achtergrond is van een verband met netto-arbeidsparticipatie.

3.4 Werken en zorgen

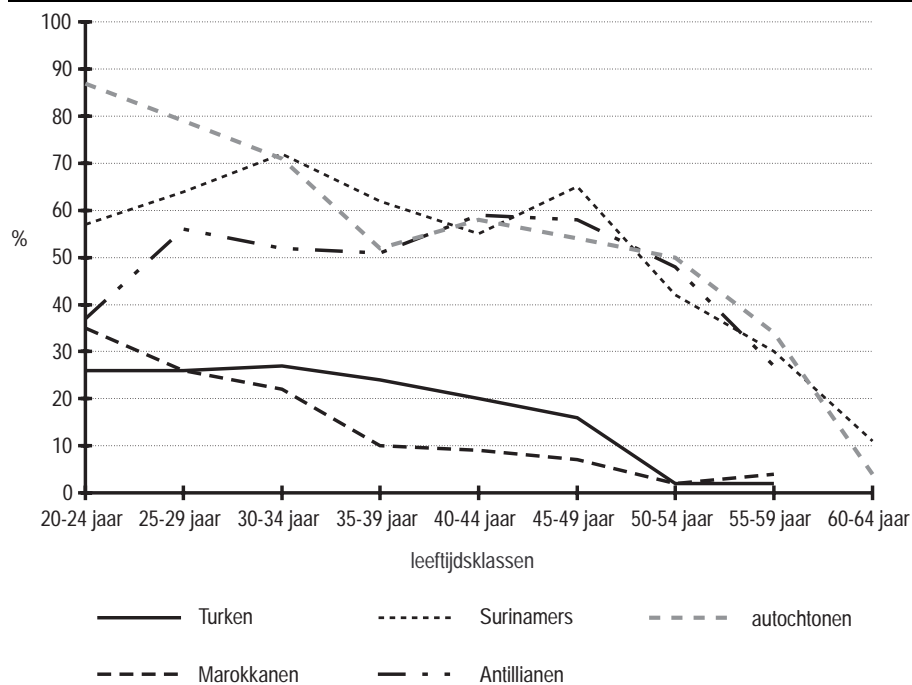
Een van de belangrijkste factoren voor de arbeidsdeelname van vrouwen is het al dan niet zorgen voor kinderen. Terwijl zo'n dertig jaar geleden moeders in het algemeen niet of nauwelijks deelnamen aan de arbeidsmarkt, blijft tegenwoordig een toenemende groep vrouwen na de geboorte van kinderen aan het werk, bijna altijd in deeltijd. Niettemin is er nog steeds een aanzienlijke groep vrouwen in de vruchtbare leeftijd, die niet aan de arbeidsmarkt deelneemt.

Om enig inzicht in de samenhang tussen werken en zorgen te verschaffen, worden in figuur 3.1 curven gepresenteerd die voor elke groep vrouwen de arbeidsdeelname naar leeftijdsgroep in 1998 weergeven. Het gaat dus om een momentopname, de figuur geeft geen informatie over de levensloop van vrouwen.

De knik in de curve van autochtone vrouwen rond het dertigste jaar, geeft aan dat een deel van de vrouwen zich terugtrekt van de arbeidsmarkt vanwege de komst van kinderen. Deze daling wordt dan ook het kinderdal genoemd. De tweede top in de grafiek, rechts van het kinderdal geeft een indicatie van de mate waarin vrouwen met kinderen na verloop van tijd weer herintreden op de arbeidsmarkt. Zo is uit de grafiek af te lezen dat de onderzochte autochtone vrouwen in de leeftijd van 40 tot 45 jaar een hogere netto-arbeidsparticipatiegraad hebben dan vrouwen van 35 tot 40 jaar.

Figuur 3.1 laat voor de verschillende groepen vrouwen verschillende curven zien. De curven van de Turkse en Marokkaanse vrouwen liggen op een relatief laag niveau. Alleen die van de Marokkaanse vrouwen vertoont een kleine knik bij de leeftijdsgroep 35-39 jaar. Er kan echter niet van een dal worden gesproken: de participatie is steeds lager, naarmate de leeftijd van deze vrouwen hoger is. De vorm van de curven die betrekking hebben op de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen lijkt op de vorm van de curve van autochtone vrouwen. De curve van de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in de jongere leeftijdsgroepen ligt duidelijk onder die van autochtone. Het kinderdal is bij Antilliaanse/Arubaanse vrouwen bovendien minder geprononceerd.

Figuur 3.1 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar leeftijd en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

De verschillend verlopende curven weerspiegelen de in paragraaf 2.4 besproken verschillen in relatie- en gezinsvormingsprocessen tussen Turkse/Marokkaanse, Surinaamse/Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen.

Uit de verschillen in arbeidsparticipatie naar leeftijdscategorie in figuur 3.1 kan ook worden afgeleid dat de relatie tussen arbeidsparticipatie en gezinsvorming anders is voor de verschillende etnische groepen.

Tabel 3.6 laat de arbeidsparticipatie zien voor de verschillende levensfasen van vrouwen. Daarbij is de levensfase geoperationaliseerd aan de hand van de aanwezigheid van thuiswonende kinderen en de leeftijd van het jongste thuiswonende kind. Vrouwen tot 45 jaar die (nog) geen kinderen hebben, nemen in alle groeperingen verreweg het meeste deel aan de arbeidsmarkt.

Tabel 3.6 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar levensfase en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/ Arubanen	autochtonen
geen kind, vrouw < 45 jaar	41	43	70	67	86
jongste kind < 4 jaar	16	13	56	31	53
jongste kind 4-11 jaar	26	11	59	49	46
jongste kind 12-17 jaar	18	7	63	51	48
jongste kind 18+ jaar	13	-	51	44	48
geen kind, vrouw >= 45 jaar	4	9	35	35	35
allen	22	17	58	49	54
(N = 100%)	1.343	929	1.285	612	847

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Blijkens tabel 3.7 wordt de hoge arbeidsparticipatie van deze categorie bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen vooral bepaald doordat inwonende kinderen en alleenstaanden relatief veel werken. Toch ligt hun arbeidsparticipatie op een lager niveau dan die van de meeste andere vrouwen in vergelijkbare situaties.

In alle groeperingen werken vrouwen met thuiswonende kinderen duidelijk minder vaak dan jonge vrouwen zonder kinderen. Bij de Marokkaanse vrouwen valt vooral op hoe weinig zij participeren als ze eenmaal moeder zijn geworden. Turkse moeders werken wat vaker en het meest in de categorie met jongste kinderen op de basisschool. De tabel maakt tevens duidelijk dat de participatie van Surinaamse moeders het hoogst is, gevolgd door die van Antilliaanse/Arubaanse en autochtone moeders. Binnen de Antilliaanse/Arubaanse groep springt de lage mate van werkzaamheid van de moeders met jonge kinderen in het oog.

Oudere vrouwen die geen thuiswonende kinderen (meer) hebben, nemen in alle groeperingen minder deel aan arbeid dan hun herkomstgenotes met kinderen. In elk geval bij autochtone vrouwen speelt een generatie-effect hierbij een rol. Bij deze groep was het in de tijd dat zij moeder werden, niet of minder gebruikelijk om beroepsarbeid te verrichten. Of dit soort effecten zich ook bij de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen voordoen, is twijfelachtig. Voor hen geldt al sinds lang dat economische zelfstandigheid heel belangrijk is. Voor de lage arbeidsparticipatie van de oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen zonder kinderen kan worden gewezen op het feit dat zij tot de eerste generatie migranten behoorden voor wie beroepsarbeid zeker niet gebruikelijk was. Voorzover zij wel wilden werken, was het vermoedelijk niet gemakkelijk om aan een baan te komen, gezien hun (zeer) lage opleidingsniveau.

Tabel 3.7 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 16-64 jaar (excl. schoolgaanden) naar samenstelling van het huishouden waartoe zij behoren en etnische herkomst, 1998 (in procenten van alle vrouwen van 15-64 jaar)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
inwonend	58	41	62	56	88
alleenstaande	32	46	51	54	64
met partner en evt. anderen	22	27	64	75	53
met partner en kinderen	20	11	63	63	49
alleenstaande ouder	12	17	51	32	46
anders	18	37	54	47	64
allen	22	17	58	49	54
(N = 100%)	1.346	934	1.288	616	848

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Zoals gezegd, werken Turkse en Marokkaanse vrouwen die bij hun ouders inwonen of alleenstaand zijn, veel vaker dan de andere categorieën Turkse en Marokkaanse vrouwen. In tabel 3.7 is te zien dat de inwonende Turkse vrouwen de kroon spannen. Aan het participatiecijfer van de alleenstaande Turkse vrouwen kan niet zoveel waarde worden gehecht, omdat deze leefvorm weinig voorkomt in deze groep (§ 2.4). Bij zowel Turkse als Marokkaanse vrouwen is het erg gebruikelijk enige jaren thuis te blijven wonen na het verlaten van de opleiding. In deze periode is de arbeidsparticipatie hoog. De tabel laat overigens zien dat dit patroon sterk lijkt op dat van autochtone vrouwen: ook zij participeren het vaakst op de arbeidsmarkt als zij nog thuiswonen. Wel moet in het oog worden gehouden dat de groep alleenstaande autochtone vrouwen bestaat uit zowel jongere als oudere vrouwen (zie hiervoor tabel 2.7), terwijl de groep alleenstaande Turkse vrouwen bijna alleen uit jongere bestaat. Turkse en Marokkaanse vrouwen die getrouwd zijn en (nog) geen kinderen hebben, werken beduidend minder dan inwonende kinderen of alleenstaanden. De huwelijksdatum is kennelijk een moment waarop velen stoppen met werken. Bovendien participeren Marokkaanse vrouwen met kinderen gemiddeld veel minder vaak op de arbeidsmarkt dan Marokkaanse vrouwen die wel zijn getrouwd maar geen kinderen hebben. Het lijkt erop dat bij deze groep het krijgen van kinderen ook samengaat met het zich terugtrekken van de arbeidsmarkt.

De samenhang tussen arbeidsparticipatie en samenstelling van het huishouden is bij de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen van een geheel andere aard. Bij hen is de participatie het hoogste in de categorie die samenwoont met een partner en geen kinderen heeft. Ook de groep met partner en kinderen werkt relatief vaak, terwijl de participatie bij die Turkse, Marokkaanse en ook autochtone vrouwen relatief laag is. Daarentegen is de arbeidsparticipatie van Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen als zij hoofd van eenoudergezinnen of alleenstaand zijn, relatief laag te noemen ten opzichte van hun herkomstgenotes. Het meest opvallend is de tamelijk lage arbeidsparticipatiegraad van alleenstaande Antilliaanse/Arubaanse moeders (32%). Niet zozeer het hebben van kinderen, als wel het niet-hebben van een partner vormt voor de Surinaamse en

Antilliaanse/Arubaanse vrouwen blijken een belemmering om te werken. Een partner kan voor extra inkomen zorgen, waardoor kinderopvang gemakkelijker betaalbaar is of de partner kan een deel van de zorgtaken op zich nemen waardoor werken en zorgen voor de moeder beter te combineren is.

Tabel 3.8 Netto-arbeidsparticipatie van zelfstandig wonende vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar kindertal en etnische herkomst, 1998 (in procenten van alle zelfstandig wonende vrouwen van 15-64 jaar)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
geen	23	36	58	59	58
1 kind	23	22	58	46	55
2 kinderen	23	10	61	45	49
3 of meer kinderen	13	5	53	33	34
allen	22	17	58	48	54
(N = 100%)	1.202	851	1.188	553	815

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Beperken we ons tot de zelfstandig wonende vrouwen, dat wil zeggen vrouwen die als alleenstaande, hoofd of partner in een huishouden wonen, dan blijkt een kindertal van drie of meer de arbeidsparticipatie bij alle etnische groepen te drukken (tabel 3.8). Weer moet hier worden benadrukt dat dit zowel kan duiden op een generatie-effect, als op een direct verband tussen kindertal en arbeidsparticipatie (vrouwen met drie of meer kinderen zijn immers gemiddeld ouder dan vrouwen met een lager kindertal). Vooral Turkse en Marokkaanse vrouwen met een groot kindertal werken maar weinig, nog minder dan de andere vrouwen uit deze groeperingen. Juist omdat dit een aanzienlijk aandeel betreft (30% resp. 40% van hen heeft 3 of meer kinderen), is dit een factor die zwaar telt in de totale arbeidsparticipatie van de Turkse en van de Marokkaanse vrouwen. Voor de arbeidsdeelname van Turkse vrouwen lijkt het weinig of niets uit te maken of zij geen, een kind of twee kinderen hebben. Hetzelfde kan worden gezegd van Surinaamse vrouwen. Bij Marokkaanse vrouwen is de arbeidsparticipatie lager naarmate het kindertal stijgt. Dit patroon is ook bij autochtone vrouwen te zien. Onder Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is de participatie van hen die geen kinderen hebben, relatief hoog.

Resumerend: in deze paragraaf is gebleken dat er bij elke etnische groep een samenhang bestaat tussen de gezinssituatie van vrouwen en de mate waarin zij werkzaam zijn. Welke kenmerken nu het meest bepalend zijn voor de arbeidsparticipatie is per groep verschillend, zo lijkt het. Bij Turkse en Marokkaanse vrouwen bijvoorbeeld is de kans dat zij werken, relatief groot als zij nog geen eigen huishouden hebben gevormd, maar thuis bij hun ouders wonen. Bij Antilliaanse en Arubaanse vrouwen is het van groot belang of een vrouw alleenstaand moeder is of niet; bij Surinaamse vrouwen speelt dit ook enigszins. Bij autochtone vrouwen lijkt het krijgen van kinderen een moment om de werksituatie

te herzien. Of deze conclusies gerechtvaardigd zijn, zal de multi-variate analyse in hoofdstuk 4 uitwijzen.

3.5 Werken en opleidingsachtergrond

De positie op de arbeidsmarkt is onze samenleving sterk afgeleid van het gerealiseerde opleidingsniveau. Terwijl vroeger een afgebroken opleiding nogal eens gecompenseerd kon worden door een ruime arbeidservaring, telt tegenwoordig het diplomabezit sterk mee om geschikt werk te verkrijgen. Voor migranten komt daar nog bij dat diploma's die in het land van herkomst zijn behaald, veelal niet worden erkend in Nederland.

Daarnaast is in het bijzonder voor vrouwen de relatie tussen werken en opleidingsniveau van belang. Van autochtone vrouwen is immers bekend dat veel meer hoogopgeleide dan laagopgeleide door blijven werken na de geboorte van hun eerste kind (Hooghiemstra en Niphuis-Nell 1993). Voor hoger opgeleide vrouwen brengt stoppen met werken veel meer verlies van loon(stijging) en carrièremogelijkheden met zich mee. Bovendien zijn de kosten van kinderopvang beter op te brengen door hoger opgeleiden dan door lager opgeleiden, vooral als er, zoals meestal, in deeltijd wordt gewerkt.

Tabel 3.9 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar hoogste afgeronde opleiding en etnische herkomst (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
geen opleiding afgerond	12	5	27	15	
basisonderwijs	17	15	38	25	29
vbo/mavo	34	39	58	50	40
mbo/havo	48	60	70	68	64
wvo/hbo/wo	44	45	84	77	78
allen	22	17	57	48	55
(N = 100%)	1.324	911	1.249	600	828

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Tabel 3.9 laat zien dat de hiervoor geschetste relatie tussen arbeidsparticipatie en opleidingsniveau zich evengoed voordoet onder de verschillende allochtone vrouwen als onder autochtone vrouwen. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter het aandeel werkenden. Vrouwen met een hbo/wo-diploma nemen twee à drie keer zo vaak deel aan arbeid als vrouwen die alleen lager/basisonderwijs hebben doorlopen. Allochtone vrouwen die geen enkele opleiding hebben afgerond (bij autochtone vrouwen in deze leeftijdsgroep komt dit niet meer voor), hebben nog minder vaak werk dan de vrouwen die alleen basisonderwijs hebben gevolgd. De arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen is binnen elk opleidingsniveau lager dan dat van de andere vrouwen. Antilliaanse/Arubaanse vrouwen met basisschool nemen minder deel aan de arbeidsmarkt dan autochtone

vrouwen met dit opleidingsniveau, vanaf vbo/mavo is hun participatie daarentegen hoger dan of vergelijkbaar met die van autochtone vrouwen. Surinaamse vrouwen werken, ongeacht hun opleidingsniveau, altijd meer dan autochtone vrouwen. Bij Surinaamse vrouwen heeft het opleidingsniveau ook wel enige invloed op de arbeidsdeelname, maar niet in dezelfde mate als bij autochtone vrouwen. Hun gerichtheid op werk is in het algemeen sterk te noemen.

Tabel 3.10 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar land(en) waar opleiding is gevolgd en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen
geen opleiding gevolgd	11	5	27	17
alleen land van herkomst	19	14	49	31
land van herkomst en				
Nederland	46	50	70	63
alleen Nederland	38	40	64	64
allen	22	17	58	49
(N = 100%)	1.334	927	1.285	611

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

In tabel 3.9 is geen onderscheid gemaakt tussen opleidingen die in Nederland en buiten Nederland zijn gevolgd. Dit maakt echter wel veel verschil. Tabel 3.10 laat zien dat de arbeidsdeelname, zoals verwacht, het hoogst is van de allochtone vrouwen die hun opleiding (deels) in Nederland hebben gevolgd. Opmerkelijk is dat van deze vrouwen de groep die zowel in het herkomstland als in Nederland naar school is geweest, vaker werkt dan de groep die alleen in Nederland is opgeleid. Kennelijk is een deel van de groep die verder gaat studeren in Nederland, relatief hoog opgeleid.

Conclusie: de samenhang tussen werkzaamheid en opleidingsniveau is in alle onderscheiden etnische groepen aanwezig. Vrouwen die hoger zijn opgeleid, werken vaker dan vrouwen die lager of niet zijn opgeleid. Allochtone vrouwen die alleen in het land van herkomst een opleiding hebben gevolgd, zijn duidelijk in het nadeel. Opvallend is dat Surinaamse vrouwen van alle opleidingsniveaus een hogere arbeidsparticipatie kennen dan de autochtone vrouwen.

3.6 Kenmerken van werkenden

In het voorgaande is de arbeidsparticipatie van allochtone en autochtone vrouwen besproken in samenhang met andere factoren. In deze paragraaf wordt de aandacht uitsluitend gericht op de positie van allochtone vrouwen met een baan. Net zoals destijds in de *Sociale Atlas van de Vrouw, deel 3* (Hooghiemstra en Niphuis-Nell 1995) is uitgegaan van alle werkenden, ongeacht het gewerkte aantal uren. Steeds zal een vergelijking worden gemaakt met de positie van werkende autochtone

vrouwen en met die van mannen. Gestart wordt met enkele formele kenmerken van de banen die vrouwen en mannen hebben. Daarna komen meer inhoudelijke kenmerken van de functies en beroepen die zij vervullen, aan bod.

Tabel 3.11 Aantal uren volgens arbeidscontract, naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
vrouwen					
< 12 uur	12	7	5	3	11
12-19 uur	11	12	6	6	12
20-34 uur	30	37	38	38	38
≥ 35 uur	47	43	52	53	38
(N = 100%)	321	169	780	307	513
mannen					
< 12 uur	2	1	1	1	1
12-19 uur	1	2	1	1	1
20-34 uur	9	10	11	13	11
≥ 35 uur	89	87	87	85	87
(N = 100%)	841	674	756	352	669

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Uit tabel 3.11 blijkt dat een aanzienlijk deel van de allochtone vrouwen (rond de helft) voltijds werkt. Voor de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen geldt dit nog sterker dan voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen. Van autochtone vrouwen is bekend dat zij relatief vaak in deeltijd werken, en dat blijkt hier ook inderdaad het geval te zijn. Tussen de mannen in de verschillende etnische groeperingen zijn weinig verschillen in gewerkte uren waar te nemen. Zij werken voor het overgrote deel (bijna 90%) 35 uur of meer per week.

Vergelijking met 1994 maakt duidelijk dat het aandeel voltijds werkenden bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen in korte tijd flink is afgenomen; in 1994 was dit nog 60% respectievelijk 52%. Deeltijdwerk is bij hen populairder geworden, met name de grote deeltijdbanen (20-34 uur). Nadere analyse leert dat deze verandering zich vooral bij Turkse en Marokkaanse vrouwen tot 35 jaar heeft voorgedaan. Bij hun oudere herkomstgenotes bleef de verdeling naar uren vrijwel ongewijzigd. Ook bij Surinaamse en autochtone vrouwen heeft in deze periode een, zij het wat meer bescheiden, daling van het aandeel voltijds werkenden plaatsgevonden (dit was in 1994 56% resp. 42%). Bij de Surinaamse vrouwen is dat ten goede gekomen aan het aandeel met een deeltijdbaan van 20-34 uur, bij de autochtone vrouwen aan het aandeel met kleine deeltijdbanen (minder dan 20 uur). De verdeling van werkende Antilliaanse/Arubaanse vrouwen over banen van verschillende omvang is nauwelijks veranderd in de periode 1994-1998.

Geconcludeerd kan worden dat de allochtone vrouwen dus meer zijn gaan lijken op autochtone vrouwen in hun voorkeur voor parttime banen. Toch zijn de autochtone vrouwen nog steeds koplopers in het deeltijdwerk.

Tabel 3.12 Type contract naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/ Arubanen	autochtonen
vrouwen					
vast	63	69	77	78	85
tijdelijk	37	31	23	22	15
(N = 100%)	314	167	761	300	471
mannen					
vast	76	79	83	78	90
tijdelijk	24	21	17	22	10
(N = 100%)	796	654	723	337	585

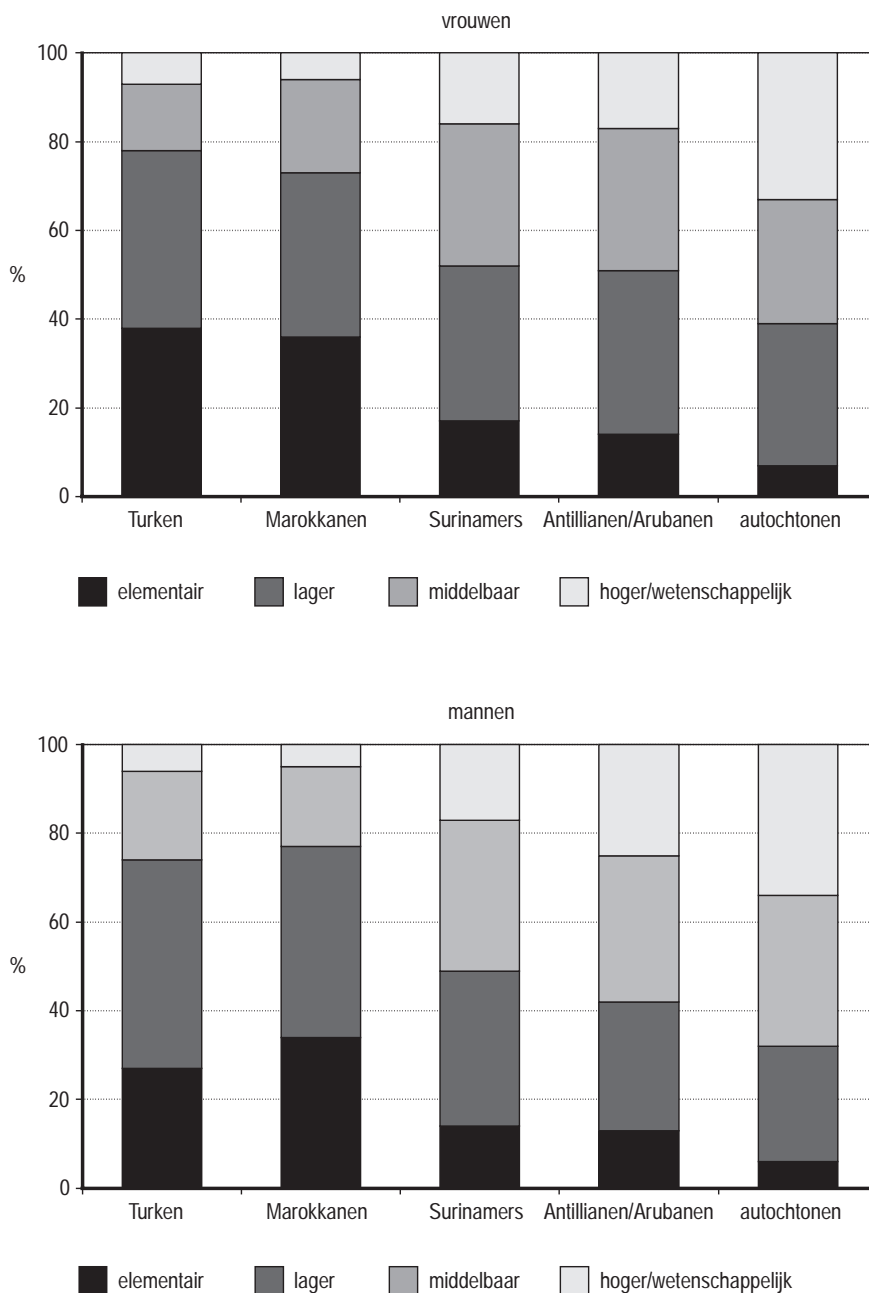
Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Uit tabel 3.12 komt naar voren dat Turkse en, in minder mate, Marokkaanse vrouwen het minst vaak een vast contract hebben, autochtone vrouwen het vaakst. Daarnaast blijkt dat in elke etnische groepering, uitgezonderd de Antillianen/Arubanen, mannen vaker een vaste aanstelling hebben dan vrouwen. Onder de Turken zijn deze verschillen het grootst (13 procentpunt), onder autochtonen het kleinst. Dat Turkse en Marokkaanse vrouwen de minst sterke positie hebben, heeft dus zowel sekse- als etnisch-specifieke oorzaken.

Figuur 3.2 maakt duidelijk dat Turkse en Marokkaanse vrouwen op aanzienlijk lagere functieniveaus werken dan autochtone vrouwen. Zo'n driekwart van hen werkt in elementaire en lagere beroepen. De positie van Marokkaanse vrouwen is iets gunstiger dan die van Turkse vrouwen. Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen nemen een middenpositie in.

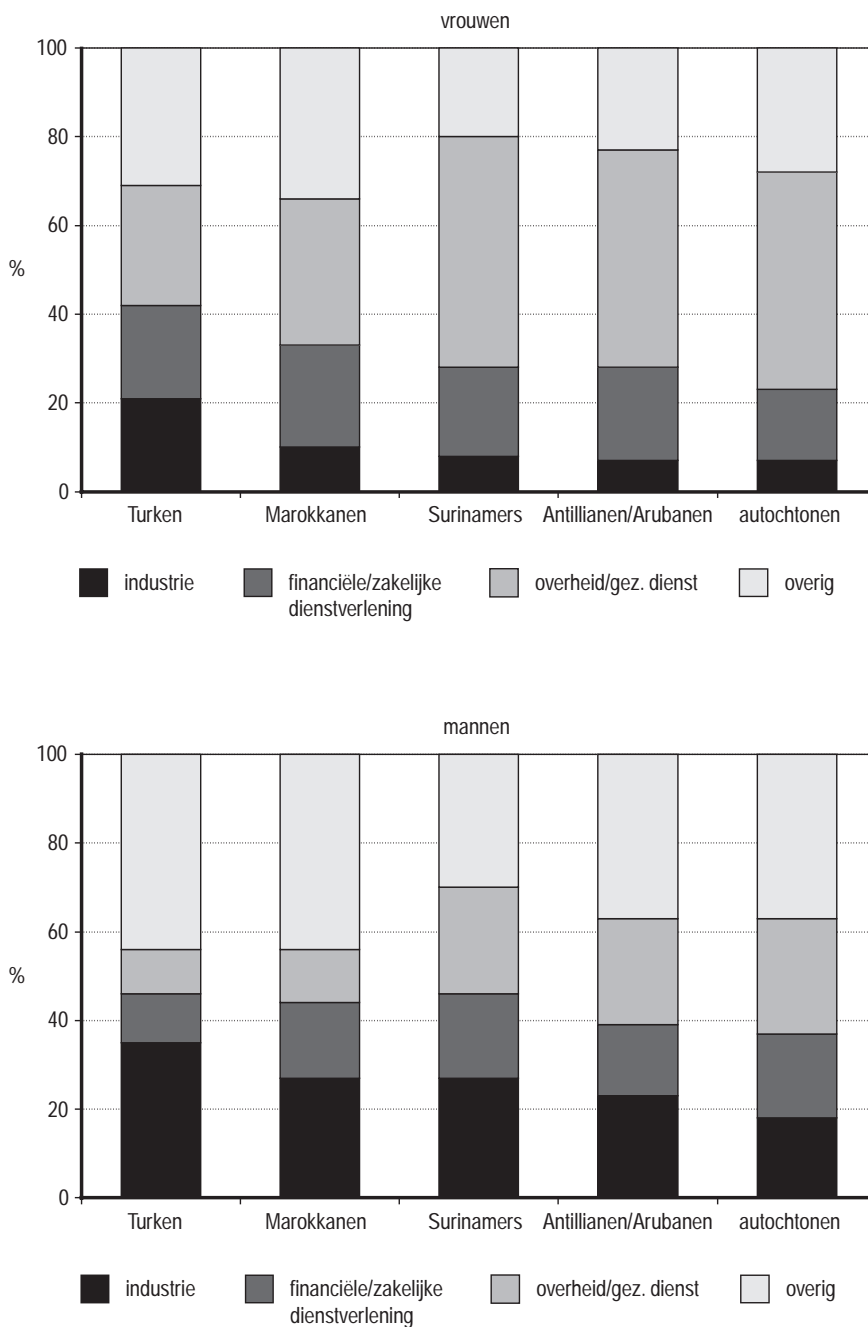
Vergelijking met 1994 laat zien dat het functieniveau van de werkende Turkse en Marokkaanse vrouwen fors is gestegen. Zo was het aandeel werkenden op elementair niveau in 1994 49% respectievelijk 48%. De afname van het aandeel op elementair niveau is vooral ten goede gekomen aan het aandeel werkenden op lager niveau. Daarnaast is het aandeel Turkse vrouwen werkzaam op hoger/wetenschappelijk niveau toegenomen van 2% naar 6% en het aandeel Marokkaanse middelbaar werkenden van 13% naar 18%. Bij de Surinaamse en autochtone vrouwen is de ontwikkeling minder spectaculair: een lichte stijging van het aandeel werkenden op middelbaar en hoger/wetenschappelijk niveau ten koste van de lagere niveaus, bij de autochtone vrouwen alleen een lichte stijging van de categorie op het hoogste functieniveau. Daarentegen is de ontwikkeling van het functieniveau van de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen ongunstig te noemen. Het aandeel werkenden met lagere beroepen nam toe van 30% tot 37%, hetgeen vooral ten koste ging van het aandeel op middelbaar niveau, maar ook enigszins van dat op het laagste en op hoogste niveau. Deze tegengestelde ontwikkeling is te verklaren uit de eerdergenoemde, in dit verband ongunstige, samenstelling van de groep die recent naar Nederland is gekomen; hun opleidingsniveau is vrij laag. De SPVA'98 laat zien dat deze laagopgeleiden voor het grootste deel werkzaam zijn op elementair en lager niveau.

Figuur 3.2 Functieniveau van werkenden naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Figuur 3.3 Sector van werkzaamheid, naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Bezien we de verdeling van allochtone vrouwen naar sector, dan blijken dat Turkse vrouwen relatief vaak in de industrie te werken (figuur 3.3). Een verklaring voor dat laatste is dat een deel van de Turkse vrouwen niet alleen voor gezinshereniging naar Nederland kwam maar ook om het gezinsinkomen aan te vullen. Via hun echtgenoten was het het gemakkelijkste om aan een baan in de industrie te komen, omdat ook Turkse mannen sterk in de industrie zijn geconcentreerd (Bouw en Nelissen 1986; Hooghiemstra en Niphuis-Nell 1995:226). Daarentegen werken Marokkaanse vrouwen veel minder vaak in de industrie, slechts iets vaker dan de vrouwen uit de overige groeperingen. Al eerder is gebleken dat Marokkaanse vrouwen een voorkeur voor dienstverlenend werk hebben. Daarbij speelt onder meer een rol dat binnen de Marokkaanse gemeenschap ongeschoold handwerk als niet passend voor vrouwen wordt beschouwd (Bouw en Nelissen 1986; Distelbrink et al. 1994).

Vergeleken met begin jaren negentig is er sprake van een flinke daling van het aandeel Turkse vrouwen werkzaam in de industrie: in 1991 was dit nog 36% (Tesser 1993: 68), in 1994 30% en in 1998 21%. Het is een bekend gegeven dat het aandeel van de industrie in de werkgelegenheid in Nederland reeds sinds de jaren zeventig gestaag aan het afnemen is (SCR 1998: 362-363). De daling van het aandeel Turkse vrouwen in deze bedrijfstak is echter veel sterker dan deze ontwikkeling, zodat kan worden geconcludeerd dat er zich bij deze groep een betekenisvolle verschuiving heeft voorgedaan van de industrie naar dienstverlenende sectoren. Met name in de financiële en zakelijke dienstverlening is hun aandeel flink toegenomen, dit was in 1994 nog 2%. Bij de Marokkaanse vrouwen heeft zich, zij het minder uitgesproken, een vergelijkbare ontwikkeling voorgedaan. Hun concentratie in de industrie was al niet zo groot (13% in 1991) en is gedaald. Hun aandeel in de dienstverlening is sterker geworden, met name in de reparatie/handel/horeca en in de financiële dienstverlening. Turkse en Marokkaanse vrouwen werken nu ongeveer even vaak in de dienstverlening als Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen, die hierin ook voor een aanzienlijk deel emploi vinden (en vonden).

Uitsplitsing naar leeftijd laat zien dat de toename van het aandeel Turkse en Marokkaanse vrouwen in de dienstverlening en de afname in de industrie vooral heeft plaatsgevonden bij de vrouwen tot 35 jaar; bij de oudere leeftijdsgroepen is er minder veranderd. Deze ontwikkeling kan niet los worden gezien van de eerder genoemde stijging van het aandeel Turkse en Marokkaanse deeltijdwerkers, die eveneens vooral bij de jongere vrouwen is waar te nemen. In de industrie wordt veelal voltijds gewerkt, terwijl er in de dienstverlening meer mogelijkheden zijn tot parttime werken.

Verder blijkt uit de figuur nog dat Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen vergeleken met de overige etnische groeperingen zijn oververtegenwoordigd in de sector gezondheidszorg en welzijn. Verder zijn Surinaamse vrouwen relatief vaak in het onderwijs werkzaam (niet in de figuur). Dit heeft vooral te maken met het feit dat in het verleden op de Nederlandse Antillen en in Suriname verpleegkundigen en onderwijzeressen zijn geworven (zie ook hoofdstuk 2) en zij al sinds lang in de zorgsector werkzaam zijn. De effecten van beleid vanuit de

overheid en de zorgsector, gericht op een toename van het aantal werkenden uit de minderheden in deze sector, zijn waarschijnlijk gering geweest (Bureau Bartels 1997; Tesser 1999).

Tenslotte valt uit figuur 3.3 op te maken dat de verschillen tussen mannen en vrouwen naar vertegenwoordiging in de verschillende sectoren het grootste zijn in de Marokkaanse groepering, wat minder onder Turken en autochtonen en het geringste bij de Surinamers en Antillianen/Arubanen. Bij hen zijn er alleen in de industrie, bouw en gezondheidszorg grote verschillen in concentratie van mannen en vrouwen waar te nemen.

Een andere invalshoek om de verschillende beroepen in te delen is die naar richting, vergelijkbaar met de opleidingsrichtingen. Voor een deel overlapt deze indeling die in sectoren, bijvoorbeeld waar het gaat om agrarische en (para)medische beroepen. Voor een groot deel zijn veel beroepen niet aan één bepaalde sector gebonden. Zo zijn technische beroepen niet alleen in de industrie maar bijvoorbeeld ook in de transportsector en de gezondheidszorg te vinden.

Tabel 3.13 Soort beroep naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	technisch	econ/admin/ comm	(para)- medisch	verzorgend	algemeen	overig (N = 100%)	
vrouwen							
Turken	12	22	2	10	38	16	319
Marokkanen	7	25	4	17	36	11	167
Surinamers	3	36	12	15	18	17	771
Antillianen/Arubanen	5	32	14	17	14	19	309
autochtonen	3	38	11	13	7	28	515
mannen							
Turken	35	10	0	4	28	24	810
Marokkanen	28	9	0	6	34	24	653
Surinamers	35	25	2	3	14	21	728
Antillianen/Arubanen	34	20	3	5	13	25	337
autochtonen	28	32	3	2	6	29	632

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

De oververtegenwoordiging van Turkse en Marokkaanse vrouwen (en mannen) in de algemene beroepen (tabel 3.13) houdt verband met het feit dat alle ongeschoolde industriële en ambachtelijke beroepen (voor een deel ook buiten de industrie) in deze categorie zijn ondergebracht. Turkse vrouwen blijken bovendien veel vaker dan de andere vrouwen werkzaam te zijn in een technisch beroep. Een ander opvallend punt is het grote aandeel Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen werkzaam in economische, administratieve en commerciële beroepen.

Ten opzichte van 1994 zijn er voornamelijk bij Turkse en Marokkaanse vrouwen verschuivingen opgetreden in de verdeling over de soorten beroepen. Het zal geen

verbazing wekken dat hun aandeel in de algemene beroepen fors is gedaald (1994: 49% resp. 48%). Daarnaast is het opmerkelijk dat het aandeel Turkse vrouwen in technische beroepen is gedaald (was 17%), dit is nog echter steeds relatief hoog. Daartegenover staat een stijging van het aandeel van de Turkse vrouwen in de economische en administratieve beroepen en van de aandelen van Turkse en Marokkaanse vrouwen in verzorgende beroepen. Aangezien bij de Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen nauwelijks veranderingen in de verdeling over beroepen hebben plaatsgevonden, kan geconcludeerd worden dat de Turkse en Marokkaanse vrouwen in hun beroepsrichting meer zijn gaan lijken op de eerstgenoemden.

Uit tabel 3.13 valt verder op te maken dat in elke groepering steeds in dezelfde beroepen de grote verschillen in aandelen van mannen en vrouwen zijn aan te treffen: technische en verzorgende beroepen en (alleen voor Turken en Marokkanen) administratieve beroepen. Voorzichtig kan daaruit geconcludeerd worden dat de seksesegregatie naar beroepsrichting in alle etnische groeperingen zich op min of meer dezelfde wijze voordoet.

Geconcludeerd kan worden dat de positie van de werkende allochtone vrouwen in een aantal opzichten minder sterk is dan die van autochtone vrouwen. Zo werken ze vaker op een tijdelijk contract en hebben vaker werk op lagere functieniveaus. Dit geldt het sterkst voor de Turkse vrouwen, wat minder sterk voor de Marokkaanse vrouwen; Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen nemen een middenpositie in tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen en autochtone vrouwen. Opvallend is dat Marokkaanse vrouwen minder vaak participeren aan de arbeidsmarkt, maar als ze participeren dan is hun positie minder slecht dan die van Turkse vrouwen. Al eerder is vastgesteld dat de Marokkaanse vrouwen met een baan vermoedelijk behoren tot een elite, afkomstig uit urbane gebieden in Marokko (Bouw en Nelissen 1986, Hooghiemstra en Niphuis-Nell 1995). De meeste andere Marokkaanse vrouwen (en mannen) die in Nederland wonen, komen uit het Rif-gebergte, een plattelandsgebied.

Een ander belangrijk aspect van arbeid door vrouwen is het al dan niet in deeltijd werken, vooral in relatie tot het hebben van kinderen. Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen en, in mindere mate, Turkse en Marokkaanse vrouwen, bleken in deze paragraaf duidelijk vaker in voltijdbanen te werken dan autochtone vrouwen. Onder alle deeltijdwerkende vrouwen zijn de grote deeltijdbanen (20-34 uur per week) favoriet, bij de autochtone, Turkse en Marokkaanse vrouwen wordt daarnaast ook in kleine deeltijdbanen gewerkt. Het werken in deeltijd wordt bij alle vrouwen beïnvloed door het hebben van kinderen, maar bij allochtone vrouwen is deze relatie minder sterk dan autochtone. De verschillen met betrekking tot deeltijdwerk tussen de diverse groeperingen zijn wel kleiner geworden. Voor alle vrouwen geldt dat zij minder in voltijd zijn gaan werken, bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen is deze afname het grootst. Het blijken vooral de vrouwen tot 35 jaar te zijn die in toenemende mate in deeltijd werken.

Samenhangend met de toename van deeltijdwerk door Turkse en Marokkaanse vrouwen kon in het voorafgaande een duidelijke afname van werk in de industrie door vooral Turkse en, in mindere mate, Marokkaanse vrouwen worden vastgesteld en een toename van dienstverlenend werk. De industrie kent immers vooral voltijdbanen, in de dienstverlenende sector zijn deeltijdbanen ruimschoots voorhanden. Oorzaak en gevolg zijn minder makkelijk vast te stellen. Hebben de jongere Turkse en Marokkaanse vrouwen meer behoefte aan deeltijdbanen dan de oudere generatie, waardoor zij meer zijn aangewezen op banen in de dienstverlening? Of ontwikkelen zij een voorkeur voor dienstverlenend werk, mede door hun hogere opleidingsniveau, waardoor zij als vanzelf meer kans hebben om in een deeltijdbaan terecht te komen dan een voltijdbaan?

Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen werken, net als autochtone vrouwen, verreweg het meest in de dienstverlening, daarin is de afgelopen jaren weinig veranderd. Zij zijn veelal aan te treffen in de financiële en zakelijke dienstverlening, het onderwijs en de gezondheidszorg.

3.7 Conclusie: trendvolgers, achterblijvers en voorlopers

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van de arbeidsparticipatie van verschillende groepen vrouwen. Het valt allereerst op dat, vergeleken bij de drie andere etnische groepen, een klein deel van de Turkse en Marokkaanse vrouwen een baan heeft (van 12 uur of meer per week). Dat is anno 1998 en was ook in 1994 het geval. Een lichtpuntje is dat in deze periode hun arbeidsparticipatie is gestegen en vooral dat hun werkloosheid is gedaald. De verschillen met de andere groepen zijn daarmee echter niet sterk verminderd, omdat sprake is van een stijgende participatie van alle groepen vrouwen in de tweede helft van de jaren negentig. De arbeidsparticipatie van Surinaamse vrouwen is sinds 1994 sterk gestegen en is in 1998 hoger dan die van autochtone vrouwen. De groep Antilliaanse/Arubaanse vrouwen werkt iets minder vaak dan autochtone vrouwen, maar het verschil is niet noemenswaardig. Dat Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen in ongeveer gelijke mate participeren aan de arbeidsmarkt, wil niet zeggen dat hun positie op de arbeidsmarkt ook in andere opzichten overeenstemt. Zo werken Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen op lagere functieniveaus dan autochtone vrouwen (maar hogere functieniveaus dan Turkse en Marokkaanse vrouwen).

Overigens zij opgemerkt dat voor alle etnische groepen geldt, dat de arbeidsparticipatie van vrouwen op een (veel) lager peil ligt dan die van mannen.

De algemene cijfers ten aanzien van de mate van werkzaamheid vertellen maar een deel van het verhaal over mogelijke verschillen tussen groepen. Hoofdstuk 2 heeft duidelijk laten zien dat de etnische groepen stuk voor stuk een zeer verschillend profiel hebben. Het grote verschil tussen allochtone en autochtone groepen is gelegen in het feit dat de eerste zich pas enige decennia geleden voor het eerst in Nederland hebben gevestigd. Een groot deel van de allochtone vrouwen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar is opgegroeid in het land van origine. De migratiegeschiedenis speelt een heel belangrijke rol bij de arbeidsparticipatie van

Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen. Bij de Surinaamse vrouwen is dit minder van belang. Niet verrassend is het dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen veel vaker een baan heeft dan de andere vrouwen. Van de migranten blijken degenen die recent zijn aangekomen, relatief veel moeite te hebben met het vinden van werk. Ook binnen de Antilliaanse/Arubaanse groep differentieert de arbeidsparticipatie naar migratieachtergrond. Duidelijk te zien is dat de migranten die langer geleden naar Nederland kwamen, veel beter hun weg kunnen vinden op de arbeidsmarkt dan de nieuwe migranten. Voor alle etnische groepen geldt dat de vrouwen die tot de oudere leeftijdscohorten behoren, beduidend minder vaak dan hun jongere herkomstgenoten een baan hebben. Dit heeft deels met de gezinsvorming te maken. Vrouwen die jong zijn en (nog) niet de verantwoordelijkheid dragen voor kinderen, werken relatief veel. Toch is ook hier een groot verschil in arbeidsparticipatie tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen enerzijds, die nog niet voor de helft werkzaam zijn in deze levensfase, en autochtone vrouwen anderzijds die in negen van de tien gevallen werkzaam zijn. Hoofdstuk 2 heeft laten zien dat weinig Turkse en Marokkaanse vrouwen als alleenstaande een huishouden voeren. Velen blijven een tijd thuiswonen nadat zij van school zijn en voordat zij trouwen. Deze inwonende jonge vrouwen werken relatief vaak. Overigens geldt dat net zo goed voor autochtone meisjes die nog thuiswonen. Voor alle groepen geldt dat het alleenstaand moederschap belemmerend werkt voor de arbeidsparticipatie. Zeker bij de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is de groep alleenstaande moeders groot en vormen zij binnen hun groep de minst actieven op de arbeidsmarkt. Zowel bij Surinaamse als bij Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is de arbeidsparticipatie van degenen met een partner hoger dan van de anderen. Niet alleen het hebben van kinderen is bepalend voor de kans op werk, maar ook het aantal kinderen. Bij alle groepen leidt de aanwezigheid van drie of meer kinderen in het gezin tot een lagere participatie dan een geringer kindertal. Opvallend is dat het kindertal voor Surinaamse vrouwen weinig verschil maakt.

Behalve de migratiegeschiedenis en de gezinssituatie is uiteraard ook het opleidingsniveau van invloed op de mate waarin de vrouwen werken. Voor elke groep geldt: hoe hoger het opleidingsniveau des te hoger de arbeidsparticipatie. Bij de allochtone groepen is niet alleen het niveau bepalend, maar ook het land waar de opleiding is genoten. Degenen die alleen zijn opgeleid in het land van herkomst, zijn veel minder vaak werkzaam dan degenen die helemaal in Nederland zijn opgeleid en degenen die deels in het land van herkomst en deels in Nederland naar school zijn geweest. Overduidelijk is dat de vrouwen die geen enkele opleiding met succes hebben afgerond, weinig kans maken om een baan te vinden heden ten dage.

Waar hoofdstuk 2 de verschillen heeft beschreven die bestaan tussen de vijf etnische groepen in hun demografisch opbouw, migratieachtergrond en opleidingsprofiel, heeft dit hoofdstuk de diversiteit binnen en tussen de etnische groepen aangetoond de mate en vorm van deelname aan arbeid. Algemeen kan worden gesteld dat binnen elke etnische groepering de ene subgroep veel meer deelneemt aan de arbeidsmarkt dan de andere. De analyses in dit hoofdstuk geven aanleiding te veronderstellen dat zowel de migratiegeschiedenis, als de

gezinssituatie en de opleidingsachtergrond mede van invloed zijn op de kans op werken. De relatie tussen deze kenmerken en arbeidsparticipatie is niet bij elke etnische groep hetzelfde. Wat nog niet is aangetoond, maar wel voor de hand ligt, is dat de verschillende kenmerken met elkaar samenhangen. Bijvoorbeeld, migranten die langgeleden op volwassen leeftijd naar Nederland kwamen, zijn meestal laagopgeleid, hebben een relatief hoge leeftijd en gemiddeld een hoog kindertal. Welke factoren nu het meest bepalend zijn voor de deelname aan arbeid en daarom bijvoorbeeld aandacht zouden moeten krijgen van het beleid, zal een analyse moeten aantonen die rekening houdt met het samenspel van de verschillende factoren en de verschillen die er bestaan tussen de etnische groepen. In het volgende hoofdstuk wordt deze multivariate analyse gepresenteerd.

4 WAAROM DE EEN WEL WERKT EN DE ANDER NIET

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal de tweede onderzoeksvraag worden beantwoord: welke kenmerken zijn bij allochtone en autochtone vrouwen bepalend voor de kans dat zij participeren op de arbeidsmarkt (zie hoofdstuk 1). Hoofdstuk 3 heeft duidelijk aangetoond dat er nogal wat onderlinge verschillen bestaan in de mate van arbeidsparticipatie van vrouwen binnen een en dezelfde etnische groep, maar met een andere migratiegeschiedenis, in andere huishoudensomstandigheden of met een andere opleidingsachtergrond. Ook werd telkens vermoed dat de verschillende factoren een onderlinge samenhang vertonen. Zo is bijvoorbeeld een veel groter deel van de Turkse en Marokkaanse laagopgeleide vrouwen als primaire migrant naar Nederland gekomen, dan van de hoger opgeleiden. Het is niet ondenkbaar dat deze samenhang bepalend is voor de hoogte van de arbeidsparticipatie van de laagopgeleide vrouwen. Om de relatieve kansen op werk (in de zin van 'waarschijnlijkheid') van verschillende categorieën vrouwen te bepalen, zal rekening gehouden moeten worden met de samenhang tussen de variabelen. Dit kan door middel van een logistische regressieanalyse. Met behulp van de resultaten kan worden berekend hoeveel hoger of lager de arbeidsparticipatie van een bepaalde subgroep vergeleken bij een referentiegroep zou zijn, als er geen sprake is van oververtegenwoordiging van categorieën van de ene variabele in de andere variabele.

In de modellen zal in navolging van de voorgaande hoofdstukken worden gewerkt met drie variabelen die invloed uitoefenen op arbeidsparticipatie. De drie variabelen zeggen respectievelijk iets over de migratiegeschiedenis, de huishoudenssituatie en het opleidingsniveau. Allereerst zal nader worden ingegaan op de invloed van de afzonderlijke variabelen op de mate van arbeidsparticipatie (§ 4.2). Dit dient om aan te geven dat de invloed op arbeid zich bij elke etnische groep anders doet gelden. Vervolgens zal in paragraaf 4.3 worden besproken welke relatieve kansen vrouwen van gelijke etnische herkomst met verschillende relevante kenmerken hebben op het hebben van werk. Telkens zal de minst en meest gunstige uitgangspositie van de desbetreffende groep vrouwen worden beschreven. Tenslotte zal een model worden gepresenteerd dat duidelijkheid verschaft over de verschillen in mate van arbeidsparticipatie tussen allochtone en autochtone vrouwen jonger dan 45 jaar, die zich in dezelfde huishoudenssituatie of op hetzelfde opleidingsniveau bevinden (§ 4.4).

4.2 Determinanten van arbeidsparticipatie

In deze en de volgende paragraaf worden de resultaten van logistische regressieanalyses besproken, die voor elke etnische groep apart zijn uitgevoerd. De tabellen zullen worden gepresenteerd in paragraaf 4.3. De selectie van de gebruikte

variabele heeft plaatsgevonden op grond van de sterkste samenhang met participatie en in sommige gevallen zijn de kenmerken die sterk met elkaar samenhangen, samengevoegd tot een variabele. Het verschilt per etnische groep voor welke variabelen is gekozen. Bij Turkse en Marokkaanse vrouwen bleek het kindertal er meer toe te doen dan de leeftijd van het jongste kind, zodat is gekozen voor een huishoudensvariabele met kindertal. Bij Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen bleek het al dan niet hebben van een partner een factor van belang en was de leeftijd van het kind alleen bepalend voor de arbeidsparticipatie van vrouwen in een tweeloudergezin. Hiermee is rekening gehouden in de constructie van de huishoudensvariabele.

Op deze plaats volgt een bespreking van de relatieve betekenis van de verschillende determinanten van de kans op arbeidsparticipatie. Vergelijking van de R's geeft enig inzicht in het gewicht van de bijdrage van verschillende variabelen aan de hoogte van de arbeidsparticipatie.¹ De R kan variëren van -1 tot +1. Kleine R-waarden duiden op een geringe bijdrage aan het model, grote op een belangrijke bijdrage. Niet alle kenmerken hangen, onder controle van andere variabelen, significant (binnen marges van 95% zekerheid) samen met de arbeidsparticipatie; in de tabellen staat dit aangegeven (ns), evenals de significantie van de variabele.

Tabel 4.1 (§ 4.3) laat de resultaten voor *de Turkse en Marokkaanse vrouwen* zien. Daaruit komt naar voren dat migratieachtergrond, levensfase en opleidingsniveau alle een significante bijdrage leveren aan de kans op netto-arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen. De sterkste invloed heeft opleidingsniveau (vergelijk de R's). Bij de Marokkaanse vrouwen is er een duidelijk verschil in invloed tussen de migratiegeschiedenis en de huishoudenssituatie (een R van resp. 0.14 en 0.20), bij de Turkse vrouwen nauwelijks (R van resp. 0.15 en 0.13). Voor de hoogte van de arbeidsparticipatie van Marokkaanse vrouwen speelt de huishoudenssituatie een belangrijkere rol dan voor die van Turkse vrouwen.

Zoals gezegd, is voor *de Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen* een andere huishoudensvariabele geconstrueerd voor de multivariate analyses dan voor de Turkse en Marokkaanse vrouwen. In de hier gebruikte variabele komt het al dan niet hebben van een partner uitdrukkelijk naar voren.

Tabel 4.2 laat zien dat bij de Surinaamse vrouwen de samenstelling van het huishouden en het opleidingsniveau significant samenhangen met de arbeidsparticipatie. De migratievariabele vertoont geen significante samenhang. Dit betekent dat er nauwelijks verschillen zijn in de mate van arbeidsparticipatie tussen vrouwen met een verschillende migratieachtergrond, als het opleidingsniveau en de huishoudenssituatie vergelijkbaar zijn. De invloed van het opleidingsniveau is vrij groot, aanzienlijk groter dan die van de huishoudensvariabele.

Voor de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen is in grote lijnen eenzelfde model gevolgd als voor de Surinaamse vrouwen. Vanwege de geringere celvullingen is bij de Antilliaanse/Arubaanse vrouwen een aantal categorieën samengevoegd. Omdat er een samenhang is te verwachten tussen verblijfsduur en arbeidsparticipatie is bij de hercodering van de migratievariabele daarop het accent gelegd. Uit tabel 4.3

komt naar voren dat alle opgenomen variabelen (migratie, huishoudenssamenstelling en opleidingsniveau) een significante samenhang vertonen met de arbeidsparticipatie van Antilliaanse/Arubaanse vrouwen. Anders dan bij Surinaamse vrouwen, is de verblijfsduur van Antilliaanse/Arubaanse vrouwen dus wel bepalend voor de mate van arbeidsparticipatie. Wederom is het effect van opleiding verreweg het grootste.

Tenslotte is er ook een analyse uitgevoerd op de participatie van *autochtone vrouwen*, nu uiteraard met uitsluiting van een migratievariabele. In tabel 4.4 worden twee modellen gepresenteerd. In het ene model wordt gebruikgemaakt van een huishoudensvariabele gebaseerd op het kindertal, in het andere model van een huishoudensvariabele gebaseerd op de aan- of afwezigheid van een partner. In beide gevallen blijken zowel het type huishouden als het opleidingsniveau een significante invloed te hebben op de mate van arbeidsparticipatie. De invloed van opleiding is even sterk als die van de samenstelling van het huishouden.

De conclusie die getrokken kan worden, is dat er, ook nadat gecorrigeerd wordt voor onderlinge samenhang, sprake is van een significante bijdrage van de drie (of twee in geval van autochtone vrouwen) factoren aan de hoogte van de arbeidsparticipatie. De enige uitzondering is de invloed van migratie op de arbeidsparticipatie van Surinaamse vrouwen. Uit diverse (hier niet gepresenteerde Anova-)analyses blijkt ook dat de drie determinanten van arbeidsparticipatie inderdaad een onderlinge samenhang vertonen: de verschillen tussen de subgroepen veranderen als wordt gecontroleerd voor andere variabelen.² De analyse maakt duidelijk dat de relatieve betekenis van de verschillende indicatoren niet bij elke etnische groep gelijk is. Wat overeenkomt tussen de vier allochtone groepen, is dat het opleidingsniveau een sterkere invloed uitoefent dan de andere twee variabelen. Bij de Surinaamse vrouwen is het verschil tussen de invloed van het opleidingsniveau en van de andere variabelen groter dan bij de andere drie allochtone groepen. Of anders gezegd: bij Surinaamse vrouwen doet de migratiegeschiedenis en het type huishouden er relatief gezien minder toe. Een opvallend verschil tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen is dat de levensfase van Marokkaanse vrouwen een sterkere invloed uitoefent op de hoogte van de arbeidsparticipatie. De vergelijking met autochtone vrouwen is niet helemaal zuiver omdat bij hen een variabele ontbreekt. Wel springt in het oog hoezeer in vergelijking tot de andere groepen de samenstelling van het huishouden de deelname aan de arbeidsmarkt bepaalt. Bij allochtone vrouwen gaat er hiervan niet zo'n sterke invloed uit.

4.3 De kans op werken: verschillen binnen de groepen

In de nu volgende analyse wordt voortgegaan op het pad van afzonderlijke beschrijvingen van de etnische groepen. Het gaat erom meer inzicht te verkrijgen in de verschillende 'regels' die voor de groepen bepalen of vrouwen wel of niet op de arbeidsmarkt verschijnen. Voor een deel zal er sprake zijn van dezelfde regels (bijvoorbeeld de kansen die de arbeidsmarkt biedt), voor een deel zijn er specifieke patronen geldig.

Om iets over de relatieve positie van verschillende categorieën vrouwen te zeggen, zal gewerkt worden met de Exp.B-waarden, ofwel de oddsratio's. De Exp.B-waarden geven de verhouding weer van de kans³ op het hebben van een baan van personen met het desbetreffende kenmerk ten opzichte van de gegeven referentiegroep. Afhankelijk van de gekozen referentiegroep variëren de regressiecoëfficiënten, maar hun onderlinge patroon blijft gelijk. Een waarde groter dan één geeft aan dat de kans dat deze groep werkt groter is dan die van de referentiegroep, een waarde kleiner dan één dat de kans op werken kleiner is.

Achtereenvolgens worden nu de resultaten uit de analyse van de kans op werken van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en autochtone vrouwen beschreven. Telkens wordt besproken welke kenmerken in de desbetreffende groep relatief gezien het meest en het minst profijtelijk is voor de kans op werken.

Tabel 4.1 De kans op arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), bepaald door migratiegeschiedenis, huishoudenssituatie en opleidingsniveau, 1998 (Exp. B-waarden, ref. cat. = 1)

	Turkse vrouwen		Marokkaanse vrouwen	
	Exp. B	R	Exp. B	R
migratiegeschiedenis		0.15*		0.14*
ref.groep= op 18+ jaar gemigr./15+ jaar in Nederland	1.00		1.00	
in Nederland geboren/op < 6 jaar gemigreerd	2.99*		2.44*	
op 6-17 jaar gemigreerd	2.66*		2.34*	
op 18+ jaar gemigreerd en < 4 jaar in Nederland	0.65		0.27*	
op 18+ jaar gemigreerd en 5-14 jaar in Nederland	2.00*		1.30	
huishoudenssituatie		0.13*		0.20*
ref.groep = 45 jaar of ouder en geen kinderen	1.00		1.00	
tot 45 jaar en geen kind	6.68*		2.50	
1 of 2 kinderen	3.34*		0.76	
3+ kinderen	2.22		0.36	
opleidingsniveau		0.19*		0.26*
ref.groep = geen/bao	1.00		1.00	
vbo, mavo, ook land van herkomst	2.00*		4.37*	
vbo, mavo, Nederland	1.60		3.63*	
mbo, havo in Nederland	3.90*		7.66*	
vwo, hbo, wo in Nederland	4.05*		7.16*	

* = significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Als referentiegroep voor de *Turkse en Marokkaanse vrouwen* (tabel 4.1) zijn de vrouwen gekozen die al lang geleden op volwassen leeftijd zijn gemigreerd, die al wat ouder zijn en wier kinderen het huis hebben verlaten, en die maximaal een basisschool hebben afgerond. Vrouwen, kortom, waarvan een lage arbeidsparticipatie verwacht kan worden.

Turkse vrouwen

Ongunstig

Er is geen significant verschil in de kans op werken tussen de referentiegroep enerzijds en vrouwen die nog maar kort in Nederland zijn, die een groot gezin hebben, en die een vbo- of mavo-opleiding in Nederland hebben gevolgd anderzijds. Alle andere categorieën vrouwen werken in hogere mate dan de referentiecategorie.

Gunstig

Als rekening gehouden wordt met andere opgenomen kenmerken, dan is de kans op participatie het gunstigst voor vrouwen die nog jong zijn en geen kinderen hebben (de kans is 6.68 maal zo groot als de referentiegroep). Daarnaast is de kans dat vrouwen die een opleiding op minstens mbo-/havo-niveau in Nederland hebben gevolgd een baan hebben, relatief groot (de kans is 3.9 maal zo groot als de referentiegroep).

Opvallend

- De relatieve kans op participatie verschilt niet erg tussen de tweede generatie (in Nederland geboren of jonger dan zes jaar op tijdstip van migratie), de zijinstromers en degenen die op volwassen leeftijd zijn gekomen en vijf tot vijftien jaar in Nederland verblijven.
- Ook als rekening wordt gehouden met de andere invloeden (bv. het feit dat zij vaak nog geen gezin hebben), is het duidelijk dat de nakomelingen van de eerste migranten meer te vinden zijn op de arbeidsmarkt dan hun ouders.
- Verder is opvallend dat het kindertal van Turkse vrouwen minder grote invloed uitoefent op de kans op werken dan het al dan niet hebben van kinderen op zichzelf.

Marokkaanse vrouwen

Ongunstig

Onder de Marokkaanse vrouwen maken degenen die nog maar kort geleden op volwassen leeftijd naar Nederland zijn gekomen, de minste kans op het hebben van een baan (ook als rekening wordt gehouden met het feit dat zij relatief vaak kinderen hebben). Zij staan er nog ongunstiger voor dan de referentiecategorie.

Gunstig

Het meest bepalend voor het al dan niet participeren voor Marokkaanse vrouwen is het opleidingsniveau. Degenen die een mbo-, havo-, vwo- of hbo-opleiding hebben afgerond, hebben veel meer kans op het hebben van een baan dan anderen.

Opvallend

- Ook als rekening wordt gehouden met de andere invloeden (bv. het feit dat zij vaak nog geen gezin hebben), is het duidelijk dat de nakomelingen van de eerste migranten meer participeren op de arbeidsmarkt dan hun ouders.

- Het kindertal heeft geen zichtbare significante invloed op de kans op arbeidsparticipatie.

Tabel 4.2 De kans op arbeidsparticipatie van Surinaamse vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), bepaald door migratiegeschiedenis, huishoudenssituatie en opleidingsniveau, 1998 (Exp. B-waarden, ref. categorie = 1)

	Exp. B	R
migratiegeschiedenis		0 (ns)
ref.groep = op 18+ jaar gemigr./in 1980 of later gekomen	1.00	
in Nederland geboren, op < 6 jaar gemigreerd	1.12	
op 6-11 jaar gemigreerd	1.30	
op 12-17 jaar gemigreerd	1.06	
op 18+ jaar gemigr./voor 1980 gekomen	0.74	
huishoudenssituatie		0.07*
ref.groep = eenoudergezin	1.00	
geen partner, geen kinderen	1.06	
wel partner, geen kinderen	1.60*	
tweeoudergezin, jongste kind < 5 jaar	1.23	
tweeoudergezin, jongste kind 5+ jaar	1.86*	
opleidingsniveau		0.27*
ref.groep = geen/bao	1.00	
vbo, mavo, ook land van herkomst	2.74*	
vbo, mavo, Nederland	1.94*	
mbo, havo, ook land van herkomst	4.06*	
mbo, havo, Nederland	4.51	
vwo, hbo, wo	9.57*	

* significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Surinaamse vrouwen (tabel 4.2)

Referentiecategorie: vrouwen die maximaal een basisschool hebben afgerond en die op volwassen leeftijd naar Nederland zijn gekomen in de periode na 1980 en die aan het hoofd van een eenoudergezin staan.

Ongunstig

Er is geen andere categorie die een significant lagere kans heeft op deelname aan de arbeidsmarkt dan de referentiegroep. Het eenouderschap en een zeer laag opleidingsniveau zijn de meest ongunstige omstandigheden in deze zin.

Gunstig

Voor Surinaamse vrouwen is het opleidingsniveau zeer bepalend voor de kans op werken. Degenen met een vwo-, hbo- of wo-opleiding hebben verreweg de grootste kans op het hebben van een baan, onafhankelijk van hun gezinssituatie of migratiegeschiedenis. Vergeleken bij de referentiecategorie is de kans dat zij werk hebben, 9.57 maal zo groot. Maar ook degenen die een vbo-/mavo- of mbo-/havo-

opleiding hebben genoten, maken een relatief grote kans op arbeidsparticipatie, hoewel die de helft lager ligt dan bij degenen met een hoger opleidingsniveau.

Opvallend

- Welke variabele ook wordt gebruikt voor de migratieachtergrond van Surinaamse vrouwen: in samenhang met andere opgenomen variabelen is de invloed ervan op arbeidsparticipatie niet significant. Dit wil zeggen dat de migratiegeschiedenis van weinig tot geen belang is voor het al dan niet hebben van een baan bij deze groep. De kans op werken hangt wel samen met de huishoudenssituatie en het opleidingsniveau.
- Vrouwen in andere dan eenoudergezinnen (alleenstaanden, paarhuishoudens, tweeoudergezinnen) hebben meer kans op werk, maar onderling onderscheiden deze zich niet of niet sterk van elkaar.

Tabel 4.3 De kans op arbeidsparticipatie van Antilliaanse/Arubaanse vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), bepaald door migratiegeschiedenis, huishoudenssituatie en migratiegeschiedenis, 1998 (Exp. B-waarden, ref. cat. = 1)

	Exp. B	R
migratiegeschiedenis		0.12*
ref.groep = ≤ 4 jaar in Nederland	1.00	
in Nederland geboren	4.02*	
5-14 jaar in Nederland	2.57*	
15+ jaar in Nederland	3.81	
huishoudenssituatie		0.12*
ref.groep = eenoudergezin	1.00	
geen partner, geen kinderen	1.80*	
wel partner, geen kinderen	4.13*	
tweeoudergezin, jongste kind < 5 jaar	1.40	
tweeoudergezin, jongste kind 5+ jaar	3.08*	
opleidingsniveau		0.24*
ref.groep = geen/bao	1.00	
vbo, mavo	3.34*	
mbo, havo	5.59*	
vwo, hbo, wo	6.80*	

* significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Antilliaanse/Arubaanse vrouwen (tabel 4.3)

Referentiecategorie: vrouwen die maximaal een basisschool hebben afgemaakt en nog maar recent naar Nederland zijn gekomen en alleenstaand moeder zijn.

Ongunstig

Er zijn geen categorieën vrouwen binnen de Antilliaanse/Arubaanse groep die een kleinere kans hebben op werken dan de referentiegroep.

Gunstig

Degenen die een opleiding op vwo-, hbo- of wo-niveau hebben afgerond, steken het meest gunstig af tegen de referentiegroep. Maar ook degenen met een mbo- of havo-diploma hebben meer kans op het hebben van een baan. Behalve een redelijk tot hoog opleidingsniveau verhoogt ook de aanwezigheid van een partner (althans als er geen kinderen zijn of de kinderen schoolgaand zijn) de kans op het hebben van een baan. Voorts is wat de migratiegeschiedenis betreft, het geboren zijn in Nederland de beste garantie voor deelname aan de arbeidsmarkt, ook als er rekening mee gehouden wordt dat velen van hen nog jong zijn en relatief hoogopgeleid. Maar ook is duidelijk dat degenen die al lang in Nederland verblijven, zich in een relatief gunstige uitgangspositie bevinden.

Tabel 4.4 De kans op arbeidsparticipatie van autochtone vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), bepaald door huishoudenssituatie en migratiegeschiedenis, 1998 (Exp. B-waarden, ref. categorie = 1)

	Exp. B	R		Exp. B	R
huishoudenssituatie		0.24*	huishoudenssituatie		0.23*
ref.groep = 45 jaar of ouder en geen kinderen			ref.groep = 45 jaar of ouder en geen kinderen		
	1.00			1.00	
tot 45 jaar en geen kind	7.44*		tot 45 jaar en geen kinderen	7.47*	
1 of 2 kinderen	1.72*		tweeoudergezin, jongste kind < 5 jaar	1.44*	
3+ kinderen	0.74*		tweeoudergezin, jongste kind 5+ jaar	1.46*	
			eenoudergezin	1.76*	
opleidingsniveau		0.24*	opleidingsniveau		0.23*
ref.groep = geen bao	1.00		ref.groep = geen bao	1.00	
vbo, mavo	1.61*		vbo, mavo	1.63*	
mbo, havo	3.13*		mbo, havo	3.10*	
vwo, hbo, wo	6.68*		vwo, hbo, wo	6.58*	

* significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Autochtone vrouwen (tabel 4.4)

Omdat autochtone vrouwen nu eenmaal niet zijn gemigreerd, is noodgedwongen bij de analyse van de kans op arbeidsparticipatie van autochtone vrouwen alleen gebruikgemaakt van de achtergrondvariabelen huishoudenssituatie en opleidingsniveau. Voor de vergelijkbaarheid met de hiervoor besproken groepen worden twee modellen gepresenteerd met twee verschillende huishoudensvariabelen.

Referentiecategorie: vrouwen met maximaal basisschool en die al wat ouder zijn en geen kinderen meer thuis hebben wonen.

Ongunstig

De kans van vrouwen die drie of meer kinderen hebben, op arbeidsparticipatie is kleiner dan die van de referentiegroep. Alle andere vrouwen hebben minstens zoveel kans op een baan als oudere vrouwen met een zeer laag opleidingsniveau.

Gunstig

Vrouwen die jong zijn en nog geen kinderen hebben, maken onafhankelijk van hun opleidingsniveau de grootste kans op het hebben van een baan. De kans dat zij werken is 7.44 maal zo groot als die van de referentiegroep.

Daarnaast is duidelijk dat vrouwen met een vwo-, hbo-, wo-opleiding meer kans hebben (6.68 maal zo groot) op het hebben van een baan, dan vrouwen met een lager opleidingsniveau.

Opvallend

Als rekening wordt gehouden met hun opleidingsniveau, maken vrouwen in een eenoudergezin niet minder kans op deelname aan de arbeidsmarkt dan vrouwen in een tweeoudergezin! Het hebben van kinderen is veel belangrijker voor het al dan niet aanvaarden of verkrijgen van een baan dan het hebben van een partner.

Samengevat tonen de resultaten aan dat een hoog opleidingsniveau samengaat met een grote kans op het hebben van werk, bij elke etnische groep. Verder vallen vooral de verschillen in kansen tussen de groepen op. Turkse en Marokkaanse vrouwen die een mbo- of havo-diploma hebben behaald, maken ongeveer net zo'n grote kans op het hebben van een baan als hun herkomstgenotes met een vwo-, hbo- of wo-diploma. Bij alle andere groepen is er een groot verschil te constateren tussen de twee opleidingsniveaus. Wellicht geldt de doorstroom naar mbo of havo bij Turkse en Marokkaanse meisjes al als een teken van doorstuderen met alle privileges van dien zoals het uitstellen van een huwelijk, de mogelijkheid van het zoeken van een baan voordat er een huwelijk wordt gesloten, het zelf uitzoeken van een huwelijks-partner. Nader onderzoek zou dat moeten uitwijzen.

De arbeidsparticipatie van Surinaamse vrouwen is hoog, hoger dan die van autochtone vrouwen. De kans op werken wordt bij hen vooral bepaald door het opleidingsniveau. Kennelijk belemmert het hebben van kinderen, noch het alleenstaand moederschap het zoeken en vinden van een baan niet extra. De conclusie die Pels et al. trokken naar aanleiding van hun studie over opvoeding in Surinaamse gezinnen (Pels et al. 1997), dat autochtone alleenstaande moeders wat van hen zouden kunnen leren, kan hiermee onderschreven worden. Het grote verschil tussen Antilliaanse/Arubaanse vrouwen en Surinaamse vrouwen is dat de kans dat Antilliaanse/Arubaanse vrouwen werken wel negatief beïnvloed wordt door het eenouderschap en een korte verblijfsduur in Nederland. De kans dat Antilliaanse/Arubaanse vrouwen met een partner werken, is vier keer zo groot als die van alleenstaande moeders, óók als rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau. Het is nog niet helemaal duidelijk welke mechanismen precies tot dit verschil leiden.

Autochtone vrouwen, tenslotte, vallen op door de sterke positieve invloed van het hebben van geen kinderen op de kans op werken. De analyse geeft aan dat deze invloed nog sterker is dan die van een hoog opleidingsniveau. Dit mag toch wel een typisch autochtoon patroon worden genoemd.

4.4 Jonge allochtone vrouwen en autochtone vrouwen vergeleken

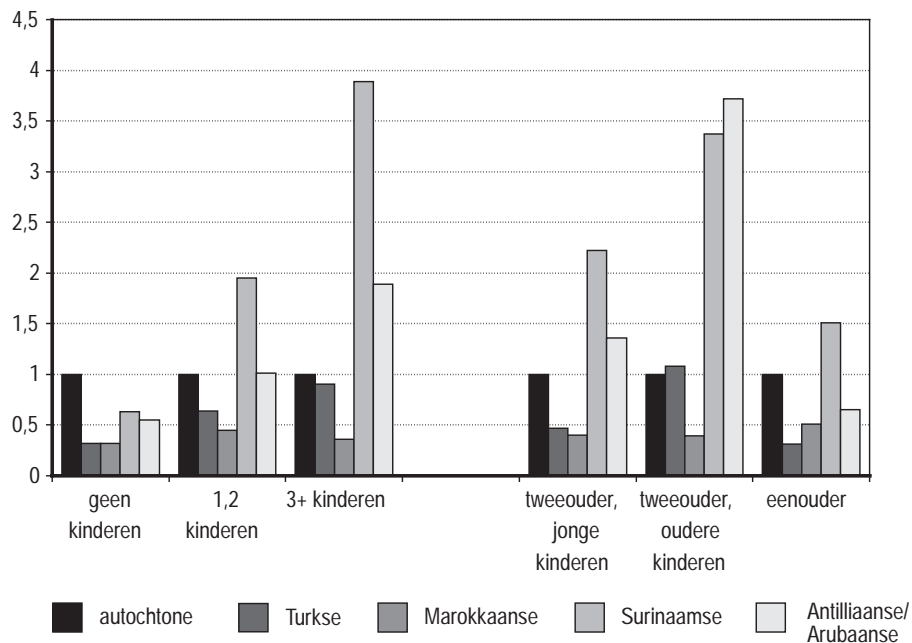
De arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen is duidelijk lager dan die van autochtone vrouwen, die van Surinaamse en Antilliaanse vrouwen is van vergelijkbaar niveau (hoofdstuk 3). In voorgaande paragrafen is benadrukt dat de verschillende etnische groepen hun eigen patronen van beïnvloedende factoren hebben. Deze patronen zijn uitgebreid voor het voetlicht gebracht. De groepen zijn daarmee niet gemakkelijk te vergelijken. Om toch enig zicht te krijgen op de verschillen tussen de autochtone vrouwen en de allochtone vrouwen, is tot slot nog een aantal logistische regressieanalyses uitgevoerd met alle etnische groepen in een model. Ter wille van de betere vergelijkbaarheid zijn vrouwen jonger dan 45 jaar geselecteerd. Met deze analyses kan de vraag worden beantwoord of en in welke mate er verschillen bestaan in de kans op arbeidsparticipatie tussen allochtone en autochtone vrouwen die vergelijkbaar zijn op een aantal punten.⁴ Weer geldt dat een Exp.B-waarde groter dan één duidt op een grotere kans dan die van de referentiegroep en een Exp.B-waarde kleiner dan één duidt op een kans die geringer is dan die van de referentiegroep.

Tabel 4.5 geeft de resultaten weer van de analyses voor de allochtone en autochtone vrouwen met vergelijkbare huishoudenssituaties. Er is gecontroleerd voor opleidingsniveau en migratieachtergrond. Autochtonen worden in laatstgenoemde indicator beschouwd als personen die in Nederland zijn geboren.

Het eerste model legt de nadruk op kindertal. Het laat zien dat het voor de verschillen in kansen op al dan niet werken nogal uitmaakt hoeveel kinderen de vrouwen hebben. Turkse en Marokkaanse vrouwen zonder kinderen hebben een veel kleinere kans op werken (beide 0.32) dan autochtone vrouwen zonder kinderen (referentiegroep = 1). Het verschil tussen met name Turkse, maar ook Marokkaanse vrouwen enerzijds en autochtone vrouwen anderzijds binnen de groep die een of twee kinderen heeft, is kleiner. Turkse vrouwen in een gezin met drie of meer kinderen hebben relatief gezien ongeveer evenveel kans op een baan als autochtone vrouwen. De verschillen tussen Turkse en autochtone vrouwen nemen af, naarmate het kindertal toeneemt. Voor Marokkaanse vrouwen met drie of meer kinderen geldt dat niet. Zij hebben veel minder kans om een baan te hebben dan autochtone vrouwen in een dergelijke situatie.

Wat al eerder is gesteld, namelijk dat Surinaamse vrouwen in mindere mate door het hebben van kinderen worden belemmerd dan autochtone vrouwen om deel te nemen aan de arbeidsmarkt, wordt bevestigd door de resultaten in deze analyse. Binnen de groep vrouwen met een of twee kinderen, maar vooral binnen de groep met drie of meer kinderen is de kans dat Surinaamse vrouwen een baan hebben, twee- tot viermaal zo groot als voor vergelijkbare autochtone vrouwen. Op Antilliaanse/Arubaanse vrouwen hebben autochtone vrouwen vooral een voorsprong als zij nog geen kinderen hebben. In dat geval is hun arbeidsparticipatie twee- tot driemaal zo hoog. Net als Surinaamse vrouwen lijken Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in dit opzicht minder te lijden onder grote gezinnen dan autochtone vrouwen.

Figuur 4.1 De relatieve kans op arbeidsparticipatie van allochtone groepen ten opzichte van autochtonen (tot 45 jaar) binnen een bepaald huishoudenstype, waarbij is gecontroleerd voor migratiegeschiedenis en het opleidingsniveau (Exp.B-waarden), 1998

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

In het tweede deel (model 2) van tabel 4.5 zijn huishoudens ingedeeld naar de aanwezigheid van een partner en naar de leeftijd van de kinderen als het een tweeoudergezin betreft. De categorie zonder kinderen is niet gepresenteerd, omdat deze hetzelfde beeld gaf als in model 1. De interesse gaat vooral uit naar de verschillen tussen Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen enerzijds en autochtone vrouwen anderzijds, die leven in een eenoudergezin. De resultaten laten zien dat Surinaamse alleenstaande moeders een grotere kans hebben op deelname aan de arbeidsmarkt dan autochtone, maar de Antilliaanse een geringere kans. De verschillen zijn niet significant, het is daarom niet met zekerheid te zeggen hoeveel maal groter of kleiner de relatieve kans is. Aan het patroon van de verschillen (Surinamers-autochtonen-Antillianen) kan echter wel waarde worden gehecht.

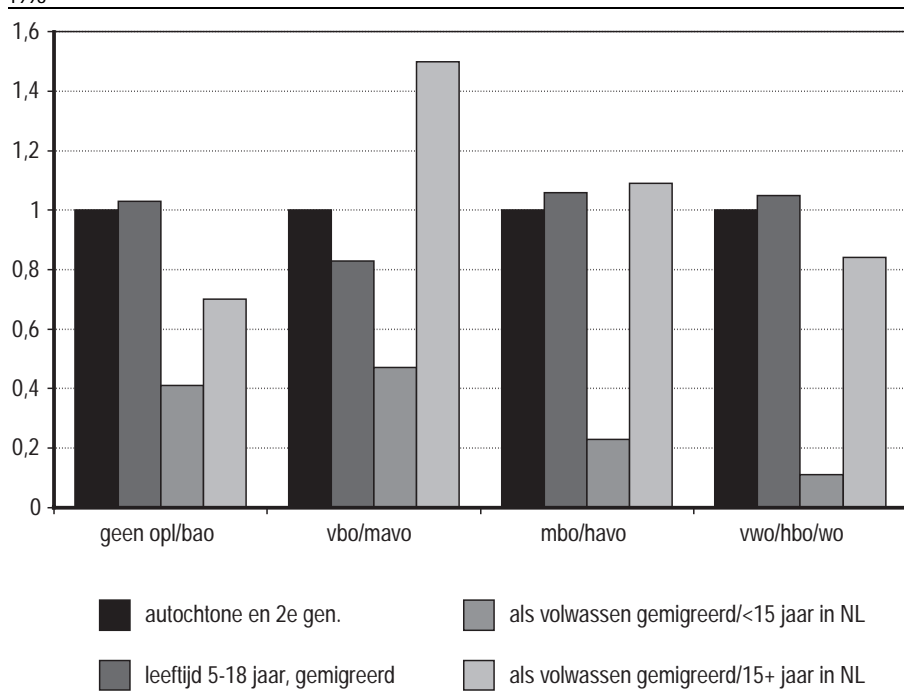
Tabel 4.5 De relatieve kans op arbeidsparticipatie van allochtone groepen ten opzichte van autochtonen tot 45 jaar (excl. schoolgaanden) binnen een bepaald huishoudtype, waarbij is gecontroleerd voor migratiegeschiedenis en het opleidingsniveau 1998, (Exp. B-waarden)

	model 1			model 2		
	geen kinderen	1,2 kinderen	3+ kinderen	tweeouder jonge kinderen	tweeouder, oudere kinderen	eenouder
ref groep= autochtonen						
Turkse vrouwen	0.32*	0.64*	0.90	0.47*	1.08	0.31*
Marokkaanse vrouwen	0.32*	0.45*	0.36*	0.40*	0.39*	0.51
Surinaamse vrouwen	0.63	1.95*	3.89*	2.22*	3.37*	1.51
Antilliaanse/Arubaanse vrouwen	0.55*	1.01	1.89*	1.36	3.72*	0.65

* significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Figuur 4.2 De relatieve kans op arbeidsparticipatie van migratiegroepen ten opzichte van autochtonen en tweede generatie (tot 45 jaar) binnen een opleidingsniveau, gecontroleerd voor etniciteit en huishoudtype (Exp. B-waarden), 1998

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

Behalve de vergelijking tussen allochtone en autochtone groepen die zich in dezelfde huishoudenssituatie bevinden, is een vergelijking tussen vrouwen met gelijkwaardig opleidingsniveau van belang. Deze geeft aan in hoeverre de verschillen in arbeidsparticipatie vooral kunnen worden toegeschreven aan de etnische achter-

grond of aan het opleidingsniveau. Een discussie die veelvuldig wordt gevoerd. Het is verrassend te noemen dat de interactie tussen de etnische achtergrond en opleidingsniveau in de modellen geen significante toegevoegde waarde had (tabel A14 in de bijlage). Anders gezegd: er zijn geen duidelijke verschillen in de kans op arbeidsparticipatie tussen autochtone en de vier groepen van allochtone vrouwen (tot 45 jaar) met een gelijksoortige opleidingsachtergrond, als wordt gecontroleerd voor relevante kenmerken. Kijken we niet naar etnische achtergrond, maar voegen we alle etnische groepen bij elkaar en onderscheiden hen vervolgens naar de migratieachtergrond (waarbij autochtonen plus de tweede generatie als referentiegroep optreden), dan zijn er wel verschillen binnen de groepen vrouwen met gelijk opleidingsniveau.

De resultaten van dat model staan in tabel 4.6. Voor alle opleidingsniveaus geldt dat vrouwen die als volwassenen zijn gemigreerd en relatief kort (in dit geval betekent dit korter dan 15 jaar) in Nederland zijn, veel minder kans op een baan hebben dan autochtone en tweede generatie vrouwen. Het verschil is met name groot binnen de groep met een hoog opleidingsniveau. Het laat zien dat migranten die in het land van herkomst een redelijk tot goede opleiding hebben gevolgd, op de Nederlandse arbeidsmarkt een geheel andere positie innemen dan autochtonen met een dergelijk niveau. De tabel geeft ook weer dat migranten die in Nederland zijn opgegroeid, en degenen die al enige tijd in Nederland verblijven, binnen een opleidingsniveau niet veel meer of minder kans hebben dan autochtonen en tweede generatie vrouwen op werken. Het hebben van een bepaalde opleiding is in dat geval meer bepalend voor de kans op een baan dan de migratieachtergrond.

Tabel 4.6 De relatieve kans op arbeidsparticipatie van migratiegroepen ten opzichte van autochtonen en tweede generatie tot 45 jaar (excl. schoongaanden) naar opleidingsniveau, gecontroleerd voor etniciteit en huishoudtype 1998, (Exp. B-waarden)

	geen opl./bao	vbo/mavo	mbo/havo	vwo/hbo/wo
ref.groep = autochtonen en tweede generatie				
op 5-18 jaar gemigreerd	1.03	0.83	1.06	1.05
als volwassene gemigr./<15 jr in NL	0.41*	0.47*	0.23*	0.11*
als volwassene gemigr./15+ jr in NL	0.70	1.50	1.09	0.84

* significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

In hoofdstuk 2 is aan de orde geweest dat de levensloop van allochtone en autochtone vrouwen op een aantal punten sterk verschilt. Zo is een veel groter deel van de autochtone dan van de allochtone vrouwen kinderloos, omdat zij gewoon zijn een aantal jaren te wachten met het krijgen van kinderen, nadat zij de opleiding hebben afgerond. Ook was te lezen dat Marokkaanse vrouwen relatief vaak grote gezinnen hebben. De huishoudenssituatie van Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen verschilt vooral van die van autochtone vrouwen, omdat de eersten vaker hoofd van een eenoudergezin zijn. Er werd geopperd dat dit verschil in levensloop wel eens invloed kon hebben op het verschil in de hoogte van de arbeidsparticipa-

tie. Uit de hierboven beschreven analyses blijkt dat dat maar deels waar is. De kans dat Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse vrouwen die geen kinderen hebben werken, is kleiner dan die van autochtone vrouwen zonder kinderen. Als Marokkaanse vrouwen een groot gezin hebben, is de kans dat zij werk hebben bijna drie keer zo klein als die van autochtone vrouwen met een groot gezin. Zouden deze allochtone vrouwen, met andere woorden, een gelijke levensloop volgen als autochtone vrouwen, dan zouden zij nog steeds in mindere mate deelnemen aan de arbeidsmarkt. De analyses gaven ook aan dat de in vergelijking tot autochtone vrouwen bijzondere bevolkingsopbouw van Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen zeker niet in alle gevallen nadelige consequenties heeft voor hun relatieve kans op werken. Zij hebben vaak meer kans op werken dan autochtone vrouwen onder dezelfde omstandigheden. Dit geldt voor alle Surinaamse vrouwen met kinderen, Antilliaanse vrouwen met een of twee kinderen en Surinaamse alleenstaande moeders.

Verschillen in opleidingsniveau overschaduwen de verschillen tussen allochtone en autochtone vrouwen in hoge mate. Dit geldt echter niet voor allochtone vrouwen die als volwassene naar Nederland zijn gekomen en korter dan vijftien jaar in Nederland zijn. Binnen elk opleidingsniveau is de kans dat zij werken relatief klein vergeleken bij autochtone en tweedegeneratievrouwen. Het is opvallend dat de kans dat met name vrouwen die een relatief hoge opleiding hebben afgerond en nog maar kort in Nederland zijn een baan hebben veel kleiner is dan autochtone en tweede generatie vrouwen met hetzelfde niveau. Zij kunnen met andere woorden niet als probleemloze groep worden beschouwd louter en alleen omdat zij hoog zijn opgeleid.

4.5 Conclusie: de ene groep is de andere niet

Welke kenmerken zijn van invloed op de deelname aan de arbeidsmarkt bij de diverse allochtone en autochtone groepen vrouwen? Deze vraag is in dit hoofdstuk met behulp van multivariate analyses beantwoord. Hierdoor kon rekening gehouden worden met wederzijdse beïnvloeding van de determinanten die zijn onderzocht: de migratieachtergrond (in het geval van allochtonen), de huishoudenssituatie en het opleidingsniveau. De verschillen zijn uitgedrukt in een verschil in de kansverhouding werk tegenover geen werk, simpelweg genoemd: de (relatieve) kans op arbeidsparticipatie.

De vijf etnische groepen zijn vergelijkbaar in de zin dat opleidingsniveau de sterkste determinant is voor de hoogte van de arbeidsparticipatie. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger de relatieve kans op werk. Het is opvallend dat Turkse en Marokkaanse vrouwen met een mbo- of hoger niveau zich, anders dan de andere groepen, niet erg onderscheiden van degenen met een vwo-, hbo- of wo-niveau. Op andere punten dan het opleidingsniveau verschillen de etnische groepen sterker van elkaar. De arbeidsparticipatie van Surinaamse vrouwen wordt bijna alleen maar bepaald door het opleidingsniveau. De huishoudenssituatie waarin zij zich bevinden, en de periode waarin of de leeftijd waarop zij naar Nederland kwamen, is daarbij vergeleken van weinig belang. De hoogte van de arbeidsparticipatie van

Surinaamse vrouwen verschilt, met andere woorden, niet sterk tussen vrouwen met of zonder kinderen en tussen vrouwen die kort en lang geleden zijn gemigreerd. Het al of niet werken van Turkse en Marokkaanse vrouwen wordt behalve door het opleidingsniveau ook door hun huishoudenssituatie en migratieachtergrond bepaald, zij het in mindere mate. Marokkaanse vrouwen die nog maar kort in Nederland zijn, hebben bijvoorbeeld een relatief kleine kans op werk. De arbeidsparticipatie van Antilliaanse en Arubaanse vrouwen wordt minder dan die van Surinaamse vrouwen gedomineerd door het opleidingsniveau. Er is bij hen ook sprake van invloed van het type huishouden waarvan zij deel uitmaken, en de verblijfsduur. Antilliaanse/Arubaanse vrouwen die kort in Nederland zijn en vrouwen die een eenoudergezin vormen, hebben relatief weinig kans op een baan. Autochtone vrouwen verschillen natuurlijk van allochtone vrouwen omdat zij (meestal) niet als migrant naar Nederland zijn gekomen. Ze verschillen ook van allochtone vrouwen doordat bij hen de invloed van het type huishouden op de arbeidsparticipatie even groot is als de invloed van het opleidingsniveau. Vrouwen zonder kinderen hebben een veel grotere kans op werken dan vrouwen met kinderen. Dit onderscheid in de autochtone groep tussen vrouwen met en zonder kinderen is veel scherper dan in de allochtone groepen.

Dit hoofdstuk is afgesloten met een analyse van de verschillen tussen de kans op arbeidsparticipatie tussen autochtone en allochtone vrouwen die vergelijkbaar zijn op een aantal punten. Hiervoor is de leeftijdsgroep 15-45 jaar geselecteerd. Er is gefocust op verschillen binnen huishoudentypen en opleidingsniveaus. Uit de resultaten blijkt dat binnen de categorie vrouwen zonder kinderen, de autochtone vrouwen de meeste kans op arbeidsdeelname hebben. Binnen de categorie vrouwen met een of twee kinderen hebben Turkse en Marokkaanse vrouwen nog steeds minder kans op werk, maar Surinaamse vrouwen een grotere kans. Binnen de groep vrouwen die deel uitmaken van een groot gezin, hebben alleen Marokkaanse vrouwen een kleinere kans op werk dan autochtone vrouwen. In deze groep is de kans van Surinaamse vrouwen bijna viermaal zo groot als die van autochtone vrouwen. Ook is gebleken dat Surinaamse alleenstaande moeders betere kansen op werk hebben dan autochtone. Met andere woorden: het typisch Turkse en met name Marokkaanse gezinsvormingspatroon (op jonge leeftijd kinderen krijgen, relatief grote gezinnen) levert wel relatief geringe kansen op het verkrijgen van werk op, terwijl dat bij met name Surinaamse en ook Antilliaanse/Arubaanse vrouwen (veel eenoudergezinnen, weinig kinderlozen) niet noodzakelijkwijze het geval is.

In de vergelijking van de kansen op arbeidsparticipatie binnen gelijke opleidingsniveaus, blijkt hoe sterk de invloed is van het opleidingsniveau. Alleen degenen die nog niet zo lang in Nederland zijn, hebben relatief geringe kansen op werken vergeleken bij autochtonen (en tweede generatie), binnen elk opleidingsniveau. Alle anderen (degenen die voor hun achttiende naar Nederland kwamen, of als volwassene maar lang geleden migreerden) hebben ongeveer gelijke kansen op het hebben van een baan als autochtonen (en tweede generatie) van gelijk opleidingsniveau.

Deze resultaten kunnen een handvat bieden voor beleid. De betekenis van de

resultaten voor het beleid zal worden toegelicht in hoofdstuk 5.

Noten

- ¹ De R maakt gebruik van de Wald Statistics, gebaseerd op een Chi²-verdeling. Bij grote coëfficiënten is de Wald minder betrouwbaar als graadmeter. Dit duidt meestal op een grote standaardfout. In de gepresenteerde modellen zijn de coëfficiënten voldoende klein. Bij multivariate analyses is het altijd moeilijk om de zelfstandige bijdrage van variabelen te bepalen, omdat er sprake is van correlaties tussen de verschillende variabelen. Daarom zijn de variabelen die sterk met elkaar samenhangen, in de modellen tot een variabele samengevoegd.
- ² Dat de gecorrigeerde arbeidsparticipatiecijfers afwijken van de waargenomen is gebleken uit enkele uitgevoerde Anova-analyses, die niet zijn gepresenteerd.
- ³ Strikt genomen kan niet worden gesproken van een kans, omdat het in feite de kansverhouding betreft voor deelname versus niet-deelname (*odds*). Om het spraakgebruik te vergemakkelijken zal toch de term kans of relatieve kans worden gehanteerd.
- ⁴ Om vergelijkingen te kunnen maken tussen etnische of migratiegroepen zijn die interactievariabelen in het model opgenomen, die een significante bijdrage leverden aan het model met hoofdeffecten. Bijvoorbeeld: als een laag opleidingsniveau als referentiecategorie wordt gekozen in een model, dan geven de odds van Turkse vrouwen het verschil in kansverhouding met autochtone vrouwen weer binnen de groep met laag opleidingsniveau.

5.1 Recapitulatie probleemstelling

Het emancipatiebeleid is gericht op (het mogelijk maken van) economische zelfstandigheid van vrouwen, ook of juist ook in de levensfase dat er kinderen te verzorgen zijn (hoofdstuk 1). De laatste decennia is de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland spectaculair gestegen. Deze stijging doet zich met name voor bij vrouwen met minderjarige kinderen, die tot voor kort zeer weinig deelnamen aan de arbeidsmarkt. Een belangrijke vraag voor het emancipatiebeleid is of de genoemde positieve trend evenwichtig is verdeeld over vrouwen, of dat specifieke categorieën vrouwen geen deel hieraan hebben. Voor het beleid is het daarom van belang om een beter inzicht te hebben in de omstandigheden waaronder bepaalde groepen vrouwen ervoor kiezen of moeten 'kiezen' om hun economische zelfstandigheid op te geven. In dit onderzoek staat de arbeidsparticipatie van allochtone vrouwen centraal. Het richt zich op de factoren die een rol spelen bij het al dan niet deelnemen aan de arbeidsmarkt van vrouwen van verschillende etnische achtergrond.

Het emancipatiebeleid richt zich op de positie van vrouwen in het algemeen en daarmee ook op de allochtone vrouwen. Vanuit die verantwoordelijkheid heeft de Directie Coördinatie Emancipatiebeleid, onderdeel van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de opdracht gegeven tot het verrichten van dit onderzoek.

De centrale vraagstelling van het onderzoek naar de "Variatie in participatie" kan als volgt worden geformuleerd:

In hoeverre wordt de deelname van allochtone vrouwen aan de arbeidsmarkt in vergelijking tot die van autochtone vrouwen beïnvloed door de levensfase of het type huishouden waarin zij zich bevinden, en welke rol spelen andere factoren (zoals hun migratiegeschiedenis en opleidingsachtergrond) hierbij?

Deze vraag leidt tot twee concrete onderzoeksvragen:

- a. In welk opzicht verschilt de arbeidsparticipatie van verschillende categorieën allochtone vrouwen van die van vergelijkbare autochtone vrouwen?
- b. Welke kenmerken zijn bij allochtone vrouwen en autochtone vrouwen bepalend voor de kans dat zij participeren op de arbeidsmarkt?

5.2 Aandachtsgroepen en oplossingsrichtingen

Vrouwen zijn lang niet allemaal op de arbeidsmarkt gericht. Soms uit eigen wil, soms door anderen of omstandigheden gedwongen. Dat geldt zowel voor autochtone als voor allochtone vrouwen. Al dan niet werken heeft consequenties

voor economische zelfstandigheid en mede daardoor voor de bewegingsvrijheid en mogelijkheden om het leven vorm te geven. Om die reden streeft de politiek er al enige decennia lang naar om zo veel mogelijk hobbels weg te nemen, die de weg naar werk voor vrouwen bemoeilijken. In dit rapport staan de verschillen centraal die bestaan tussen vier allochtone groepen vrouwen en autochtone vrouwen. Allereerst is het natuurlijk de vraag of de groepen een andere gerichtheid op de arbeidsmarkt tentoonspreiden. Daarna is het van belang te weten hoe de specifieke routes lopen en welke maatregelen getroffen kunnen worden om drempels te slechten of versnellingen tot stand te brengen.

Een vergelijking van de hoogte van de arbeidsparticipatie van de verschillende groepen laat zien dat de Turkse en Marokkaanse vrouwen aan het kortste eind trekken. Er zijn nog maar zo weinigen die de weg naar werk zijn ingeslagen, dat specifieke op deze vrouwen gerichte projecten of taakstellingen op hun plaats zouden zijn. Niettemin stijgt het aandeel vrouwen binnen deze groepen dat deelneemt aan de arbeidsmarkt langzaam maar zeker. Des te belangrijker is het om te weten onder welke omstandigheden Turkse en Marokkaanse vrouwen er wel in slagen om aan het werk te komen. Vrouwen die tot de Antilliaanse en Arubaanse groep behoren, werken momenteel iets minder vaak dan autochtone vrouwen en Surinaamse vrouwen liggen net aan kop met een hogere mate van arbeidsdeelname dan autochtone vrouwen. Dit is geen reden om de blik van hen af te wenden. Tenslotte werkt in totaal nog maar rond de helft van deze drie groepen. Bovendien is het niet duidelijk of bepaalde subcategorieën achterblijven bij de gemiddelde trend.

Welke factoren bepalen bij welke groep vrouwen of zij al dan niet werken? Als het rapport iets laat zien, dan is het wel de eigenheid van elke onderzochte etnische groep. Allereerst differentieert de samenstelling van groep tot groep sterk (hoofdstuk 2) en vervolgens zijn er grote verschillen in deelname aan de arbeidsmarkt tussen op cruciale punten vergelijkbare etnische groepen (hoofdstuk 3). Het belangrijkste wat dit rapport voorts heeft aangetoond, is dat werken bij elke groep weliswaar door min of meer dezelfde determinanten wordt beïnvloed, maar dat elke etnische groep haar eigen 'regels' kent. In een aantal gevallen is de kans van allochtone vrouwen op werken (dat wil zeggen de verhouding tussen degenen die binnen die categorie werken en niet werken) nauwelijks anders dan die van vergelijkbare autochtone vrouwen, in andere opzichten zijn er wel verschillen te zien, soms in positieve zin, soms in negatieve zin (hoofdstuk 4).

Er is sprake van één gemeenschappelijk patroon: in alle groepen maken vrouwen met een opleiding op het niveau van vwo, hbo of wo een relatief grote kans op werk. Beleid gericht op het verlagen van de uitval in het onderwijs, verhogen van onderwijsprestaties en het wegwerken van achterstanden in het onderwijs, zal dan ook zeker tot uitdrukking kunnen komen in een verhoging van arbeidsparticipatie van alle groepen vrouwen. Toch heeft een dergelijk beleid duidelijke beperkingen, eenvoudigweg omdat niet iedereen de capaciteiten heeft om dit hoogste niveau van opleiding te bereiken. Daarom is het des te belangrijker te weten welke andere kenmerken eventueel een stimulerende of beperkende werking hebben op de deelname

aan arbeid. De specifieke routes die de verschillende etnische groepen afleggen op weg naar werk, zijn de volgende.

Turkse vrouwen die nog niet aan gezinsvorming zijn begonnen, hebben een relatief grote kans op werken, wat voor opleiding zij ook hebben gevolgd, wanneer zij ook naar Nederland kwamen. Op zichzelf is het gunstig te noemen dat veel jonge vrouwen de kans grijpen om te gaan werken. Ze doen dan immers meteen na hun opleiding arbeidservaring op, wat een goede start zou kunnen zijn voor een loopbaan. In hoofdstuk 2 is echter duidelijk geworden dat de Turkse populatie vrouwen een zeer gering aantal jonge vrouwen zonder kinderen bevat, als gevolg van de jonge leeftijd waarop Turkse vrouwen gemiddeld hun eerste kind krijgen. In de praktijk zullen velen óf slechts kort óf helemaal niet in de levensfase verkeren tussen het afronden van de opleiding en het stichten van een gezin. Dit wetende is het zorgwekkend dat vrouwen met kinderen zoveel minder kans op een baan hebben dan vrouwen zonder kinderen. Hoewel binnen de Turkse gemeenschap de gemiddelde leeftijd stijgt waarop vrouwen hun eerste kind krijgen, zijn er nog steeds veel jonge moeders. Er zijn geen tekenen dat deze groep vrouwen in de nabije toekomst hetzelfde gezinsvormingsgedrag als autochtonen gaat vertonen. In sommig opzicht is dit overigens ook niet te verkiezen. Biologisch bijvoorbeeld, maar ook gezien het feit dat de relatie tussen gezinsvorming en arbeidsparticipatie niet gelijk is als bij autochtonen. Beleid gericht op uitstel van het krijgen van kinderen is ethisch gezien een hachelijke zaak. Het ligt meer in de rede in beleid ter stimulering van de arbeidsparticipatie van Turkse vrouwen rekening te houden met een groep jonge vrouwen, die de zorg voor kinderen draagt en nog weinig arbeidservaring heeft opgedaan. Het gunstige aspect van hun specifieke gezinsvormingspatroon is dat deze vrouwen op relatief jonge leeftijd in de eindfase van gezinsvorming geraken. Dat zou een goed moment zijn om herintreding te stimuleren. Dit verschijnsel lijkt zich bij de Turkse groep ook al op kleine schaal voor te doen.

Het is helaas onmogelijk op basis van de analyses conclusies te trekken ten aanzien van de invloed van de gezinssituatie op de arbeidsdeelname van Marokkaanse vrouwen. Er zijn geen verschillen zichtbaar tussen vrouwen die zich in diverse huishoudenstypes bevinden. Hier wreekt zich het feit dat maar weinig Marokkaanse vrouwen de weg naar werk hebben gevonden. Het enige dat duidelijk is, is dat oudere migranten die geen kinderen meer verzorgen, de laagste arbeidsparticipatie hebben.

Binnen zowel de Turkse als de Marokkaanse groep maakt het veel uit wanneer de vrouwen naar Nederland zijn gekomen. Vrouwen die als kind migreerden of in Nederland zijn geboren, hebben een veel betere uitgangspositie dan degenen die als volwassenen kwamen.

De mate van arbeidsdeelname van vrouwen die als volwassene naar Nederland kwamen, differentieert naar hun verblijfsduur. Globaal zijn er drie groepen te onderscheiden: de vrouwen die hier al lang zijn (primaire gezinsherenigsters), de nieuwkomers en degenen die hier tussenin zitten. Degenen die een middellange termijn in Nederland zijn, werken weliswaar meer dan de nieuwkomers en de pri-

maire gezinsherenigsters, maar toch nog ongeveer tweemaal zo weinig als autochtonen of herkomstgenoten van de tweede generatie. Het betreft vaak nog jonge vrouwen, wier kinderen de schoolgaande leeftijd hebben bereikt. Zij dreigen al op jonge leeftijd buiten de arbeidsmarkt te vallen. In principe is dit een groep die bereikt zou kunnen worden om toe te leiden naar de arbeidsmarkt. Dit vergt wel speciale aandacht. Sommigen hebben extra basiseducatie nodig en er moet rekening worden gehouden met de zorgverplichtingen die deze vrouwen hebben. Het is wellicht een idee om de formules van de moedermavo's van weleer toe te passen op educatie voor een deel van de allochtone vrouwen. Zij waren zo succesvol voor de doelgroep omdat lesuren waren aangepast aan zorgtaken, de vrouwen onder elkaar waren, en er aandacht was voor de speciale achtergrond van de vrouwen. In het huidige tijdsbestek ligt het meer in de rede moederberoepsopleidingen te starten, zodat kan worden ingesprongen op bestaande tekorten op de arbeidsmarkt.

De zogenoemde primaire gezinsherenigsters hebben veel minder vaak werk dan de hiervoor besproken groep. Het is een generatie die behoefte heeft aan basiseducatie en eerder geholpen zou zijn met maatregelen in de welzijnsfeer dan met stimulansen om te gaan werken, gezien hun achtergrond. Overigens is ondersteuning vanuit de welzijnsfeer van deze vrouwen des te belangrijker omdat vele (met name Marokkaanse vrouwen) op oudere leeftijd nog de zorg voor kinderen dragen. Het zou ook de kinderen ten goede komen als deze vrouwen een redelijke kennis van de Nederlandse taal en de Nederlandse samenleving zouden hebben.

De groep die nog jaarlijks naar Nederland komt om zich te voegen bij hun huwelijkspartner, verdient meer aandacht als het gaat om arbeidsmarktmaatregelen. Zij maken vergeleken met andere groepen de minste kans op het hebben van een baan. Sinds kort zijn zij verplicht (op straffe van een boete) binnen korte tijd na aankomst in Nederland een inburgeringsprogramma te volgen. Dit kan de kans op deelname aan de arbeidsmarkt vergroten. Het grote struikelblok om daadwerkelijk het programma zelf met succes te volgen en door te stromen naar de educatie of de arbeidsmarkt, vormt het feit dat zij meestal kleine kinderen hebben of in het eerste jaar na aankomst zwanger worden. Beleid gericht op stimulering van integratie van deze nieuwkomers zou zich rekenschap moeten geven van de specifieke situatie van deze vrouwen om te voorkomen dat zij een verloren groep gaan vormen. Een gefaseerde inrichting van het programma voor nieuwkomende vrouwen, verspreid over een langere periode, zou al een oplossing in de goede richting zijn. Op deze groep gerichte kinderopvangvoorzieningen zijn onontbeerlijk voor een succesvol inburgeringstraject.

"Een goede opleiding is je man" is een veelgehoorde opmerking van Surinaamse vrouwen. Waarmee de vrouwen maar willen zeggen dat een opleiding een betere garantie is voor een goed leven dan het hebben van een man. De feiten geven deze vrouwen gelijk, althans als het hebben van een baan even als definitie wordt gehanteerd voor het hebben van een goed leven. De huishoudenssituatie is van ondergeschikt belang aan het opleidingsniveau voor de kans op het hebben van een baan. Wanneer of op welke leeftijd zij naar Nederland zijn gekomen, doet er weinig toe. Het interessante van de situatie van Surinaamse vrouwen is dat zij veelvuldig een eenoudergezin vormen (hoofdstuk 2), maar dat dit nauwelijks betekenis heeft voor

de kans op werken. Als een Surinaamse vrouw een redelijk tot goed opleidingsniveau heeft, maakt het weinig uit of zij alleenstaand moeder is of niet. Kennelijk weten alleenstaande Surinaamse moeders een baan net zo goed te combineren met zorgtaken als andere moeders. Surinaamse vrouwen behoren momenteel tot de meest succesvolle groepen: zij vinden tegenwoordig zelfs in groteren getale de weg naar werk dan autochtone vrouwen. Eenmaal op de arbeidsmarkt zijn echter weer andere verschillen. Uit hoofdstuk 3 is tenminste gebleken dat het functieniveau van degenen die een baan hebben, erg achterblijft bij dat van autochtone vrouwen. Nader onderzoek zou uit moeten wijzen hoe dat komt en of Surinaamse vrouwen vaak onder hun niveau werken.

Onder Antilliaanse vrouwen komt het eenouderschap nog vaker voor dan onder Surinaamse vrouwen (hoofdstuk 2). Echter, anders dan bij de Surinaamse vrouwen heeft deze gezinsvorm bij de Antilliaanse vrouwen wel een ongunstige invloed op de kans op werken. De Antilliaanse vrouwen die een partner hebben, maken duidelijk meer kans op het hebben van een baan dan de alleenstaande moeders. De arbeidskans wordt bij Antilliaanse vrouwen voor een belangrijk deel bepaald door de migratiegeschiedenis. De kans dat de tweede generatie en degenen die al jaren in Nederland verblijven, werken, is duidelijk hoger dan het geval is voor de pas aangekomenen, ook als rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau.

De groep Antilliaanse vrouwen kent, kortom, een aantal probleemgroepen als het gaat om arbeidsparticipatie. Dat zijn met name de recentelijk gearriveerden, de alleenstaande moeders en de slecht opgeleiden. De nieuwe migranten, zeker de jongste onder hen, kunnen zich de laatste tijd verheugen in toenemende belangstelling van de politiek. Het is een goede keuze geweest om Antillianen en Arubanen ondanks hun Nederlands ingezetenschap ook te verplichten deel te nemen aan inburgeringsprogramma's (zie § 5.3). Helaas kunnen vooralsnog alleen degenen die geen mavo-4 of vergelijkbaar niveau hebben, meedoen aan de programma's terwijl het maar de vraag is of de anderen het zonder begeleiding kunnen stellen. Uit de resultaten in dit onderzoek blijkt namelijk dat onafhankelijk van opleidingsniveau de Antilliaanse en Arubaanse vrouwen die nog maar kort in Nederland zijn, erg weinig kansen op werk hebben.

Dat alleenstaande Antilliaanse moeders in het algemeen moeite hebben met het vinden van een baan, zou weleens het gevolg kunnen zijn van het ontbreken van een goed netwerk om de opvang van kinderen te regelen (zie ook hoofdstuk 2) enerzijds en de onbekendheid met formele opvangvoorzieningen anderzijds. Beleid gericht op stimulering van arbeidsparticipatie van deze omvangrijke groep binnen de Antilliaanse gemeenschap zou zich kunnen richten op kinderopvang die aansluit bij de wensen en behoeften van deze groep vrouwen. De laatste risicogroep betreft de zeer laag opgeleide Antilliaanse en Arubaanse vrouwen.

Onder hen bevinden zich velen die nooit een opleiding hebben afgerond. Deze vrouwen zijn van alle leeftijden. De analyse heeft laten zien dat deze zeer laagopgeleiden weinig kans op een baan hebben. Het gunstige van deze ongunstige uitgangspositie is echter dat een aantal naar alle waarschijnlijkheid wel de capaciteiten heeft om een hoger opleidingsniveau te verkrijgen, maar ooit om de

een of andere reden de opleiding hebben gestaakt. Bijscholingscursussen zijn een geëigend instrument om een hoger opleidingsniveau te bereiken. Wel moet rekening worden gehouden met het feit dat veel van deze vrouwen in hun eentje de zorg voor kinderen dragen en de Nederlandse taal vaak niet helemaal machtig zijn. Veelal gaat het om jonge alleenstaande moeders. Onderzoek zou moeten uitwijzen of zij geholpen zijn met speciale klassen binnen het reguliere of volwassenenonderwijs, waarin behalve aandacht voor onderwijs ook aandacht is voor de opvang en opvoeding voor hun kinderen. Dergelijke initiatieven zijn bekend uit bijvoorbeeld de Verenigde Staten.

De analyse van autochtone vrouwen is bijgevoegd, omdat het beleid dat is gericht op verbetering van de arbeidsmarktpositie van vrouwen, deze vrouwen impliciet als uitgangspunt neemt. De analyse gaf duidelijk weer dat er een groot verschil in participatiekans bestaat tussen jonge vrouwen zonder kinderen en vrouwen met kinderen. De leeftijd van de kinderen doet er veel minder toe, evenals het kindertal. Het is dus nog steeds noodzakelijk belemmeringen op te heffen voor vrouwen met kinderen om deel te nemen aan de arbeidsmarkt. Het beleid is daar dan ook op gericht en staat in het teken van bevordering van de mogelijkheden om werk met de zorg voor kinderen te combineren. De maatregelen die hiervoor zijn ontworpen, liggen in de sfeer van kinderopvang, verlofregelingen, flexibele invulling van werktijden en deeltijdarbeid. Ook wordt steeds meer aandacht besteed aan een herverdeling van arbeid tussen vrouwen en mannen binnen het gezin. Overigens laat de analyse ook zien dat voor autochtone vrouwen, net zo goed als voor allochtone vrouwen, het opleidingsniveau van grote invloed is op de kans op werken, ook als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd en gezinssituatie van de vrouw. Het is opvallend dat er in het beleid zo weinig aandacht is voor verschillen in arbeidsdeelname van vrouwen met verschillende opleidingen.

Juist omdat de situatie van autochtone vrouwen impliciet model staat voor emancipatiebeleid, is de vraag relevant of allochtone vrouwen gelijke kansen op werken hebben als autochtone vrouwen. Deze vraag is beantwoord door allochtone vrouwen te plaatsen naast vergelijkbare autochtone vrouwen. Dan blijkt dat Turkse, Marokkaanse en in mindere mate Antilliaanse en Arubaanse vrouwen duidelijk minder vaak werken, als zij nog geen kinderen hebben, dan hun autochtone evenknieën, ook als rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau. Met andere woorden: onder allochtone vrouwen bevinden zich vele die geen betaalde baan hebben als zij nog geen kinderen hebben. Dit komt bij autochtone vrouwen nog maar zelden voor. Het is de vraag hoe dit verschil precies verklaard kan worden. Nader onderzoek zou dit moeten uitwijzen, waarbij ook gekeken kan worden naar taalachterstand, de rol van de werkgevers, de motivaties om te werken en de beperkingen die bijvoorbeeld de huwelijks staat kan opwerpen.

Het verschil tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen enerzijds en autochtone vrouwen anderzijds is kleiner als zij een of twee kinderen hebben. Het komt erop neer dat alle drie de groepen worden belemmerd om deel te nemen aan de arbeidsmarkt door de aanwezigheid van kinderen. Vrouwen met kinderen hebben meer

gemeenschappelijk dan vrouwen zonder kinderen, lijkt het. Toch is het de vraag of de oplossing daarom in dezelfde richting moet worden gevonden. Het beleid verwacht erg veel van de herverdeling van taken tussen partners (zie § 5.3). Meer kennis is nodig over de specifieke belemmeringen binnen Turkse en met name Marokkaanse huishoudens om een dergelijke herverdeling tot stand te brengen. Maar allereerst zou er aandacht moeten zijn voor toeleiding van deze vrouwen naar de arbeidsmarkt. Voor vrouwen die de weg naar werk nog moeilijk kunnen vinden, lijkt herverdeling van taken tussen partners een station te ver.

Bij het verschil in kansen op arbeid tussen enerzijds Surinaamse en Antilliaanse/-Arubaanse vrouwen en anderzijds autochtonen treedt een omkering op: Surinaamse en (in mindere mate) Antilliaanse/Arubaanse vrouwen worden veel minder dan autochtone vrouwen belemmerd om te werken door het hebben van kinderen. Ditzelfde geldt voor de alleenstaande moeders: Surinaamse en Antilliaanse vrouwen blijken hier minder hinder van te ondervinden dan autochtone vrouwen. Dit is een positief geluid dat maar weinig wordt gehoord in de beschrijving van de situatie van allochtonen. Het laat tevens zien dat alleenstaand ouderschap niet per definitie een struikelblok is in de zoektocht naar werk en (meer) economische zelfstandigheid. Een analyse van de 'succesfactoren' van alleenstaande Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse moeders zou interessant materiaal op kunnen leveren voor de situatie van andere in Nederland wonende eenoudergezinnen.

Als naar elke etnische groep apart wordt gekeken, dan verschilt de kans op arbeidsparticipatie niet tussen allochtone en autochtone vrouwen van gelijk opleidingsniveau, ook als rekening wordt gehouden met verschillen in huishoudsituatie. Dit is een verrassende uitkomst en illustreert het belang van het streven naar een goed opleidingsniveau.

Als alle groepen bij elkaar worden genomen en worden onderscheiden op grond van hun migratiegeschiedenis, dan zijn er wel verschillen binnen gelijke opleidingsniveaus. Als problematische groep komt dan de categorie allochtone vrouwen naar voren die nog niet lang in Nederland verblijft. Vergeleken bij autochtone en allochtone vrouwen van de tweede generatie maken zij binnen elk opleidingsniveau veel minder kans op werken. Het geeft aan dat voor iedere nieuwkomer inburgering van belang is. Het is opvallend dat de verschillen het grootst zijn binnen de hogere opleidingsniveaus. De nieuwkomers met hoge opleidingsniveaus zijn, met andere woorden, moeilijk te vergelijken met tweede generatie allochtonen en autochtonen met een dergelijk niveau. Zij hebben zeker ook aandacht nodig in inburgeringsprogramma's.

Samenvattend kunnen de volgende aandachtgroepen en oplossingen worden geformuleerd.

aandachtsgroepen	oplossingen
Turkse en Marokkaanse vrouwen: algemeen lage arbeidsparticipatie	<ul style="list-style-type: none"> - als versnelling gewenst: specifieke projecten of taakstellingen - om ontwikkeling arbeidsparticipatie te volgen: onderscheid naar geslacht in Wet samen
allen: relatief lage kans op werken laagopgeleiden	<ul style="list-style-type: none"> - verlagen uitval, verhogen onderwijsprestaties, stimuleren van doorstroom - extra ondersteuning lager opgeleiden om hen naar arbeidsmarkt te leiden of hen op de arbeidsmarkt te houden
Turkse vrouwen: als zij kinderen hebben: relatief lage kans op werken	<ul style="list-style-type: none"> - specifieke kinderopvang - herintreding stimuleren (rekening houdend met jonge leeftijd, geringe arbeidservaring) - bijscholing
Turkse en Marokkaanse vrouwen: als volwassene gemigreerd en al wat langer in Nederland: lage kans op participatie	<ul style="list-style-type: none"> - moederberoepsopleidingen - sociale integratie stimuleren in welzijnsfeer - combinatie opvoedingsondersteuning/ arbeidstoeleiding
Turkse en Marokkaanse vrouwen: als volwassene gemigreerd en sinds kort in Nederland: zeer lage kans op participatie	<ul style="list-style-type: none"> - combinatie inburgering/ kinderopvang - gefaseerde inburgeringsprogramma's - extra inspanningen om arbeidstraject in inburgering vorm te geven
Surinaamse vrouwen: relatief hoge arbeidsparticipatie, maar relatief laag functieniveau	<ul style="list-style-type: none"> - analyse van situatie op arbeidsmarkt
Antilliaanse/Arubaanse vrouwen: alleenstaande moeders, laagopgeleiden, recentelijk aangekomenen: geringe kans op werk	<ul style="list-style-type: none"> - specifieke kinderopvang - algemene opname in inburgeringsprogramma's - schoolklassen voor jonge vrouwen met kinderen
allochtone vrouwen vgl. bij autochtone vrouwen: lagere arbeidsparticipatie als geen kinderen	<ul style="list-style-type: none"> - analyse van non-participatie kinderloze vrouwen - zorgvoorzieningen voor oudere of anderszins hulpbehoevende familieleden
Turkse en Marokkaanse vrouwen vgl. bij autochtone vrouwen: als kinderen verschil in arbeidsparticipatie gering	<ul style="list-style-type: none"> - analyse naar herverdelingsmogelijk- en -onmogelijkheden binnen Turkse en Marokkaanse huishoudens
Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen met kinderen en alleenstaande Surinaamse moeders vgl. bij autochtone vrouwen: een grotere kans op werk	<ul style="list-style-type: none"> - analyse van de sterke kanten van Surinaamse en Antilliaanse huishoudens met kinderen en Surinaamse eenouderhuishoudens
migranten die kort in Nederland zijn vgl. bij andere migranten, tweede generatie en autochtonen: een zeer lage arbeidsparticipatie binnen alle en met name hoge opleidingsniveaus	<ul style="list-style-type: none"> - inburgeringsprogramma's voor iedere migrant - maatwerk - gemeenten verplichten om kinderopvang te verzorgen

5.3 Kort overzicht relevante beleidsterreinen

In het verleden is gecoördineerd emancipatie- en minderhedenbeleid gevoerd. Dit heeft hoofdzakelijk geresulteerd in het Vrouwen- en Minderheden(VEM)-project dat acht jaar heeft geduurd en in 1992 is afgesloten. Als opvolging is het VEM-bureau Werkgelegenheid opgericht dat zich toelagde op de implementatie van de

opgedane ervaringen met name op de terreinen beroepseducatie en werkgelegenheid. Het bureau heeft gefunctioneerd tot eind 1994. Daarna is geen gecoördineerd beleid meer geformuleerd en zijn beide directies apart verantwoordelijk voor de positie van allochtone vrouwen. Welke positie allochtone vrouwen innemen in het huidige emancipatiebeleid en integratiebeleid zal hier kort worden toegelicht.

Het tegenwoordig emancipatiebeleid geeft zich nu ook nog rekenschap van de maatschappelijke pluriformiteit. Want: "optimaal gebruik van maatschappelijke diversiteit verrijkt de kwaliteit van de samenleving" (TK 1996/1997). Het nieuwe uitgangspunt houdt in dat bijvoorbeeld allochtone vrouwen niet langer primair als probleemgroep worden benaderd. Toch wordt in de Beleidsbrief Emancipatie 1997 nog wel erkend dat specifiek beleid voor sommige deelgroepen binnen de allochtone groepering noodzakelijk blijft (Ibid 6, 7). Tegelijkertijd zijn beleidsdoelstellingen in toenemende mate breed geformuleerd en tracht men specifiek beleid onder te brengen bij regulier beleid (de zogenoemde *mainstreaming*, p 8, *ibid* en ook de voortgangsbrief Emancipatiebeleid 1997-1998: TK 1997/1998). Behalve het in het leven roepen van een "denktank zwarte-, migranten- en vluchtelingen-vrouwen" (bestaande uit deskundigen uit deze kringen en het ministerie van SZW, VWS en BZK) die zich ad hoc buigt over concrete thema's en de instelling en subsidiëring van E-QUALITY, die als specifieke opdracht aandacht voor zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwen kreeg, ontbreken vooralsnog beleidsinspanningen die er specifiek op gericht zijn om de positie van allochtone vrouwen te verbeteren.

Het is de bedoeling dat allochtone vrouwen net als autochtone vrouwen bereikt worden door de beleidsmaatregelen die worden getroffen. Binnen het emancipatiebeleid speelt van oudsher de bevordering van de arbeidsparticipatie van vrouwen een centrale rol. De arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland is, onder andere als gevolg van dit beleid, spectaculair toegenomen in de laatste decennia. Dit geldt zeker voor vrouwen met een partner. Als gevolg daarvan is de arbeidsverdeling tussen partners veranderd (Niphuis-Nell 1997: hoofdstuk 3). Echter, een situatie waarin vrouwen en mannen de taken evenredig hebben verdeeld, is nog lang niet bereikt. Kinderen krijgen, zo heeft onderzoek naar arbeidsmarktpatronen aangetoond, beperkt nog steeds de arbeidsparticipatie van het gros van de vrouwen in Nederland. Meer en meer blijkt bovendien dat een achterblijvende herverdeling van taken tussen ouders een verdergaande positieverbetering van vrouwen op de arbeidsmarkt in de weg staat. Reden waarom het emancipatiebeleid het grootste deel van zijn aandacht richt op de bevordering van herverdeling van arbeid en zorg en verbetering van combinatiemogelijkheden (nota *Kansen op combineren* 1997 en nota *Op weg naar een nieuw evenwicht* 1999). De doelstelling dat vrouwen (en mannen) die kinderen hebben, meer mogelijkheden moeten krijgen om werk en zorg te combineren, wordt breed gedragen. Recentelijk is gestart met de voorbereiding van een kaderwet Arbeid en Zorg, waarin de verschillende bestaande en nieuwe regelingen zullen worden vastgelegd. Het is de bedoeling daarin verlofregelingen onder te brengen. Bovendien zal ook de komende jaren worden gewerkt aan uitbreiding van de kinderopvang. Daarnaast zijn er voorstellen gedaan door de commissie-Dagindeling om de openingstijden van scholen en kinderopvang te

verruimen en is er in het kader van de Stimuleringsmaatregel dagindeling (TK 1998/1999a) subsidie beschikbaar voor experimenten op dit vlak. Ook wordt getracht mannen te stimuleren een evenredig deel van de zorgtaken op zich te nemen. Het ouderschapsverlof is hiertoe een aanzet.

Zijn allochtone vrouwen ook geholpen met de sterke nadruk op de combinatie van arbeid en zorg in het emancipatiebeleid? Niet iedereen is hiervan overtuigd.

Loewenthal stelt in het kortgeleden uitgebrachte *Jaarboek Emancipatie* (DCE en CBS 1999: 64) : "Hoewel niet als zodanig bedoeld, lijkt de 'combinatie' vooral werkbaar voor het autochtone kerngezin met twee hoogopgeleide, goed verdienende ouders in loondienst". Zij pleit onder andere voor een verandering in perspectief op zorg. Onderbelicht is, volgens Loewenthal, bijvoorbeeld dat vele autochtone gezinnen uit meer dan een kerngezin bestaan en de zorg voor oudere leden van het gezin als hun eigen verantwoordelijkheid beschouwen. Ook op basis van de resultaten in het onderhavige onderzoek kan worden gesteld dat de maatregelen vermoedelijk maar een deel van de allochtone vrouwen ten goede zal komen. Voor vrouwen die niet gelijkwaardig kunnen onderhandelen met hun partner over werken, die heel erg weinig onderwijs hebben genoten, die de taal niet beheersen, die niet afhankelijk zijn en willen zijn van een partner, die informele netwerken ontberen om de kinderen op te vangen en op de een of andere manier geen aansluiting vinden bij formele kinderopvang, is 'combineren en herverdelen' niet de meest voor de hand liggende route naar werk. Nader onderzoek, bijvoorbeeld in de vorm van een effect-rapportage, zou meer duidelijkheid kunnen verschaffen over het bereiken van specifieke groepen via de ingeslagen weg van het emancipatiebeleid.

De positie van allochtone vrouwen is niet alleen een zorg van het emancipatiebeleid, maar ook van het huidige integratiebeleid, dat zich blijkens de jongste nota *Kansen krijgen, kansen pakken; Integratiebeleid 1999-2002* (TK 1998/1999b) immers nog steeds richt op de positieverbetering van burgers behorende tot de etnische minderheden (w.o. vrouwen). Bij de totstandkoming van het integratiebeleid staat het algemeen beleid centraal. Specifiek beleid wordt alleen als noodzakelijk gezien op terreinen waarop het algemeen beleid zichtbaar tekortschiet.

Werkgelegenheid wordt, net als in het emancipatiebeleid, in het integratiebeleid gezien als een van de vitale terreinen. Hoewel in het arbeidsmarktbeleid ten aanzien van minderheden vooral wordt aangehaakt op algemeen achterstandsbeleid, acht het kabinet ook specifiek beleid noodzakelijk om te komen tot een betere aansluiting van vraag op aanbod. De uitvoering van dit specifieke beleid wordt in hoge mate overgelaten aan de sociale partners en de gemeentelijke overheden. De rol van de centrale overheid is hierin grotendeels beperkt tot een stimulerende. Deze heeft in de laatste kabinetsperiode geresulteerd in het opstellen van het Minderhedenakkoord van de Stichting van de Arbeid, waarin sectoren aangespoord worden tot het opnemen van afspraken in cao's en het in werking stellen van de Wet bevordering evenredige arbeidsdeelname allochtonen (WBEAA), die werkgevers onder andere verplicht jaarlijks te rapporteren over de mate waarin zij allochtonen in het bedrijf opnemen. Laatstgenoemde Wet is 1 januari 1998 gewijzigd is de Wet samen, een minder verplichtende vorm van de WBEAA. Verder is recentelijk de Taskforce minderheden en arbeidsmarkt geïnstalleerd, die bestaat uit de top van de sociale

partners, het bedrijfsleven, de overheidswerkgevers, publieke en private intermediairs en minderheidsgroepen. Het is nog te vroeg om te bepalen wat de effecten zijn van dit beleid. Het is wel zorgelijk dat het kabinet geen specifieke aandacht aanbeveelt voor mogelijke man-vrouw verschillen. Hoewel er dus binnen het integratiebeleid enig specifiek beleid is ingezet, wordt het meeste effect (met name voor de positie van zogenaamde oudkomers) verwacht van algemeen achterstandsbeleid ter vermindering van de achterstandspositie van minderheden op de arbeidsmarkt. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling heeft in zijn advies (1998) gewaarschuwd voor de risico's van een onderbelichting van de etnisch-culturele component in de integratieproblematiek. De Raad noemt daarbij expliciet de mogelijke gevolgen van het niet erkennen van het bestaan van een specifieke situatie bij allochtone vrouwen (Ibid 23). Opvallend is dat in de hele Integratienota 1999 geen speciale aandacht is geschonken aan vrouwen, noch in de probleemanalyse, noch in de formulering van het actieprogramma. Dit heeft tot gevolg dat voorbij wordt gegaan aan verschillen tussen vrouwen en mannen binnen een etnische groep, maar ook aan verschillen tussen vrouwen uit verschillende etnische groeperingen. Feitelijk wordt er vanuit gegaan dat de beleidsmaatregelen gelijk effect voor alle minderheden zullen sorteren. Het is zeer de vraag of dit terecht is. Nieuw in de Integratienota '99 is de grote aandacht voor opvoedingsondersteuning. De hoofddoelstelling van opvoedingsondersteuning is het voorkomen van de achterstand van kinderen. De opvoeder wordt ook opgenomen in het programma. De belangrijkste opdracht is de taalvaardigheid van de opvoeder te verbeteren, zodat de taalachterstand van de kinderen verminderd wordt voor ze naar school gaan. Het integratiebeleid geeft zich in toenemende mate rekenschap van de effecten van het opvoedingsklimaat op de toekomstige positie van minderheden in Nederland. Des te verbazingwekkender is het gebrek aan aandacht voor de specifieke positie van allochtone vrouwen. Zij nemen immers het grootste deel van de dagelijkse zorg op zich. Een toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen heeft wel zeker een dubbelfunctie. Het komt de vrouwen zelf ten goede, in de zin dat zij een grotere zelfstandigheid verkrijgen, en de kinderen ten goede doordat hun moeders een grotere taalvaardigheid en zelfredzaamheid verkrijgen. Een van de belangrijkste ontwikkelingen van de laatste jaren in het integratiebeleid is de ontwikkeling en effectuering van de Wet inburgering nieuwkomers. De projecten voor nieuwkomers bieden goede mogelijkheden om bijvoorbeeld de slechte arbeidsmarktpositie die zij innemen met maatwerk te verbeteren. De inburgeringsprogramma's zijn sinds de invoering van de wet in september 1998 ook verplicht gesteld voor nieuwkomers die niet afhankelijk zijn van een uitkering. Op straffe van een boete moet elke nieuwkomer zich melden bij een plaatselijk Bureau Nieuwkomers en een programma volgen dat bestaat uit taalverwerving, een onderdeel maatschappelijke integratie en een toeleidingstraject naar onderwijs of arbeidsmarkt. Tot de inwerkingstelling van de wet behoorden vrouwelijke nieuwkomers tot de groepen die het meest slecht bereikt werden door de programma's. Dit gold met name voor de arbeidstoeleidingstrajecten (Weening en Visser 1998). Het feit dat de meesten de zorg voor kinderen dragen en destijds nog niet verplicht waren deel te nemen, werkte belemmerend. Het valt nog te bezien in hoeverre de programma's vrouwen in de toekomst beter gaan bereiken en ook in hoeverre vrouwen worden

toegeleid naar de arbeidsmarkt. De opvang van kinderen blijft een reëel probleem. Dit probleem wordt erkend, maar is tegelijkertijd nog lang niet afdoende opgelost. Nader onderzoek naar de voorwaarden voor gebruik van voorzieningen door deze specifieke groepen is gewenst. Een sluitende aanpak met de diverse initiatieven ter ondersteuning van de opvoeding ligt daarbij erg voor de hand.

Samenvattend kan worden gesteld dat zowel het emancipatiebeleid als het integratiebeleid zich beweegt in de richting van algemeen beleid, of zoals dat in emancipatiekringen genoemd wordt *mainstreaming*. De conclusie uit ons onderzoek dat de verschillen tussen de groepen van onderzochte vrouwen groot zijn, en dat deze verschillen van belang zijn voor de kans dat vrouwen werken, plaatst vraagtekens bij beleid dat in zijn instrumentarium weinig ruimte laat voor verschillen tussen vrouwen van verschillende herkomst (namelijk het emancipatiebeleid) of vrouwen en mannen (namelijk het integratiebeleid). Zolang er geen rekening wordt gehouden met specifieke patronen of mechanismen die belemmerend of stimulerend werken, zal de relatieve positie die bepaalde etnische groepen ten opzichte van autochtone groepen dan wel de relatieve positie die vrouwen ten opzichte van hun mannelijke herkomstgenoten innemen, niet snel veranderen.

Toch is het de vraag in hoeverre specifiek beleid te verkiezen is boven algemeen beleid. Met specifiek beleid kan inderdaad worden ingesprongen op bijzondere (achterstands)situaties waarin allochtone vrouwen verkeren. Het kan echter ook stigmatisering in de hand werken. Het komt bovendien de helderheid van beleid niet ten goede als voor vele subcategorieën bijzondere maatregelen worden getroffen. Het risico van algemeen beleid is anderzijds dat er, veelal onbedoelde, neveneffecten ontstaan ten nadele van specifieke groepen of dat dit beleid specifieke groepen niet of nauwelijks bereikt. Dit risico kan worden ingeperkt door de effecten van beleid op bepaalde groepen van tijd tot tijd te onderzoeken. Een voorbeeld is onderzoek naar de effecten van inburgeringsbeleid op de positie van nieuwkomende vrouwen.

De middenweg tussen de noodzaak van specifieke aandacht voor allochtone vrouwen en het voorgestane algemene beleid voert naar het uitvoerende beleidsniveau. Hier zou men meer oog moeten krijgen voor pluriformiteit en meer mogelijkheden om hierop in te springen. De centrale overheid kan deze verfijnde aanpak stimuleren door de verscheidenheid in gedrag te blijven onderzoeken, op grond van resultaten algemene regels te stellen en ruimte te scheppen voor maatwerk in de uitvoering. Een voorbeeld is gemeenten te verplichten kinderopvang aan te bieden voor nieuwkomende vrouwen die een inburgeringsprogramma volgen, maar de specifieke invulling daarvan over te laten aan de uitvoerende instellingen. Zodoende kan worden ingesprongen op de behoeften van verschillende groepen vrouwen. Het gevaar van decentralisatie en maatwerk is wel dat het overzicht over getroffen maatregelen en de effecten van beleid vervaagt. Om greep te houden op beleid is goede coördinatie vanuit de centrale overheid noodzakelijk en zou het uitvoerende niveau met enige regelmaat geëvalueerd moeten worden.

5.4 Tenslotte

Hoewel dit rapport meer helderheid heeft verschaft over de bestaande diversiteit en het samenspel van een aantal factoren, heeft het uiteraard ook nog vele vragen onbeantwoord gelaten. Persoonlijke achtergrondfactoren die wellicht ook hun invloed hebben, zijn buiten beschouwing gelaten. Relevant zijn bijvoorbeeld ook de arbeids-situatie van de man, de verblijfstitel van de vrouw en haar partner, en de omvang en aard van het sociale netwerk van de vrouw.

De analyses van de kans op arbeid in dit rapport hebben bovendien alleen de aanbodkant in ogenschouw genomen. Ten onrechte kan het beeld ontstaan dat het antwoord op de 'schuldvraag' voor de achterstandpositie volledig aan de kant van de allochtone vrouwen gezocht moet worden. Dit is uiteraard maar een deel van het verhaal. Het is duidelijk dat de kansen op arbeid van allochtone vrouwen ook worden bepaald door meer structurele factoren, zoals de organisatie en beschikbaarheid van de arbeid. Nader onderzoek zou de specifieke toegangs- en doorstromingsregels voor allochtone vrouwen moeten aantonen. Dit is des te interessanter omdat in dit rapport is gebleken dat allochtone vrouwen zich op andere delen van de arbeidsmarkt bevinden dan autochtone vrouwen én allochtone mannen.

Een louter statistische analyse heeft bovendien duidelijk een beperkte reikwijdte, het geeft weinig inzicht in de daadwerkelijke besluitvorming inzake werken of niet werken. Nader onderzoek naar de motieven van de verschillende allochtone vrouwen is schaars. Zo is bijvoorbeeld de mening van allochtone vrouwen over de bestaande kinderopvangvoorzieningen nog nauwelijks onderzocht, terwijl toch veel verwacht wordt van dit instrument ter bevordering van de arbeidsparticipatie. Evenmin is er iets bekend over de waarde van werk gesteld tegenover de waarde van het gezin. Op welke manier de verschillende etnische vrouwen met hun eventuele partner onderhandelen over hun werkzaamheid en welke argumenten daarin een rol spelen, is evenzeer een onontgonnen terrein. Wat de betekenis van zorg een steeds belangrijker begrip in emancipatiebeleid voor deze groepen is, is ook niet duidelijk. Dit rapport heeft laten zien dat het de moeite waard is om specifiek onderzoek te blijven doen naar vrouwen uit verschillende etnische groepen. Kwalitatief onderzoek kan een belangrijke bijdrage leveren aan het begrip van de specifieke mechanismen die bij de diverse etnische groepen van vrouwen leiden tot arbeidsparticipatie.

SUMMARY

The road to work for ethnic minority women: bumps, detours and overtaking manoeuvres

The last decade has seen a spectacular increase in the labour market participation of women in the Netherlands. This increase has occurred primarily among women with young children, who until recently participated in the jobs market to only a very limited extent. An important question in this context is whether this positive trend is evenly distributed among all women, or whether specific categories of women are playing no part. This study focuses on the labour market participation of female members of ethnic minorities. It looks at the factors which may possibly play a role in the participation in the jobs market by women from different ethnic backgrounds.

To what extent is the labour market participation of ethnic minority women compared with the participation of indigenous women influenced by their stage of life or the type of household in which they live, and what role is played by other factors (such as their migration history and educational background)?

Comparison of the labour market participation rates of different groups of women reveals that Turkish and Moroccan women come off worst; very few of these women find their way into work. Slowly but surely, however, the proportion of women from these groups who are participating in the labour market is increasing. Antillean and Aruban women are currently found in work slightly less frequently than indigenous women, whilst Surinamese women are just in the lead with a higher labour participation rate than native Dutch women. This is no reason to shift the focus away from these groups, however: ultimately only around half the members of these groups are in employment. Moreover, it is not clear whether some subcategories are lagging behind the general trend.

Which factors determine which groups of women are in employment? If this report shows anything, then it is the individuality of each ethnic group studied. There is however one pattern common: to all groups: women with a higher level of education have a relatively better chance of finding work. The specific routes taken by the different ethnic groups into employment are as follows.

Turkish women who have not yet started a family have a relatively good chance of finding work, whatever their educational background, and irrespective of when they arrived in the Netherlands. However, the Turkish female population consists of a very

small number of young women without children, because of the young age at which Turkish women generally have their first child. In practice, many of these women will spend only a short time – if any – in the stage of life between completing their education and starting a family. With this in mind, it is a cause for concern that women with children have such a reduced chance of finding a job compared to women without children. One positive aspect of the specific family formation pattern among Turkish women is that they will reach the end of the family formation phase at a relatively young age.

There are no visible differences between Moroccan women living in different household types. Here, the unpalatable fact has to be faced that few Moroccan women have found their way into employment. The only thing that is clear is that older migrants who are no longer caring for children have the lowest labour market participation rate.

An important factor for both Turkish and Moroccan women is when they came to the Netherlands. Women who migrated as children or who were born in the Netherlands have a much better starting position than those who arrived as adults. The labour participation rate of women who came to the Netherlands as adults is differentiated according to their period of residence. Broadly, three groups can be identified: women who have been in the Netherlands for a prolonged period (primary family unifiers); newcomers; and those in between. Although those in this middle group period are more often found in work than newcomers and primary family unifiers, it is still the case that only around half as many are in work as indigenous women or second-generation compatriots. These are often young women, whose children have already reached school age. They are in danger of falling outside the labour market whilst still young. The “primary family unifiers” have a much smaller chance of finding work than the group just described. The women who still arrive in the Netherlands every year to join their marital partner have the lowest chance of finding work compared with the other groups.

“A good education is your husband”, in an oft-quoted comment among Surinamese women. By this they mean that an education offers a better guarantee of a good life than having a husband. The facts prove these women right, at least to the extent that having a job is taken as an indication of a good life. The domestic situation is less important than the level of education for their chance of finding work. When they came to the Netherlands or at what age is also relatively unimportant. The interesting thing about the position of Surinamese women is that they frequently form single-parent families (chapter 2), but this has virtually no significance for their chance of finding employment. If a Surinamese woman has a reasonable to good education level, it makes little difference whether she is a single mother or not. Evidently, single Surinamese mothers are just as good at combining a job with caring for a family as other mothers. Surinamese women are currently among the most successful groups; at present they are employed in even greater numbers than indigenous women.

Women from the islands of the Netherlands Antilles are more likely to be single parents than Surinamese women (chapter 2). In contrast to Surinamese women, however, this does have an adverse effect on their chance of finding work. Antillean women with a partner have a much better chance of finding a job than single mothers. The opportunities for Antillean women on the jobs market are determined to a large extent by their migration history. Second-generation women and those who have resided in the Netherlands for many years have a much better chance of finding work than new arrivals, even when allowance is made for differences in education level. In short, there are a number of problem groups among Antillean women in terms of labour participation; these are primarily the most recent arrivals, single mothers and those with a low level of education.

Do female members of ethnic minorities have the same chance of finding work as indigenous women? This question was answered by placing ethnic minority women alongside comparable indigenous women. This reveals that Turkish, Moroccan and, to a lesser extent, Antillean and Aruban women have a significantly lower chance of finding a job when they are still childless than their indigenous counterparts, even when allowance is made for differences in educational level. In other words, many female members of ethnic minorities who have not yet had children are still without work. This occurs only rarely among indigenous women.

The difference between Turkish and Moroccan women on the one hand and indigenous women on the other is smaller if they have one or two children. Ultimately, all three groups face obstacles in participating in the labour market as a result of having children. Women with children have more in common than women without children, or so it would appear. A shift can be observed when comparing the differences in the chance of work between Surinamese and Antillean/Aruban women on the one hand and indigenous women on the other: having children presents much less of a barrier to finding work for Surinamese and (to a lesser extent) Antillean/Aruban women than for indigenous women. The same applies for single mothers: Surinamese and Antillean women again have fewer problems than indigenous women.

If each ethnic minority group is considered separately, their chance of finding work does not deviate from that of indigenous women with the same education level, if allowance is also made for differences in household situations. If all groups are taken together and segregated on the grounds of their migration history, differences do emerge within similar education levels. The most problematic group is then seen to be the category of ethnic minority women who have not resided in the Netherlands for long. Compared with indigenous women and second-generation ethnic minority women, they have a much reduced chance of work at every level of education. In summary, it can be stated that the profile of female members of ethnic minorities is changing, but that in many respects they still retain their individuality, something

which has a positive influence on labour market participation in some cases and an adverse effect in others. Policy focusing on the specific character of the path taken by ethnic minority women to work is needed if existing and future obstacles are to be removed and positive developments accelerated.

BIJLAGE

Tabel A1 Verdeling over leeftijdscategorieën van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
15-24 jaar	29	34	23	25	14
25-34 jaar	33	28	31	32	22
35-44 jaar	21	19	27	26	26
45-65 jaar	17	20	21	17	38
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859	1.004

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.1)

Tabel A2 Periode van migratie van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	totaal
in Nederland geboren	15	16	16	12	15
voor 1974	13	9	23	10	15
1975-1979	21	19	23	9	19
1980-1984	12	19	10	9	13
1985-1989	15	16	8	25	15
1990-1994	13	12	14	21	14
1995-1998	8	5	3	11	6
onbekend	4	5	3	2	4
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859	5.402

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.2)

Tabel A3 Samenstelling van het huishouden van vrouwen van 15-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
inwonend	21	24	19	17	10
alleenstaand	2	4	14	21	19
met partner	8	10	12	10	29
met partner en kinderen	62	54	33	18	36
alleenstaand ouder	5	6	21	30	6
anders	1	2	2	3	1
(N = 100%)	1.655	1.217	1.671	859	1.004

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.3)

Tabel A4a Leefvorm van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken				Marokkanen			
	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+
inwonend	58	6	2	12	63	7	1	3
alleenstaand	2	2	1	4	2	5	4	3
gehuwd	36	86	87	76	27	77	83	89
samenwonend	1	1	1	0	2	2	0	
alleenstaand ouder	4	5	8	7	6	8	12	6
(N = 100%)	478	542	334	274	409	341	215	234

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.4)

Tabel A4b Leefvorm van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Surinamers				Antillianen/Arubanen				autochtonen			
	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+
inwonend	66	7	3	4	50	9	3	8	63	4	1	0
alleenstaand	9	14	7	30	22	21	16	32	21	24	8	22
gehuwd	7	28	33	34	1	18	21	22	4	36	64	64
samenwonend	11	31	21	11	13	21	13	8	11	32	14	7
alleenstaand ouder	7	21	36	21	14	32	48	32	1	5	12	6
(N = 100%)	378	512	416	322	211	277	205	144	144	220	257	357

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.4)

Tabel A5a Aantal kinderen van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken				Marokkanen			
	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+
inwonend	58	6	2	12	63	7	1	3
geen kinderen	15	8	7	26	18	18	11	17
1 kind	18	20	12	29	10	22	9	21
2 kinderen	8	41	25	23	7	24	15	16
3 of meer	1	25	54	11	2	29	64	43
(N = 100%)	478	542	334	274	409	341	215	234

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.5)

Tabel A5b Aantal kinderen van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Surinamers				Antillianen/Arubanen				autochtonen			
	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+
inwonend	66	7	3	4	50	9	3	8	63	4	1	0
geen kinderen	24	32	14	49	36	37	24	49	33	61	22	65
1 kind	7	26	22	24	11	20	20	26	3	17	18	16
2 kinderen	2	25	36	16	2	21	29	12	1	15	41	15
3 of meer	0	10	25	8	1	13	24	6	1	4	18	4
(N = 100%)	378	512	416	322	211	277	205	144	144	220	257	357

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.5)

Tabel A6a Levensfase van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken				Marokkanen			
	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+
geen kind < 45 jaar	15	9	8	.	18	18	12	.
jongste kind < 4 jaar	22	43	13	.	16	52	26	4
jongste kind 4-11 jaar	4	41	50	7	2	23	49	35
jongste kind 12-17 jaar	.	1	22	31	.	.	9	29
jongste kind 18+ jaar	.	.	4	24	.	.	3	13
geen kind 45+ jaar	.	.	.	26	.	.	.	17
inwonend	58	6	2	12	63	7	0	3
(N = 100%)	478	542	334	274	409	341	215	234

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.6)

Tabel A6b Levensfase van vrouwen van 15-64 jaar, naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Surinamers				Antillianen/Arubanen				autochtonen			
	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+	15-24	25-34	35-44	45+
geen kind < 45 jaar	24	33	14	.	36	37	24	.	33	61	22	.
jongste kind < 4 jaar	8	31	11	1	11	27	13	1	4	23	18	0
jongste kind 4-11 jaar	2	28	47	7	3	26	39	8	.	12	41	7
jongste kind 12-17 jaar	.	1	21	18	.	0	18	19	.	1	16	10
jongste kind 18+ jaar	.	0	5	22	.	.	3	16	.	.	3	17
geen kind 45+ jaar	.	.	.	49	.	.	.	49	.	.	.	65
inwonend	66	7	3	4	49	8	3	8	63	3	1	0
(N = 100%)	378	512	416	322	211	277	205	144	144	220	257	357

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.6)

Tabel A7 Levensfase van vrouwen van 25-34 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
geen kind	9	18	33	37	61
jongste kind < 4 jaar	43	52	31	27	23
jongste kind 4-11 jaar	41	23	28	26	12
jongste kind 12-17 jaar	1		1	0	1
inwonend	6	7	7	8	3
(N = 100%)	542	341	512	277	220

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.7)

Tabel A8a Hoogste afgeronde opleiding van vrouwen van 15-34 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	15-24 jaar					25-34 jaar				
	T	M	S	A/A	aut	T	M	S	A/A	aut
schoolgaand	44	54	65	65	66	3	4	17	18	10
max bao	25	22	10	7	1	59	63	17	21	9
vbo/mavo	11	7	9	12	7	14	8	24	19	17
mbo/havo/vwo	11	10	12	9	21	15	15	29	25	29
hbo/wo	1	1	1	2	2	3	3	12	12	35
(N = 100%)	478	409	378	211	144	542	341	512	277	220

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.8)

Tabel A8b Hoogste afgeronde opleiding van vrouwen van 35-64 jaar, naar etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	35-44 jaar					45-64 jaar				
	T	M	S	A/A	aut	T	M	S	A/A	aut
schoolgaand	1	1	6	13	5	1		3	6	3
max bao	76	84	28	27	14	87	95	44	48	25
vbo/mavo	8	4	30	29	27	5	2	21	24	35
mbo/havo/vwo	9	4	20	18	26	2	1	12	15	13
hbo/wo	2	2	13	9	26	1		15	7	19
(N = 100%)	334	215	416	205	257	274	234	322	144	357

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 2.8)

Tabel A9 Netto-arbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar (excl. schoolgaanden), naar leeftijdscategorie en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
20-24 jaar	26	35	57	37	87
25-29 jaar	26	26	64	56	79
30-34 jaar	27	22	72	52	71
35-39 jaar	24	10	62	51	52
40-44 jaar	20	9	55	59	58
45-49 jaar	16	7	65	58	54
50-54 jaar	2	2	42	48	50
55-59 jaar	2	4	30	27	34
60-64 jaar	.	.	11	.	4
allen	22	17	58	49	54

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 3.1)

Tabel A10 Functieniveau van werkenden, naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	autochtonen
vrouwen					
elementair	38	36	17	14	7
lager	40	37	35	37	32
middelbaar	15	21	32	32	28
hoger/wetenschappelijk	7	7	16	17	33
(N = 100%)	319	167	770	309	515
mannen					
elementair	27	34	14	13	6
lager	47	43	35	29	26
middelbaar	20	18	34	33	34
hoger/wetenschappelijk	6	6	17	26	34
(N = 100%)	810	653	728	337	631

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 3.2a en b)

Tabel A11 Sector van werkzaamheid, naar geslacht en etnische herkomst, 1998 (in procenten)

	Turken		Marokkanen		Surinamers		Antillianen/ Arubanen		autochtonen	
	v	m	v	m	v	m	v	m	v	m
landbouw/visserij/delfstoffen										
winning	10	13	4	12	2	3	2	3	2	3
industrie	21	35	10	27	8	27	7	23	7	18
bouwnijverheid	-	6	-	6	-	5	-	5	1	6
reparatie/handel/horeca	11	15	23	16	9	9	8	14	16	14
vervoer/opslag/communicatie	6	9	2	6	5	10	7	10	2	10
financiële/zakelijke										
dienstverlening	21	11	23	17	20	19	21	16	16	19
openbaar bestuur/onderwijs	11	8	14	8	22	18	15	16	25	21
gezondheidszorg/welzijn	16	2	19	4	30	6	34	8	24	5
cultuur/overige										
dienstverlening	5	3	5	5	5	3	7	5	7	5
(N = 100%)	291	769	155	613	737	704	300	327	509	634

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 3.3a en b)

Tabel A12 De relatieve kans op arbeidsparticipatie van allochtone groepen ten opzichte van autochtonen (tot 45 jaar) binnen een bepaald huishoudenstype, waarbij is gecontroleerd voor migratiegeschiedenis en het opleidingsniveau (Exp.B-waarden), 1998

	model 1			model 2		
	geen kinderen	1, 2 kinderen	3+ kinderen	2-ouder, jonge kinderen	2-ouder, oudere kinderen	1-ouder
referentiegroep = autochtonen						
Turkse vrouwen	0.32*	0.64*	0.90	0.47*	1.08	0.31*
Marokkaanse vrouwen	0.32*	0.45*	0.36*	0.40*	0.39*	0.51
Surinaamse vrouwen	0.63	1.95*	3.89*	2.22*	3.37*	1.51
Antilliaanse/Arubaanse vrouwen	0.55*	1.01	1.89*	1.36	3.72*	0.65

* = significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 4.1)

Tabel A13 De relatieve kans op arbeidsparticipatie van migratiegroepen ten opzichte van autochtonen en tweede generatie (tot 45 jaar) binnen een opleidingsniveau, gecontroleerd voor etniciteit en huishoudtype (Exp. B-waarden), 1998

	geen opl/bao	vbo/mavo	mbo/havo	vwo/hbo/wo
referentiegroep = autochtonen en tweede generatie				
leeftijd 5-17 jaar, gemigreerd		1.03	0.83	1.06
als volwassen gemigreerd/< 15 jaar in Nederland		0.41*	0.47*	0.23*
als volwassen gemigreerd/15+ jaar in Nederland		0.70	1.50	1.09

* = significantieniveau < 0.05.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98) (behorende bij figuur 4.2)

Tabel A14 Logistische regressie modellen met hoofdeffecten en interactie-effecten, vrouwen tot 45 jaar, 1998

	model 1 (toegepast)		model 2 (verworpen)	
	significantie	R	significantie	R
huishoudenstype	0.00	0.10	0.00	0.11
migratiegroep	0.00	0.05	0.00	0.11
opleidingsniveau	0.00	0.11	0.00	0.09
etnische herkomst	0.00	0.07	0.00	0.07
huishoudenstype x etnische herkomst	0.00	0.06	0.00	0,06
opleidingsniveau x etnische herkomst			0.11	0.00
opleidingsniveau x migratiegroep	0.00	0.05	.	.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98)

LITERATUUR

- Bouw en Nelissen (1986)
C. Bouw en C. Nelissen. Werken en zorgen. Een vergelijkend onderzoek naar arbeidservaringen van Turkse, Marokkaanse en Nederlandse vrouwen. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1986.
- Bureau Bartels (1997)
Evaluatie van de werkgelegenheidsmaatregelen in de sector verzorgingshuizen. Assen/Utrecht: Bureau Bartels, 1997.
- DCE en CBS (1999)
Directie Coördinatie Emancipatiebeleid en Centraal Bureau voor de Statistiek. Jaarboek Emancipatie 1999. Den Haag: Elsevier, 1999.
- Distelbrink (1998)
M. Distelbrink. Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen in Nederland: een eigen koers. Assen: Van Gorcum, 1998.
- Distelbrink et al. (1994)
M. Distelbrink, T. Pels en A. Roode. Een wil, maar nog geen weg: Marokkaanse vrouwen en hun relatie tot de arbeidsmarkt. Rotterdam: Instituut voor sociologisch-economisch onderzoek, 1994.
- Hooghiemstra en Manting (1997)
B.T.J. Hooghiemstra en D. Manting. Turkse en Marokkaanse huwelijksmigranten. In: Maandstatistiek van de bevolking (1997) 10 (25-34).
- Hooghiemstra en Niphuis-Nell (1993)
B.T.J. Hooghiemstra en M. Niphuis-Nell. Sociale atlas van de vrouw, deel 2. Arbeid, inkomen en faciliteiten om de werken en de zorg voor kinderen te combineren. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1993.
- Hooghiemstra en Niphuis-Nell (1995)
B.T.J. Hooghiemstra en M. Niphuis-Nell. Sociale atlas van de vrouw, deel 3. Allochtone vrouwen. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1995 (Cahier 118).
- Van Hulst (1997)
H. van Hulst. Morgen bloeit het diabaas. De Antilliaanse volksklasse in de Nederlandse samenleving. Amsterdam: Het Spinhuis, 1997.
- Niphuis-Nell (1997)
M. Niphuis-Nell. Sociale atlas van de vrouw, deel 4. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997.
- Sprangers (1998)
A.H. Sprangers. Vruchtbaarheid van in het buitenland geboren vrouwen. In: Maandstatistiek van de bevolking (1998) 7 (8-10).
- Tesser (1993)
P.T.M. Tesser. Rapportage minderheden 1993. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1993.
- Tesser (1999)
P.T.M. Tesser. Minderheden in de zorgsector. Den Haag: OSA, 1999.
- Tesser et al. (1996)
P.T.M. Tesser, F.A. van Dugteren, A. Merens. Rapportage minderheden 1996. Bevolking, arbeid, onderwijs, huisvesting. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1996.
- Tesser et al. (1999)
P.T.M. Tesser, J.G.F. Merens en C.S. van Praag. Rapportage minderheden 1999. Onderwijs en arbeid. Den Haag: SCP/Elsevier Bedrijfsinformatie, 1999 (nog te verschijnen).
- Tesser en Veenman (1997)
P.T.M. Tesser en J. Veenman. Rapportage minderheden 1997. Van school naar werk; de arbeidskansen van jongeren uit de minderheden in verband met het door hen gevolgde onderwijs. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997 (Cahier 142).
- TK (1996/1997)
Beleidsbrief Emancipatie 1997. Tweede Kamer, vergaderjaar 1996/1997, 250 06, nr.1.
- TK (1997/1998)
Emancipatiebeleid 1997-1998. Tweede Kamer, vergaderjaar 1997/1998, 256 06, nr. 1.
- TK (1998/1999a)
Stimuleringsmaatregel Dagindeling. Tweede Kamer, vergaderjaar 1998/1999, 262 06, nr. 7.

TK (1998/1999b)

Kansen krijgen, kansen pakken. Integratiebeleid 1999-2002, Tweede Kamer, vergaderjaar 1998/1999, 263 33, nr. 2.

Weening en Visser (1998)

H. Weening en T. Visser. Arbeidsmarktpositie van nieuwkomers. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1998 (eindrapport no. 109).

WRR (1996)

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Tweedeling in perspectief. Den Haag: Sdu, 1996.

PUBLICATIES VAN HET SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

Werkbericht

Het Werkbericht geeft een kort overzicht van de werkzaamheden en de recente publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Het verschijnt enkele malen per jaar en is gratis verkrijgbaar. Abonnementen op het Werkbericht kunnen schriftelijk worden aangevraagd.

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (1998-1999) is gratis verkrijgbaar en kan schriftelijk worden aangevraagd.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is gratis verkrijgbaar en kan schriftelijk worden aangevraagd bij het SCP, Postbus 16164, 2500 BD Den Haag. Zie ook: <http://www.scp.nl>

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1994. ISBN 90-5250-617-5 (f 30,00)
Sociaal en Cultureel Rapport 1996. ISBN 90-5250-920-4 (f 30,00)
Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (f 90,50)

Sociale en Culturele Studies

- 23 Leesgewoonten. (1996) ISBN 90-5250-915-8 (f 60,00)
- 24 Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland. (1997)
ISBN 90-5250-930-1 (f 51,00)
- 25 Trends in onderwijsdeelname. (1998) ISBN 90-5749-110-9 (f 51,00)
- 26 Tussen bed en budget. (1998) ISBN 90-5749-119-2 (f 62,00)
- 27 De stad op straat. (1999) ISBN 90-5749-120-6 (f 51,00)

Cahiers

- 134 Het ziekenfonds, waar ligt de grens? (1997) ISBN 90-5250-924-7 (f 36,00)
- 135 Rapportage ouderen 1996. (1997) ISBN 90-5250-925-5 (f 41,50)
- 136 Het gedeelde erfgoed. Het culturele draagvlak deel 3. (1997)
ISBN 90-5250-926-3 (f 36,00)
- 137 Maatschappelijke organisaties, publieke opinie en milieu (1997)
ISBN 90-5250-927-1 (f 36,00)
- 138 De ontwikkeling van een lokaal beleid voor ouderen en gehandicapten (1997)
(voorheen Rapportage welzijnswerk: dl. 6) ISBN 90-5250-928-X (f 36,00)
- 139 Sociale en Culturele Verkenningen 1997. ISBN-90-5749-103-6 (f 36,00)
- 140 Armoedemonitor 1997. ISBN 90-5749-104-4 (f 36,00)
- 141 Sociale atlas van de vrouw, deel 4 Veranderingen in de primaire leef sfeer
(1997) ISBN 90-5749-105-2 (f 52,00)
- 142 Rapportage minderheden 1997. ISBN 90-5749-102-8 (f 41,50)
- 143 Het gezinsrapport. Een verkennende studie naar het gezin in een veranderende samenleving. (1997) ISBN 90-5749-106-0 (f 41,50)
- 144 Maatschappelijke en individuele determinanten van autogebruik: toepassing van het model 'Determinanten van milieurelevant consumentengedrag'.
(1997) ISBN 90-5749-107-9 (f 36,00)
- 145 Vraagverkenning wonen en zorg voor ouderen. (1997)
ISBN 90-5749-108-7 (f 36,00)
- 146 Sociale vernieuwing: van plan naar praktijk. (1998)
ISBN 90-5749-109-5 (f 36,00)
- 147 Rapportage gehandicapten 1997 (1998) ISBN 90-5749-111-7 (f 47,00)
- 148 Rapportage jeugd 1997 (1998) ISBN 90-5749-112-5 (f 36,00)
- 149 Sociale en Culturele Verkenningen 1998. ISBN 90-5749-113-3 (f 36,00)
- 150 Een bestaan zonder baan. ISBN 90-5749-115-X (f 36,00)
- 151 Armoedemonitor 1998. ISBN 90-5749-116-8 (f 41,50)
- 152 Van hoog naar laag; van laag naar hoog (1998). ISBN 90-5749-117-6
(f 36,00)
- 153 Rapportage minderheden 1998 (1998). ISBN 90-5749-118-4 (f 52,00)
- 154 Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief. Civil society en vrijwilligerswerk 3 (1999).
ISBN 90-5749-121-4 (f 47,00)
- 155 Rapportage ouderen 1998 (1999) ISBN 90-5749-122-2 (f 47,00)
- 156 Verspilde energie? Wat doen en laten Nederlanders voor het milieu (1999)
ISBN 90-5749-123-0 (f 31,00)
- 157 Sociale en Culturele Verkenningen 1999 (1999) ISBN 90-5749-130-3
(f 41,50)
- 158 Naar draagkracht (1999) Een verkennend onderzoek naar draagvlak en draagkracht voor de vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheidszorg. ISBN 90-5749-131-1 (f 36,00)
- 159 Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen (1999) ISBN 90-5749-133-8 (f 31,00)